

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

Katedra demografie a geodemografie

**DEMOSOCIÁLNÍ POSTAVENÍ ČESKÉ REPUBLIKY
V RÁMCI EU: SOUČASNOST, OSMDESÁTÁ LÉTA
A MEZIVÁLEČNÉ OBDOBÍ**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Hana Bardoňová

2009 Vedoucí diplomové práce: Prof. RNDr. J. Rychtaříková, Csc.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně, pod vedením školitele Prof. RNDr. J. Rychtařkové, Csc. a že jsem všechny použité prameny řádně citovala.

Jsem si vědoma toho, že případné využití výsledků, získaných v této práci, mimo Univerzitu Karlovu v Praze je možné použít po písemném souhlasu této univerzity.

Svoluji k zapůjčení této práce pro studijní účely a souhlasím s tím, aby byla řádně vedena v evidenci vypůjčovatelů.

V Ostravě dne 2. 9. 2009

.....

Podpis

Děkuji Prof. RNDr. J. Rychtaříkové, Csc. za trpělivé vedení po celou dobu vzniku této práce, za její cenné rady a připomínky. Děkuji také svým rodičům za podporu po celou dobu studia.

Demosociální postavení České republiky v rámci EU: současnost, osmdesátá léta a meziválečné období

Abstrakt

Cílem této práce je zhodnotit demosociální postavení České republiky v rámci EU po první světové válce. Pro analýzu byly vybrány mezinárodně srovnatelné demografické, ekonomické a také sociální ukazatele. V první části se práce zabývá demosociální situací států pouze teoreticky na základě teorie prvního a druhého demografického přechodu a historického vývoje Evropy po první světové válce. Druhá část je zaměřena na statistickou analýzu dat vybraných časových řezů sledovaného období. Výsledkem analýz v jednotlivých časových úsecích byly typologie států EU. Bylo prokázáno, že postavení České republiky prošlo ve sledovaném období změnou. Na začátku měla svými demosociálními charakteristikami blíže státům západní Evropy, resp. procházela vlastním vývojem států střední Evropy. V době totalitního režimu patřila úrovní jednotlivých procesů mezi státy východní Evropy a v současné době má tendenci vrátit se do postavení států střední Evropy, resp. směřuje k západní Evropě. Bylo prokázáno, že vstup států do evropských struktur nemá výrazný vliv na jeho demosociální postavení.

Klíčová slova: EU, Česká republika, První demografický přechod, Druhý demografický přechod, Typologie států

The demosocial position of the Czech Republic within EU: present, eighties and interwar period

Abstract

The objective of this study is to assess a demosocial position of the Czech Republic within EU after WW1. First, country comparable variables (demographic, economic and social) were determined for the purpose of statistical analysis. Next, the demosocial conditions were portrayed from theoretic point of view, more particularly related to the theory of the first and second demographic transition and to the historical development of Europe after WW1. In the second part a statistical analysis of selected time turning points of the period under study is provided. The analysis resulted in country classification of EU states based on cluster analysis methodology. It was shown that the position of the Czech Republic was changed over the investigated period. At the beginning of this period the Czech Republic was placed closer to the west countries and had a possibility to develop in its own way. Trends of demosocial characteristics of the Czech Republic in the socialistic era were approaching demosocial trends of East European countries. Currently its position tends to be between western and eastern

European countries. The demosocial position of the Czech Republic is in accordance with its geographical location in Central Europe and there is very likely that will join western countries in the future. It was shown that the accession of a state into the European structures doesn't have a strong impact on its demosocial position.

Keywords: EU, Czech Republic, First demographic transition, Second demographic transition, Country classification

OBSAH

Přehled použitých proměnných	8
Definice použitých proměnných.....	9
Seznam grafů	12
Seznam obrázků	13
Seznam tabulek	14
1 Úvod	15
2 Data, metodologie a literatura	17
2.1 Meziválečné období.....	17
2. 1. 1 Ukazatele	17
2. 2 Poválečné období.....	18
2. 2. 1 Ukazatele	18
2. 3 Metodologie.....	19
2. 4 Diskuse literatury.....	20
3 Historický úvod	21
3. 1 Historie Evropy po první světové válce.....	21
3. 2 Vznik a vývoj Evropské unie.....	29
4 Demosociální vývoj	33
4. 1 První demografická revoluce	33
4. 2 Druhý demografický přechod	38
5 Statistická analýza.....	41
5. 1 Chybějící hodnoty.....	41
5. 2 Proměnné pro analýzu	41
5. 3 Užité metody.....	43
6 Typologie států na základě statistických výsledků.....	44
6.1 Situace v meziválečném období	44
6. 2 Situace kolem roku 1960	48
6. 3 Situace kolem roku 1980	51
6. 4 Situace kolem roku 1995	55
6. 5 Situace kolem roku 2005	60
6.6 Výběr zástupců států na základě demosociální typologie zemí	65
7 Demosociální vývoj vybraných zástupců	66
7. 1 Meziválečné období.....	66
7. 1. 1 Věková struktura	66
7. 1. 2 Ostatní demografické procesy a hospodářská situace	67
7.2 Poválečné období.....	69
7.2. 1 Věková struktura	69
7. 2. 2 Porodnost.....	72
7. 2. 3 Sňatečnost a rozvodovost	75

---

7. 2. 4 Úmrtnost.....	78
7. 2. 5 Nezaměstnanost.....	82
7. 2. 6 Zaměstnanost žen	84
7. 2. 7 Hospodářská situace	84
8 Závěr	86
Seznam použité literatury.....	88
Přílohy.....	93

PŘEHLED POUŽITÝCH PROMĚNNÝCH

Použité proměnné (v abecedním pořadí):

e_m, e_z	Naděje dožití při narození podle pohlaví
em_65, ez_65	Naděje dožití ve věku 65 let podle pohlaví
HDP	Hrubý domácí produkt na hlavu
HDP_EKS	Hrubý domácí produkt na hlavu v 2006 EKS\$ (Elteto, Köves, Szulc)
hmp	Hrubá míra přirozeného přírůstku
hms	Hrubá míra sňatečnosti
ind_stari60	Index stáří ve věku 60+
ku	Kvociant kojenecké úmrtnosti
n_mimo	Podíl živě narozených dětí mimo manželství
negr	Procento negramotnosti ve věku 10+
nezam_m,nezam_z	Míra nezaměstnanosti podle pohlaví ve věku 15–60 let
prumvek	Průměrný věk matky při narození 1. dítěte
stud_terciár	Hrubá míra účasti na terciárním vzdělávání
up	Úhrnná plodnost
úpsž	Úhrnná prvosňatečnost (ženy)
úr	Úhrnná rozvodovost
zam_z	Míra zaměstnanosti podle pohlaví (ženy)
zam_zem	Procento zaměstnaných osob v zemědělství

DEFINICE POUŽITÝCH PROMĚNNÝCHⁱ

Hrubá míra účasti na terciárním vzdělávání (Stud_terciár)

Počet studentů v terciárním stupni vzdělávání na 1000 obyvatel.

Hrubá míra přirozeného přírůstku (hmpp)

Poměr počtu živě narozených dětí a středního stavu obyvatelstva (v ‰)

Hrubá míra sňatečnosti (hms)

Poměr počtu sňatků a střednímu stavu obyvatel (v ‰)

Hrubý domácí produkt na hlavu (HDP)/ Hrubý domácí produkt na hlavu v (2006 EKS\$)(HDP_EKS)

Hrubý domácí produkt (HDP) je celková peněžní hodnota statků a služeb vytvořená za dané období na určitém území. Tento ukazatel se používá v makroekonomii pro určování výkonnosti ekonomiky. Časovým obdobím bývá obvykle rok. V mezinárodních srovnáních se používá HDP na obyvatele (HDP na hlavu).

Index stáří (ind_stari60)

Poměr osob ve věku (zde 60+ let) a dětské složky (0–14 let), tzn., že udává počet osob starších 60 let na 100 osob ve věku 0–14 let.

Kvocient kojenecké úmrtnosti (ku)

Kvocient kojenecké úmrtnosti vyjadřuje intenzitu úmrtnosti v prvním roce života. Udává počet zemřelých ve stáří do jednoho roku, tj. v dokončeném věku 0 na 1000 živě narozených dětí v určitém kalendářním roce.

ⁱ Zdůvodnění výběru proměnných se nachází v kapitole 5 v části, která předchází interpretaci dosažených výsledků

Míra nezaměstnanosti podle pohlaví ve věku 15 – 60 let (nezam_m, nezam_z)

Podíl nezaměstnaných obyvatel ze všech práceschopných obyvatel (zaměstnaných+nezaměstnanýchⁱⁱ) odděleně podle pohlaví

.

Míra zaměstnanosti podle pohlaví (ženy) (zam_z)

Podíl zaměstnaných osob podle pohlaví (zde žen) v populaci v příslušné věkové skupině (zde 25–49 let)

Naděje dožití při narození podle pohlaví (e_m, e_z)

Udává průměrný počet let, které zbývá ještě prožít osobě při narození. Hodnoty naděje dožití lze určit pro každý věk. Vzhledem k odlišné úmrtnosti mužů a žen se udává odděleně podle pohlaví.

Naděje dožití ve věku 65 let podle pohlaví (em_65, ez_65)

Udává průměrný počet let, které zbývá ještě prožít osobě právě 65–leté. Vzhledem k odlišné úmrtnosti mužů a žen se udává odděleně podle pohlaví.

Procento negramotnosti (negr)

Podíl negramotných obyvatel ve věku 10+ (v %)

Procento zaměstnaných osob v zemědělství (zam_zem)

Počet osob zaměstnaných v zemědělství na 100 osob.

Podíl živě narozených dětí mimo manželství (n_mimo)

Podíl živě narozených dětí mimo manželství ze všech živě narozených dětí.

Průměrný věk matky při narození (prvního) dítěte (prumvek)

Průměrný věk žen při porodu jejího (prvního) dítěte. Obvykle se počítá pro jeden kalendářní rok. K výpočtu se užívají specifické míry plodnosti ve věkovém rozmezí 15 – 49 let.

ⁱⁱ Nezaměstnaní jsou všichni lidé nad určitý věk v určitém časovém období, kteří splňují následující podmínky:

- Nemají zaměstnání ať už jako zaměstnanec nebo sebezaměstnanec
- V případě nabídky zaměstnání, jsou schopni okamžitě nastoupit
- Sami také podnikají kroky k nalezení zaměstnání

Úhrnná plodnost (up)

Součet měr plodnostiⁱⁱⁱ podle věku. Vyjadřuje intenzitu plodnosti dané populace. Udává počet dětí, které by se narodily jedné ženě během reprodukčního období, kdyby se hodnoty měr plodnosti nezměnily zhruba 35 let.

Úhrnná prvosňatečnost (ženy) (upsž)

Úhrn redukovaných měr sňatečnosti^{iv}, je ukazatelem intenzity sňatečnosti. Hodnoty tohoto ukazatele jsou ovlivněny rozdílným rozložením sňatků jednotlivých generací, které sledovaným rokem prochází.

Úhrnná rozvodovost (úr)

Udává počet rozvodů na 100 výchozích sňatků, tj. bere v úvahu délku trvání manželství a informuje o podílu manželství ukončených rozvodem. Potřebnými daty je statistika rozvodů podle délky trvání manželství

ⁱⁱⁱ Poměr počtu živě narozených dětí ženám ve věku x ke střednímu stavu žen ve věku x , obvykle v ročním vymezení.

^{iv} Poměr sňatků svobodných ve věku x ke střednímu stavu populace ve věku x bez ohledu na rodinný stav.

SEZNAM GRAFŮ

Graf 1–Hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti a přirozeného přírůstku meziválečném období (počátek 30. let) u vybraných zástupců.....	67
Graf 2–Hodnoty naděje dožití odděleně podle pohlaví v meziválečném období (počátek 30. let) u vybraných zástupců.....	68
Graf 3–Hodnoty hrubého domácího produktu na hlavu a zaměstnanosti v zemědělství v meziválečném období (počátek 30. let) u vybraných zástupců.....	69
Graf 4–Věkové pyramidy vybraných států Evropské unie v letech 1960, 1980 a 2005	71
Graf 5–Vývoj hodnot indexu stáří ve vybraných státech Evropské unie	72
Graf 6–Vývoj hodnot úhrnné plodnosti ve vybraných státech Evropské unie.....	73
Graf 7–Vývoj hodnot průměrného věku matky při narození prvního dítěte ve vybraných státech Evropské unie.....	74
Graf 8–Vývoj hodnot podílu dětí narozených mimo manželství ve vybraných státech Evropské unie.....	75
Graf 9–Vývoj úrovně sňatečnosti žen ve vybraných státech Evropské unie.....	76
Graf 10–Vývoj úrovně rozvodovosti ve vybraných státech Evropské unie	78
Graf 11–Vývoj kvocientu kojenecké úmrtnosti ve vybraných státech Evropské unie.....	79
Graf 12– Vývoj naděje dožití při narození (muži) ve vybraných státech Evropské unie.....	81
Graf 13–Vývoj naděje dožití při narození (ženy) ve vybraných státech Evropské unie	82
Graf 14–Vývoj úrovně nezaměstnanosti ve vybraných státech Evropské unie	83
Graf 15–Vývoj hodnoty hrubého domácího produktu na hlavu ve vybraných státech Evropské unie.....	85

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1– Fáze demografického přechodu	34
Obr. 2–Typy demografického přechodu podle zemí.....	36
Obr. 3–Typologie států na základě výsledků shlukové analýzy v meziválečném období (počátek 30. let)	45
Obr. 4–Typologie států na základě výsledků shlukové analýzy v období kolem roku 1960	48
Obr. 5–Typologie států na základě výsledků shlukové analýzy v období kolem roku 1980	52
Obr. 6–Typologie států na základě výsledků shlukové analýzy v období kolem roku 1995	56
Obr. 7–Typologie států na základě výsledků shlukové analýzy v období kolem roku 2005	60

SEZNAM TABULEK

Tab. 1–Hodnoty ukazatelů (z skóry) podle skupin zemí v meziválečném období (počátek 30. let)	45
Tab. 2–Hodnoty původních ukazatelů podle skupin zemí v meziválečném období (počátek 30. let)	46
Tab. 3–Hodnoty ukazatelů (z skóry) podle skupin zemí v období kolem roku 1960	49
Tab. 4– Hodnoty původních ukazatelů podle skupin zemí v období kolem roku 1960.....	49
Tab. 5–Hodnoty ukazatelů (z skóry) podle skupin zemí v období kolem roku 1980	52
Tab. 6–Hodnoty původních ukazatelů podle skupin zemí v období kolem roku 1980.....	53
Tab. 7–Hodnoty ukazatelů (z skóry) podle skupin zemí v období kolem roku 1995	57
Tab. 8– Hodnoty původních ukazatelů podle skupin zemí v období kolem roku 1995.....	57
Tab. 9–Hodnoty ukazatelů (z skóry) podle skupin zemí v období kolem roku 2005	61
Tab. 10–Hodnoty původních ukazatelů podle skupin zemí v období kolem roku 2005.....	61

Kapitola 1

Úvod

Evropa je území se 46 státy a představuje 7 % světové pevniny^v, je druhým nejmenším světadílem, který je velmi hustě zalidněný s rozmanitou jazykovou strukturou, kulturou a tradicemi. Toto všechno dělá Evropu velmi zajímavou nejen pro historiky a etnografy, ale také pro mnohé další vědce, pro které se stala Evropa, byť pouze na okamžik, objektem zájmu.

Již v úvodu je třeba zmínit, že v současné době zahrnuje Evropská unie (EU) 27 států^{vi} ze 46 možných. S poslední částí této věty by se dalo polemizovat, neboť některé státy se dobrovolně zřekly svého působení v této instituci (Norsko). Jiné zase o začlenění velmi stojí, avšak celková situace na jejich politické či hospodářské scéně jim to nedovoluje (Turecko).

Přesto dnes proces tzv. dobrovolné integrace postoupil tak daleko, že zahrnuje více jak polovinu všech států Evropy a asi 42 % plochy tohoto kontinentu.

Evropa jako politická veličina existuje už více než 1000 let (Honzák, 2001), do povědomí jejich dnešních obyvatel se však dostává především jako již zmíněné politické uskupení tzv. Evropská unie.

Podle statistického úřadu států Evropského společenství (Eurostat) žilo k 1.1.2008 v rámci Evropské unie 497 444 638 obyvatel, což představuje přibližně 70 % obyvatel celého evropského kontinentu. Právě obyvatelstvo, resp. jeho demografické, sociální a sociálně-ekonomické charakteristiky jsou hlavním objektem zájmu v předkládané práci s názvem: Demosociální postavení České republiky v rámci EU: současnost, osmdesátá léta a meziválečné období. Hlavní pozornost se zde zaměřuje především na Českou republiku, resp. její postavení právě v rámci tohoto politického uskupení během téměř celého 20. století.

Na základě poznatků týkajících se historického, demografického a sociálního vývoje byly formulovány následující hypotézy:

---

^v Albánie, Andorra, Belgie, Bělorusko, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Černá hora, Česká republika, Dánsko, Estonsko, Finsko, Francie, Chorvatsko, Irsko, Island, Itálie, Lichtenštejnsko, Litva, Lotyšsko, Lucembursko, Kypr, Maďarsko, Makedonie, Malta, Moldavsko, Monako, Německo, Nizozemsko, Norsko, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Rusko (část), Řecko, San Marino, Slovensko, Slovinsko, Spojené království, Srbsko, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko, Ukrajina, Turecko (část), Vatikán

^{vi} Belgie, Bulharsko, Česká republika, Dánsko, Estonsko, Finsko, Francie, Irsko, Itálie, Kypr, Litva, Lotyšsko, Lucembursko, Maďarsko, Malta, Německo, Nizozemsko, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Řecko, Slovensko, Slovinsko, Spojené království, Španělsko, Švédsko

- Česká republika bude mít tendenci vrátit se na pozici, kterou zaujímala mezi státy na začátku 60. let
- Vstup méně vyspělého^{vii} státu do evropských struktur se po určité době pozitivně projeví posunem mezi vyspělejší země
- Demosociální vývoj států Evropské unie směřuje k homogenitě

Práce je členěna do 8 kapitol. Hlavní linii práce tvoří jednotlivá období, ke kterým se přidávají další témata a podkapitoly, potřebné k upřesnění nebo pochopení širších souvislostí. Kapitolám, které jsou jádrem samotné práce, předchází metodická část, která nastiňuje metodologické postupy použité pro analýzu. Část zmiňované kapitoly se také věnuje problematice datové základny a dostupnosti, resp. výběru literatury, z které byly čerpány informace k práci.

Následující část pojednává o historickém vývoji Evropy po první světové válce, není opomenut ani vznik a vývoj Evropské unie. Od 4. kapitoly má práce čistě demografický, resp. demosociální ráz. Čtvrtá kapitola shrnuje poznatky o prvním i druhém demografickém přechodu, který zásadním způsobem ovlivnil, či stále ovlivňuje demografickou ale také sociální situaci v jednotlivých zemích. Tato kapitola je také poslední „teoretickou“. Kapitola 5, resp. 6 je zaměřena na demosociální typologii států v jednotlivých časových obdobích. Na základě výsledků statistické analýzy byli vybráni zástupci států jednotlivých vytvořených skupin. Na vybraných zástupcích byl v 7. kapitole ukázán kontinuální vývoj a rozlišeny rozdíly v jednotlivých státech, resp. skupinách zemí. Závěrečná kapitola shrnuje výsledky, které jsou patrné ze statistické analýzy a věnuje se posouzení platnosti či neplatnosti stanovených hypotéz.

---

^{vii} Za vyspělý stát je považován stát s demosociálními charakteristikami mající rysy států západní, resp. severní Evropy

Kapitola 2

Data, metodologie a literatura

V oblasti metodologie bylo v průběhu tvorby této práce řešeno několik okruhů. Patří sem samotné vymezení studovaných období, použité ukazatele, výběr vhodných statistických metod a problematika výběru literatury, resp. diskuse literatury. Jak již bylo řečeno v úvodu, práce se zabývá demosociálním vývojem vybraných evropských států v průběhu téměř celého 20. století. Jelikož jsme v tomto století byli svědky mnoha významných historických událostí, především obou světových válek, této skutečnosti bylo přizpůsobeno také členění předkládané kapitoly. Zvláště je zařazena podkapitola mapující metodologické problémy v meziválečném období, za kterou následuje podkapitola pojednávající o metodologii v poválečném období. Toto členění je dodrženo ve všech podkapitolách vyjma problematiky samotné metody zpracování a diskuse literatury, u kterých výše uvedené členění není potřebné.

2.1 Meziválečné období

Meziválečné období bylo prvním analyzovaným časovým úsekem celé práce a bylo poněkud specifické. Ačkoliv zahrnuje více jak desetiletý interval, nebylo možno všechna data za takto dlouhé období získat a jak bude popsáno níže, do analýzy vstupovaly průměry, nejčastěji tříleté. Data, která byla použita pro výpočet průměrů se ve většině případů vztahovala k datu census v jednotlivých zemích. Bližší informace, jaká data byla použita v analýze, je možno nalézt v tabulce č. 1P v příloze na konci práce.

2. 1. 1 Ukazatele

Hlavním zdrojem dat byla kniha Dudleyho Kirka (Kirk, 1946) a dále databáze Total economy database, Groningen Growth and Development Centre. Hodnoty naděje dožití pocházejí z knihy (Bardet et Dupâquier, 1992) a demografické ročenky Organizace Spojených národů (Demographic Yearbook, 1959). Pro analýzu bylo vybráno 7 proměnných^{viii}. Rozdělení proměnných do kategorií demografických, sociálních či ekonomických je subjektivní. Datové

---

^{viii} Demografické: e_m, e_z, ku, hmpp
Sociální: negr
Ekonomické: zam_zem, HDP

údaje se za meziválečné období vztahují většinou k datu censu v daném státě a nebo jsou publikovány údaje již jako průměry za určitý časový interval. Proto se analýza meziválečného období zúžila na jeden vstup, který zmiňované průměry zahrnoval. Do analýzy tedy vstupovaly údaje kolem roku 1930^{ix}.

Na tomto místě je dále potřeba zmínit územní srovnatelnost dat. Data, jejichž hlavním zdrojem se stala publikace (Kirk, 1946) byla sbírána v různých časových obdobích, proto je jejich časová srovnatelnost obtížná. Tato skutečnost se promítla do kapitoly č. 7, ve které je znázorněno postavení zemí k jednomu časovému okamžiku – počátku 30. let. Dalším problémem bylo, že ačkoliv data např. pocházela z jednoho censu v daném státě, přesto existovalo více oficiálních datových zdrojů. Data jsou vztažena vzhledem k hranicím územních celků v dané době (1937). Hlavní myšlenkou však bylo poukázat na postavení zemí v určitém historickém okamžiku, což data splňují.

2. 2 Poválečné období

Prvním krokem bylo vymezení několika časových řezů sledovaného období. V úvahu bylo nutno vzít především dostupnost datových údajů, ale také zajistit „časovou ucelenost“ práce. Na základě poznatků o evropském poválečném demosociálním vývoji bylo rozhodnuto stanovit počátek analyzovaného období do roku 1960 a ukončit ho v roce 2005. Důvodem zvolení počátku analýzy do roku 1960 bylo ustálení procesů, které probíhaly v evropských státech po ukončení 2. světové války a návrat k demografickým, ekonomickým a sociálním režimům vlastním pro daný stát. Důvodem ukončení analýzy v roce 2005 bylo dostatečné množství dat a také předpoklad, že se vývoj v posledních 2–3 letech nijak výrazně nezměnil.

2. 2. 1 Ukazatele

V celé práci se klade důraz na časovou srovnatelnost údajů. Tímto požadavkem byl omezen i výběr počtu a druhu proměnných. Bylo vybráno 16 proměnných^x. Ne vždy však byly tyto údaje kompletní. Jejich úplnost se zlepšovala s přechodem k analýze „mladších“ období. Vybrané proměnné byly dále rozčleněny do skupin demografických, sociálních nebo ekonomických. Toto členění je však rovněž subjektivní. Nejvíce dat bylo čerpáno z databáze Eurostatu^o, která nabízí poměrně širokou škálu proměnných podle jednotlivých členských, ale také nečlenských zemí EU. Druhým zdrojem dat se stala databáze Human mortality databáze^f, která sice disponuje pouze omezeným výběrem proměnných i států, ale uváděné proměnné jsou v rámci jednotlivých zemí téměř kompletní za dlouhá časová období. Data z tohoto zdroje umožnila výpočet indexu stárí a také byla podkladem pro grafické zobrazení věkových struktur jednotlivých populací. Oba výše zmíněné zdroje poskytly informace především o demografické a demosociální situaci ve sledovaném období. Doplňujícími zdroji dat byla databáze The

^{ix} Informace o jednotlivých průměrech, které do analýzy vstupovaly je možno nalézt v tab. č. 1P a 2P v příloze na konci práce

^x Demografické: e_m, e_z, ez_65, em_65, ind_stari60, ku, prumvek, úp
Sociální: hms/úpsž, n_mimo, úr, stud_terciár
Ekonomické: nezam_z, HDP_EKS, nezam_m, zam_z

Groningen Growth and Development Centre, ve které jsou k dispozici hodnoty hrubého domácího produktu na hlavu v hodnotách amerického dolaru v roce 2006 za dlouhé časové období. Údaje jsou přepočteny metodou EKS (Elteto, Köves, Szulc). Tato metoda je upřednostňována pro mezinárodní srovnání (Wintr, 2002). Doplnujícím zdrojem dat se stala databáze Organizace Spojených národů, resp. její Ekonomická komise pro Evropu. Údaje o věkové struktuře jednotlivých států bylo v některých případech nutno doplnit daty, která se vyskytovala pouze v tištěné podobě. Bližší informace o datech, která byla použita pro analýzu je možno nalézt v tabulce č. 2P v přílohách na konci práce a také v kapitole č. 5, ve které je blíže pojednáno o použitých statistických metodách.

Pro úplnost zmiňuji také problematiku srovnatelnosti dat. Vzhledem ke skutečnosti, že byla snaha, aby data pocházela ze shodných zdrojů v celém časovém intervalu, je, podle mého názoru, srovnatelnost dat dostatečně zaručena. Jiným problémem je věrohodnost údajů. Je potřeba zmínit, že až na data z databáze Human mortality a databáze The Groningen Growth and Development Centre, pocházejí údaje z Eurostatu, který „pouze“ přejímá data od národních statistických úřadů. Tato data proto nejsou upravována. Jiná situace je v případě již zmiňované databáze Human mortality, kde jsou data podle určitých pravidel přepočítávána^{xi}. Protože však většina pohlavně věkových struktur nacházejících se v této práci pochází právě z této databáze, je i srovnatelnost těchto dat uspokojivá.

2. 3 Metodologie

Předchozí podkapitoly byly členěny podle zdrojů dat, resp. podle použitých ukazatelů na meziválečné a poválečné období. Z hlediska metodických přístupů není toto členění nutné, protože je shodné pro celé sledované období. Pro analýzu byly vybrány jednotlivé roky^{xii}, resp. období kolem těchto roků^{xiii}. Všechny statistické kroky vedoucí k dosažení výsledků byly prováděny prostřednictvím analytického softwaru SAS a následně zobrazeny prostřednictvím geografického informačního systému ArcGis. Samotný popis jednotlivých metod se nachází v kapitole č. 5.

Stěžejní kapitolou je kapitola č. 7, která vychází z dosažených statistických výsledků. Cílem byla demosociální typologie států, která vznikla na základě výsledků shlukové analýzy. Na základě vzniklých shluků zemí byl vybrán vždy jeden zástupce, který dále byl použit v druhém kroku analýzy. Z důvodu srovnání byla Česká republika vybrána vždy, a to v podstatě nezávisle na příslušnosti ke skupině.

Druhý krok spočíval v ukázání trendů na vybraných zástupcích. Tento krok byl zvolen pro lepší nastínění kontinuálního vývoje. Na základě výsledků shlukové analýzy a trendů bylo v závěrečné kapitole zhodnoceno postavení České republiky.

---

^{xi} Z primárních dat jsou odhadnuty věkové struktury jednotlivých populací k 1.1. daného roku. Pro většinu odhadů je použita metoda lineární interpolace. Pro státy, jejichž populace byla ovlivněna územními změnami jsou věkové struktury zobrazeny vždy ve dvou variantách – před územní změnou a po ní (Human mortality database).

^{xii} Meziválečné období (počátek 30. let), 1960, 1980, 2005

^{xiii} Jedná se o tříleté průměry

2. 4 Diskuse literatury

Literaturu, použitou pro tuto práci je možno rozdělit do dvou okruhů. První okruh se týká metodologických problémů, především pak způsobu zpracování dat, druhý okruh byl zaměřen na výběr literatury, která by vhodně doplňovala a vysvětlila výsledky.

V prvním případě se jednalo o nalezení, resp. nastudování vhodné statistické metody. Pro bližší nastudování problematiky statistického zpracování byly použity publikace Hendla (Hendl, 2004) a Melouna (Meloun, 2002). Další informace byly čerpány z prostředí statistického softwaru, který sloužil ke zpracování dat a následnému vyhodnocení. V případě druhého okruhu rozhodování, byla situace složitější. Téma, které je zde řešeno, je velmi široké, a proto bylo nutno nalézt literaturu, která by dostatečně pokryla potřeby této práce. Protože práce neobsahuje jen samotné statistické zpracování dat, ale obsahuje také širší pohled v podobě zařazení kapitol týkajících se samotné historie Evropy, resp. historie vzniku a působení Evropské unie, byla literatura vybírána podle tématu jednotlivých kapitol. V případě samotné historie to byla zejména monografie Orta (Ort, 2000) a v případě historie Evropské unie se základní literaturou stala publikace Průvodce Evropskou unií (Barták, 1998). Informace z těchto knih byly vždy podle potřeby doplňovány internetovými zdroji, ponejvíce pak internetovou encyklopedií Wikipedie.

Téma zabývající se alespoň částečně demografickým, či demosociálním postavením států bylo v různých obměnách již mnohokrát zpracováváno různými autory, a proto je k dispozici široká nabídka literatury, české i zahraniční. Základním zdrojem informací o demosociálním vývoji především západní a jižní Evropy byla pro meziválečné období publikace Dudleyho Kirka (Kirk, 1946) a pro poválečné období zejména kapitoly z publikace *Changing population of Europe* (Noin, Woods, 1993). Co se týká ostatní cizojazyčné literatury, bylo čerpáno z německých „geografických rozhledů“ *Geographische Rundschau*, konkrétně články *Zweiter demographischer Wandel in den EU – 15 – Staaten* (Ganz, Libert, 2007) a *Gesamtwirtschaftliche Folgen des demographischen Wandels* (Supan, 2007). Z české literatury pocházelo pravděpodobně nejvíce článků z časopisu *Demografie*, jmenujme např. *Sňatečnost svobodných v České republice dříve a dnes* (Rychtařiková, 1995), či *Demografické problémy Polské lidové republiky* (Kozłowska, 1959).

Kapitola 3

Historický úvod

Název Evropa přejali staří Řekové z akkadského ereb nebo irib, jako označení večerního soumraku či západu slunce. Z počátku Evropa označovala jen centrální Řecko, poté nejbližší okolí řeckého světa, tedy zejména Balkánský poloostrov, mnohem později se název ujal pro celý subkontinent (Honzák, 2001).

Ač druhý nejmenší světadíl světa, může se Evropa pyšnit mnoha specifiky. Jako jediný světadíl není jednoznačně zeměpisně určena a občas bývá považována za pouhý poloostrov asijského kontinentu. Jedná se v podstatě o prostor mezi Uralem a Atlantským oceánem, takto je Evropa určena směrem od východu na západ, severní hranici tvoří Severní a Ledové moře, jižní poté moře Středozemní. Je to také světadíl nejhustěji obydlený s hlubokými kulturními tradicemi a obrovskou rozmanitostí národů. Tvoří tak celek, který je uznáván jak kulturně tak politicky, a proto můžeme dnes hovořit o Evropě jako o samostatném kontinentu (Ogden, 1993).

Evropa prošla ve svém vývoji mnoha historickými událostmi. Tato práce se zabývá demosociálním postavením států Evropské unie ve 20. století, resp. od konce 1. světové války, proto také začíná kapitolou mapující historický vývoj od tohoto data.

3. 1 Historie Evropy po první světové válce

Konec 1. světové války sice vedl k ukončení přímých bojů, neznamenal však automatické nastolení míru v Evropě. Pro zachování míru bylo nutno ještě učinit mnoho kroků a hlavním byla mírová konference ve Versailles u Paříže. Bylo zřejmé, že se státy na jedné straně vítězné a na druhé poražené nebudou schopny dohodnout na udržení míru, protože každý stát měl snahu bránit své zájmy. Vznikla myšlenka na vytvoření mezinárodní organizace, která by určité záležitosti rozhodovala ve prospěch udržení míru a nikoliv ve prospěch jednotlivých velmocí. Výsledkem mírové konference se stal tzv. Versailleský systém, což byl soubor mírových smluv s jednotlivými zeměmi a také Pakt společnosti národů. Sídlem společnosti národů se stala Ženeva, kde byl také zřízen stálý sekretariát. Stranou všech poválečných jednání bylo Rusko, které se stalo po Velké říjnové revoluci socialistickým státem. V roce 1922 vytvořilo spolu Běloruskem a Ukrajinou Sovětský svaz (SSSR) (Ort, 2000).

Z hlediska politických sil se v poválečných letech prosazovala především levicově orientovaná politika a to jak v poražených, tak ve vítězných státech. Byl to naprosto logický

vývoj, protože lidé si po válce přáli mít zajištěnou budoucnost a mír. Dalším nově vzniklým problémem byla špatná hospodářská situace především Německa, které nebylo schopno platit reparace a v polovině roku 1922 požádalo o odklad splátek. Toto byly nenápadné signály, které vedly až k počátku válečného konfliktu. Zatím ale v polovině 20. let se stále hledaly cesty k zaručení míru v Evropě (Ort, 2000, Honzák, 2001).

Na podzim roku 1929 došlo ke krachu na newyorské burze a událost nezasáhla pouze ekonomiku celého světa, ale způsobila také politickou nestabilitu. Toto vše přispívalo k vytvoření „vhodného“ prostředí pro nástup diktátorských režimů, které se vyznačovaly „touhou“ po expanzi mimo svá území. Opět vznikla hrozba válečného konfliktu světového měřítka. Ještě před propuknutím hospodářské krize vzešel z úst francouzského ministra zahraničí (Aristide Briand) návrh na vytvoření „Evropské unie“. Jednalo se především o myšlenku spolupráce mezi zeměmi v oblasti zachování jejich suverenity. „Evropská unie“ měla být vybudována v rámci Společnosti národů a její činnost měla být politická nikoliv ekonomická. Dá se říct, že ve světové hospodářské krizi spočívá i počátek 2. světové války. Krizí bylo nejvíce zasaženo Německo a i díky tomu dosáhla Hitlerova strana v parlamentních volbách úspěchu. Byla tak připravena cesta k nástupu nacismu a novým německým plánům. Německo se dostalo do situace totální platební neschopnosti a kvůli prohlubující se krizi se vládnoucí stranou se v roce 1933 stala Hitlerova nacistická strana a samotný Hitler se stává kancléřem.

Situace v Evropě se po nástupu Hitlera k moci začala měnit. Německu se dařilo hospodářsky, ale politicky byla situace alarmující. Byl rozpuštěn parlament a někteří jeho členové byli posláni do koncentračních táborů. Bylo jasné, že se politika Společnosti národů bude jen těžko prosazovat a politické události ke kterým docházelo v Německu byly vnímány velmi negativně. Polovina roku 1934 přinesla upevnění moci Adolfa Hitlera, když se po smrti prezidenta stal sám vůdcem a říšským kancléřem. Dalo by se říci, že se Německo upevněním moci Hitlera soustavně připravovalo na ovládnutí Evropy. Pozitivní událostí byl v roce 1934 vstup Sovětského svazu do Společnosti národů a diplomatické uznání tohoto politického celku. Z dnešního pohledu byla polovina 30. let obdobím, kdy se rozhodovalo o budoucnosti Evropy a zřejmě i celého světa. Německo usilovalo o připojení celého Rakouska a části českého území k Říši. Na jaře roku 1938 byl vyhlášen německý a zároveň rakouský zákon o sjednocení obou zemí. Rakousko tímto krokem zmizelo z mapy Evropy. Dalším státem, kterého se týkaly německé plány bylo Československo, později se ukázalo, že podobný osud čeká také Polsko. Tyto události vešly do dějin pod pojmem Mnichovský diktát, resp. podepsání Mnichovské dohody v září roku 1939. Vznikl tak protektorát Čechy a Morava. Obsazení českého území Němci bylo historicky velmi významné, protože to bylo prvně, co si Němci nárokovali území neobydlené německým obyvatelstvem. Do té doby vždy hájili své kroky tzv. právem na sebeurčení národů a obsazovali území obývané převážně Němci (Ort, 2000).

Zásadní změny se neděly ale pouze ve střední Evropě, ale také v Evropě jižní. Ve Španělsku se chopil moci generál Franco a Itálii vedené Mussolinim se podařilo připojit Albánii pod korunu italského krále. Albánie byla totiž od roku 1926 spojena s Itálií spojeneckou smlouvou. Začátek roku 1939 znamenal již definitivní přípravy na válku. Německo se připravovalo na válku s Polskem. Vzápětí po vypuknutí války, muselo Německo začít bojovat na dvou frontách.

SSSR obsadil západní Bělorusko a Ukrajinu s odůvodněním, že napravuje hranice vynucené SSSR v roce 1920. Po konfliktech ve Skandinávii se opět dostalo na hlavní scénu Německo, které napadlo dva neutrální státy Nizozemsko a Belgie, aby mohlo snadněji přejít do Francie. Francie byla okolnostmi donucena kapitulovat a uzavřít příměří s Německem a také s Itálií, která vyhlásila Francii válku již v době neschopnosti Francie bojovat. V této fázi války okupovalo Německo celé atlantské pobřeží Francie, pobřeží průlivu La Manche a území přibližně od Loiry po Rýn. Spojené království zůstalo na válku proti Německu sama a síla Německa, protože využívalo veškerý hospodářský potenciál okupovaného území, rostla. Tuto skutečnost si uvědomoval i SSSR. Na jihu Evropy se Německo pokusilo dohodnout se Španělskem na spojení, pokusy ale byly neúspěšné. Na konci roku 1940 se Německo rozhodlo, jak bude postupovat dál. Hitler se rozhodl spolu s Itálií ovládnout Středomoří. To se mu ve spolupráci s Itálií podařilo a tedy nic nebránilo Německu zaútočit na SSSR. K tomu došlo v polovině roku 1941 a konečným plánem Německa byla kolonizace tamního území německým obyvatelstvem a zotročení místních lidí. První kroky na frontě byly pro Německo poměrně snadné, protože čelilo armádě chudé a nepřipravené. V té době byla německá armáda nucena vést válku současně s Velkou Británií. Na konci roku 1941 se staly dvě významné skutečnosti. Za prvé bylo stále více zřejmé, že to, co se dělo v Evropě, bylo možno považovat za konflikt světový. Potvrzením tohoto faktu byl vstup USA do války, které byly nuceny bojovat proti Japonsku a následně také s Itálií a Německem. Druhou významnou událostí především pro budoucí zajištění míru bylo vytvoření základu Organizace spojených národů (OSN). Společným cílem zakládajících členů^{xiv} bylo vítězství nad nacistickým režimem a následně zachování svobody a nezávislosti. I když byl konec války stále v nedohlednu, zaznamenala i německá armáda první neúspěchy na území SSSR. Vliv na tyto neúspěchy měly bezesporu i tamní klimatické podmínky a mezi německými vojáky se objevily první známky upadající morálky. Na začátku roku 1943 došlo k obklíčení obrovského počtu německé armády u Stalingradu (dnešní Volgograd) a po neúspěšných pokusech o prolomení, bylo obklíčené německé vojsko donuceno kapitulovat. Bylo jasné, že německý režim a vliv pomalu slábne a také v hospodářsky zdevastované Itálii sílily protihitlerovské hlasy. V následujícím roce již bylo zřejmé, že se podaří válečný konflikt překonat. Velkou zásluhu na tom měl SSSR, který po úspěšné blokadě Leningradu (dnešní Sankt–Petěrburg) slavil úspěchy při osvobození území okupované nacistickým Německem. V polovině roku 1944, kdy byl na Hitlera spáchán atentát, kterému unikl, začalo postupné osvobození jednotlivých států armádou SSSR.

Konec 2. světové války znamenal novou naději na mír nejen pro celý svět, ale především pro Evropu, která byla tímto konfliktem velmi výrazně poznamenána. Pokrokem byl především způsob vypořádání se s válečnými následky ve smyslu nově uspořádané Evropy. Základ nebyl ve vztahu vítězů a poražených jako po 1. světové válce, ale hledaly se demokratické prostředky k vyřešení politických ale i hospodářských problémů v rámci jednotlivých států. Nutnost řešit

^{xiv} Zakládající členové: Argentina, Austrálie, Belgie, Bělorusko, Bolívie, Brazílie, Československo, Čína, Dánsko, Dominikánská republika, Ekvádor, Egypt, Etiopie, Filipíny, Francie, Guatemala, Haiti, Honduras, Chile, Indie, Irák, Írán, Jihoafrická republika, Jugoslávie, Kanada, Kolumbie, Kostarika, Kuba, Libanon, Libérie, Lucembursko, Mexiko, Nikaragua, Nizozemsko, Norsko, Nový Zéland, Panama, Paraguay, Peru, Polsko, Ruská federace, Řecko, Salvador, Saúdská Arábie, Spojené království, Spojené státy americké, Sýrie, Turecko, Ukrajina, Uruguay, Venezuela (Wikipedie).

politické a hospodářské problémy prakticky v celé Evropě otevřela mimo jiné cestu k hledání celosvětového systému bezpečnosti v rámci Organizace spojených národů.

Velmi svérázný byl postoj Spojeného království, resp. Winstona Churchilla, který dával bezprostředně po válce najevo, že usiluje o znovunabytí postavení země jako evropské velmoci, protože si byl vědom, že vliv království na evropskou politiku upadá. Výslednou představou bylo řízení světa anglosaskými národy. Churchill chápal sjednocení Evropy, o které se v té době usilovalo, jako sjednocení pouze západních států a prvně také přišel v roce 1946 s myšlenkou „Spojených států evropských“, ale jasně dal najevo, že Spojené království nepočítá s účastí v této organizaci. Hlavním cílem Churchilla tedy bylo vyřešení německo–francouzských vztahů, bez kterých by nebylo možné politické sjednocení Evropy. Ještě před Churchillovým návrhem na vytvoření Spojených států evropských, byl bedlivě sledován projev státního tajemníka USA. Hlavní myšlenkou projevu bylo rozdělení Německa a ustavení vlády pro jeho západní část. Tyto kroky směřovaly k pozdějšímu vytvoření železné opony a politickému rozdělení Evropy. Zvláštní roli na mezinárodní politické scéně měly USA, které přišly s myšlenkou zadržení komunismu. Jednalo se o tzv. Marshallův plán, kde bylo řečeno, že komunismus se šíří v těch zemích, které mají hospodářské potíže. Dotčeným zemím byla nabídnuta hospodářská pomoc, aby se mohly stát soběstačnými. I tento krok vedl k prohloubení rozdělení Evropy, protože Polsko a Československo bylo donuceno SSSR vzdát se nabídnuté pomoci. Sovětská politika přijala bipolární rozdělení Evropy a ve snaze odlišit se od zemí západní Evropy se začaly státy východní Evropy měnit pod tlakem SSSR v lidové demokracie. V lednu roku 1949 vznikla Rada vzájemné hospodářské pomoci. Jednalo se o organizaci, která měla podporovat hospodářský rozvoj v členských státech^{xv}. Důvodem vzniku bylo především vyhlášení embarga USA na obchodování s východoevropskými státy. Na jaře 1949 vznikl již zmiňovaný Severoatlantický pakt (dále jen NATO^{xvi}), který měl obranný charakter a byl plně v souladu s chartou OSN. Během srpna a září roku 1949 vznikly oficiálně dva nové státy SRN (Spolková republika Německo) a NDR (Německá demokratická republika). Rozdělením Německa se dovršilo rozdělení celé Evropy. Koncem roku 1949 žila Evropa rozdělena na dvě části. Ve východní části docházelo k propagaci idejí sovětského bloku, naopak západní část hledala možnosti, jak politicky sjednotit západní Evropu. V květnu roku 1949 byla podepsána smlouva ustavující Radu Evropy, což je často považováno za první krok vedoucí ke sjednocení a procesu

---

^{xv}Členské státy: Bulharsko, Československo, Maďarsko, Polsko, Rumunsko a Sovětský svaz. Postupně přistouplí státy: Albánie, NDR, Mongolsko, Kuba a Vietnam
Přidružený stát: Jugoslávie (Wikipedie).

^{xvi} NATO: (North Atlantic Treaty Organisation, Severoatlantická aliance, doslova *Organizace Severoatlantické smlouvy*) je mezinárodní vojenská organizace. Organizace byla založena 4. dubna 1949 podpisem tzv. Washingtonské smlouvy, která zakotvila vznik bezpečnostní organizace západních demokracií jako odpověď na poválečnou situaci v Evropě.

Základem smlouvy je zejména článek 5:

„Smluvní strany se dohodly, že ozbrojený útok proti jedné nebo více z nich v Evropě nebo Severní Americe bude považován za útok proti všem, a proto odsouhlasily, že dojde-li k takovému ozbrojenému útoku, každá z nich uplatní právo na individuální nebo kolektivní obranu, uznané článkem 51 Charty Spojených národů, pomůže smluvní straně nebo stranám takto napadeným tím, že neprodleně podnikne sama a v souladu s ostatními stranami takovou akci, jakou bude považovat za nutnou, včetně použití ozbrojené síly, s cílem obnovit a udržet bezpečnost severoatlantické oblasti.“ (Wikipedie)

integrace v Evropě. Dalším krokem k nápravě vztahů mezi Francií a Německem bylo vytvoření tzv. Shumanova plánu, který se stal první myšlenkou vedoucí k založení Evropského společenství uhlí a oceli (dále jen ESUO).

Úkolem evropských velmocí bylo zapojení SRN do NATO. Po poměrně dlouhých jednáních bylo dohodnuto, že cesta SRN do této organizace povede přes Bruselský pakt^{xvii}. Vstupem do paktu se SRN stalo součástí západoevropských bezpečnostních struktur. Součástí paktu se vedle SRN stala také Itálie. V roce 1954 se konala konference Bruselského paktu v Paříži (Pařížské dohody), kde bylo dohodnuto, že se z Bruselského paktu stane tzv. Západoevropská unie. Tím bylo umožněno SRN podepsat Protokol o přístupu k Severoatlantické smlouvě. Členem NATO se SRN stala o rok později, když už ale v roce 1952 byly do NATO přijaty státy Itálie, Řecko ale také Turecko. Reakcí na vývoj v západní Evropě bylo podepsání tzv. Varšavské smlouvy^{xviii} (vojensko-politický útvar). Tato organizace měla být podobná Atlantickému paktu (pomoc v případě napadení), ale měla mít i funkci přátelství a vzájemné hospodářské pomoci. Tímto krokem bylo upevněno rozdělení kontinentu a bipolární chápání evropské politiky. V roce 1955 slavila OSN deset let své existence a přijala 16 nových členů, mezi nimi také Bulharsko, Finsko, Irsko, Itálii, Maďarsko, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko a Španělsko.

Důležitým momentem v historii východní Evropy, resp. komunistického režimu byl projev N. S. Chruščova v roce 1956 na XX. Sjezdu komunistické strany SSSR, který poměrně ostře kritizoval stalinský režim s jeho zločinnými aspekty (Wikipedie). S jeho slovy se ztotožnilo mnoho zemí východní Evropy a docházelo v nich k projevům nespokojenosti s režimem. Tyto události však neměly vliv na vývoj v zemích západní Evropy, kde se intenzivně jednalo o dalších krocích integrace a možnosti spolupráce také v dalších oblastech než jen uhlí a ocel (o procesu integrace pojednává následující kapitola). Na začátku roku 1960 byly podepsány Dohody o ustavení Evropského sdružení volného obchodu (dále ESVO). ESVO fungovalo na volnějším principu bez prvků skutečného propojení. V roce 1957 vzniklo tzv. Evropské hospodářské společenství (dále jen EHS), které se ukázalo být perspektivnější. V roce 1961 požádalo Spojené království o vstup, avšak odmítnutí Francie znamenalo, že se přijetí země protáhlo na více než 10 let. Počátek 60. let se nesl v duchu myšlenek politické integrace a zachování bezpečnosti. Také v druhé polovině 60. let byl hlavním motivem jednání udržet mír v Evropě. Celoevropská spolupráce se měla týkat především hospodářské spolupráce, protože např. obrovský sovětský trh byl lákadlem pro mnoho evropských rozvinutých zemí. Hlavní pozornost však byla věnována v roce 1968 Československu, kde došlo ke konfliktům ve vedení strany, které byly důsledkem ekonomického zpomalení. To bylo způsobeno tehdy již mnohaletým nerespektováním a zanedbáváním ekonomických zákonitostí a svévolným zasahováním politického vedení státu do hospodářského vývoje. Tak došlo k „obrodnému“ procesu, kdy byli vyměněni hlavní představitelé a funkcionáři strany. Následovalo uvolnění ovzduší, dochází k jisté demokratizaci společnosti, zrušení cenzury a aktivizaci spolkového a

---

^{xvii} Jako Bruselský pakt je označována původně proti Německu namířená obranná smlouva Velké Británie a Francie ze 4. 3. 1947, rozšířená 17. 3. 1948 o státy Beneluxu. Bruselský pakt byl předchůdcem Západoevropské unie (ZEU), která vznikla přistoupením Itálie a Spolkové republiky Německo (Wikipedie)

^{xviii} Varšavská smlouva: Vojenský pakt evropských zemí tzv. východního bloku, existující v letech 1955 až 1991 (Wikipedie).

politického života. Pro tyto události se vžil termín „Pražské jaro“. Procesy, které byly nastartovány, byly přerušeny intervencí vojsk pěti států Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Dochází ke změně vnitrostátního uspořádání, od 1. ledna 1969 se Československá socialistická republika stala federací. I když události ve východní části Evropy byly poměrně významné, nezměnil se tím směr vývoje evropské politiky. Stále se usilovalo o zorganizování konference o celoevropské spolupráci.

Trend evropské politiky pokračoval v duchu uvolňování napětí mezi východem a západem a tak pozornosti téměř unikla krize v Polsku, která byla způsobena především nedostatečným zásobováním. V roce 1970 začalo jednání o vstupu Spojeného království do Evropského hospodářského společenství. K jednání o vstupu se připojily také Dánsko, Norsko a Irsko, ale v roce 1972 vstoupilo do společenství „pouze“ Dánsko, Irsko a Spojené království. Také na počátku 70. let pokračovala politika domluv mezi západem a východem. Polovina 70. let se vyznačovala politikou dekolonizace, což přispělo k svržení fašistického režimu v Portugalsku. Portugalsko bylo kritizováno za neúnosné poměry v zaostalých koloniích země, byly vyvolány demonstrace a nakonec se do čela vlády v Portugalsku dostali komunisté. Změnu přinesly parlamentní volby v roce 1975, po kterých došlo k normalizaci situace a následně k ustavení vlády méně levicově orientované.

Započatá politika „nenásilí“ vyústila v polovině roku 1975 v podepsání tzv. helsinského protokolu, jímž se všechny evropské státy zavazovaly k ekonomické spolupráci a k dodržování lidských práv. Součástí protokolu bylo zřeknutí se užití násilí. Protokol podepsali také představitelé východního bloku a došlo tak ke snížení mezinárodního napětí mezi východní a západní Evropou. V polovině 70. let se svět musel vyrovnávat s důsledky ropné krize, jejíž následky nebylo snadné odstranit. Na konci roku 1975 došlo k významným politickým změnám opět na Pyrenejském poloostrově, tentokrát ve Španělsku. Padl frankistický režim a mimo jiné v důsledku napjaté sociální situace v zemi, masovým bouřím a studentským demonstracím bylo obnoveno království, které ale víceméně zachovalo předchozí frankistický režim. Proto se ke konci roku objevilo mnoho protestních akcí požadujících demokratizaci země, což vedlo k dalším politickým posunům. Vliv podepsání Helsinského protokolu a jeho dodržování v oblasti lidských práv se projevil v roce 1977 i v Československu vznikem Charty 77, která se stala známou a respektovanou po celém světě. Podobná hnutí vznikala také v ostatních státech východního bloku. Situace na počátku 80. let byla v některých evropských státech nepříznivá. V Itálii a Irsku došlo v prvním případě v důsledku teroristického útoku a ve druhém kvůli napětí v Severním Irsku, ke ztrátám na lidských životech, v Polsku se zvýšilo sociální napětí v důsledku zvyšování cen, které vyvolalo stávky a nakonec také vznik odborového hnutí Solidarita. Stále více se stupňovalo napětí mezi vládou a Solidaritou a střet s vládou se zdál neodvratný. Na začátku prosince 1982 byl v Polsku dokonce vyhlášen válečný stav. Situace se začala mírně zlepšit na konci roku a došlo ke zmírnění mimořádného režimu.

V roce 1982 došlo k významnému politickému posunu ve Španělsku a završilo se tak období přechodu od frankistické diktatury k demokratické formě vlády. Španělsko tak mohlo usilovat o zařazení do evropských struktur. Když na konci roku 1982 zemřel představitel SSSR L. I. Brežněv, jeho nástupce ve svých projevech zdůraznil nutnost pro SSSR jít cestou demokratického uspořádání společenství. Zasadil se také o hospodářský pokus zlepšit životní

podmínky v Bělorusku, na Ukrajině a v Litvě a velmi podporoval otázky odzbrojení. Na začátku roku 1985 se do čela SSSR dostal státník M. S. Gorbačov, který ve svých projevech zdůraznil ochotu jednat s USA a zabýval se také myšlenkou překonání rozdělení Evropy. V polovině 80. let bylo jasné, že SSSR směřuje k politice, která se více orientovala na mezinárodní otázky a vztahy mezi touto velmocí a ostatními zeměmi. Potvrzením změny v zahraniční politice byla schůzka Gorbačova s Reaganem v Ženevě. Tato schůzka znamenala uvolnění mezinárodního napětí. Uvolnění v evropské politice především v SSSR dalo možnost vzniku změn také v socialistických zemích. Prvně tak začala hospodářská reforma v Maďarsku, která záhy přinesla pozitivní změny běžným obyvatelům země. V Polsku opět mírně narůstal vliv Solidarity a na začátku roku 1988 zesílil a bylo zřejmé, že se napětí tehdy „zatím“ hospodářského charakteru může přenést do politické oblasti. Závěr 80. let znamenal uvolnění poměrů v socialistických státech a naznačil tak možný směr vývoje. Stal se tak významným mezníkem pro celou Evropu. V tomto období a následně také během celých 90. let vyvrcholily snahy mnoha států s původně nedemokratickým politickým zřízením o změnu. Došlo k rozpadu ideologického uspořádání světa (ke zhroucení komunistického režimu ve střední a východní Evropě) a následně k realizaci nové koncepce uspořádání mocenských poměrů v Evropě. Klíčovým se stal rok 1989.

Pro tehdejší Československo a také východní Německo byl zlomovým měsícem listopad. Na začátku listopadu padla Berlínská zeď, což znamenalo otevření hraničních přechodů mezi východním a západním Německem, v Praze byla 17. listopadu násilně potlačena studentská demonstrace a tím začalo období nazývané Sametová revoluce. Proces revoluce vyvrcholil na úplném konci prosince, kdy byl prezidentem zvolen Václav Havel. Naopak v Rumunsku byla situace mnohem složitější. Pokus o nastolení demokracie začal demonstrací v prosinci roku 1989. Ta byla ale násilně potlačena. Přesto přinesl konec prosince dohodu a následně na jaře roku 1990 první relativně svobodné volby. V Bulharsku došlo podobně jako v Československu k významným změnám v listopadu 1989. V Bulharsku byl svržen stranický vůdce a po neúspěšném pokusu o pouhou reformu tamní komunistické strany byl v srpnu 1990 zvolen nový bulharský prezident (Željko Želez).

Dohoda o ukončení existence Sovětského svazu byla podepsána dne 7. prosince 1991. Spolu s rozpadem Sovětského svazu došlo k rozpuštění RVHP a Varšavské smlouvy. Na počátku roku 1991 proběhla v pobaltských republikách lidová referenda, která se vyslovila pro nezávislost těchto států (od září 1991).

Reakcí na rozpad východního bloku bylo v roce 1991 vytvoření skupiny blízké spolupráce známé pod pojmem Visegrádská čtyřka (dále jen V4). Původně bylo toto uskupení zemí pouze „trojkou“. „Čtyřkou“ se stala až po rozdělení Československé federativní republiky a zahrnovala mimo tyto dvě země ještě Maďarsko a Polsko. Cílem skupiny bylo mimo jiné spolupracovat na jejich cestě k evropské integraci. Po zhroucení komunistického režimu byla kooperace mezi zeměmi důležitá pro jejich přechod od totalitárního systému ke svobodné, pluralitní a demokratické společnosti.

Období změn v uspořádání Evropy zasáhl i jihovýchodní část kontinentu a přestože z dnešního pohledu přinesl ideologický rozpad více pozitiv než negativ, bylo období, kdy se nové státy teprve formovaly také obdobím napjatých vztahů. Zhroucení komunistického režimu

zvýraznilo existující etnické problémy a nastala nová hrozba vzniku ozbrojeného konfliktu, která se stala v jihovýchodní části Evropy realitou. K tomuto konfliktu přispělo právě zhroucení režimu, který po dlouhá léta potlačoval občanská práva tamních obyvatel a navíc díky rozpadu došlo k daleko rychlejšímu šíření informací, technologií, ale také např. ideologických směrů. Pro drtivou většinu těchto konfliktů, které se objevily na počátku 90. let, je charakteristické, že se jedná o vnitrostátní konflikty (Potůček, 2006).

Takto se na počátku 90. let začala rozpadat i Socialistická federativní republika Jugoslávie (1946 – 1963: Federativní lidová republika Jugoslávie^{xix}). V době, kdy Jugoslávie byla socialistickou federativní republikou (od roku 1963), se země vyznačovala relativní stabilitou mezi národy. Toto se změnilo v roce 1980, kdy zemřel prezident republiky Josip Broz Tito. Funkce prezidenta byla zrušena a místo ní byla zřízena funkce předsedy republiky, který se měl v jednoletých intervalech obměňovat v rámci států republiky. Přesto se situace z pohledu vztahů mezi národnostmi zhoršovala a k počátku rozpadu přispěla také klesající ekonomická výkonnost republiky. Prvními státy, které se odtrhly od federace byly Slovinsko a Chorvatsko v roce 1991. Právě odtržení Chorvatska znamenal počátek války na území Jugoslávie. Válkou byla nejvíce poznamenána Bosna a Hercegovina, kde konflikt, který trval tři roky, byl doprovázen krvavými etnickými čistkami. Konflikt definitivně ukončily až Daytonské dohody podepsané představiteli Srbů, Muslimů a Chorvatů v roce 1995.

Zatímco rozpad socialistického bloku v Jugoslávii probíhal násilně a trval téměř čtyři roky, došlo v tomtéž období v ostatních státech bývalého východního bloku k poměrně výrazným změnám. V roce 1992 bylo vytvořeno společenství Středoevropské zóny volného obchodu (dále jen CEFTA), která až do dnešní doby sdružuje země nepatřící do EU. Všechny země vystoupily z organizace v době, kdy se přiřadily k evropskému společenství. Významná změna, která se přímo dotkla pouze dvou států, ale nepřímo v podstatě celého světa, se udála k 1. 1. 1993. Došlo k rozdělení Československa na Českou a Slovenskou republiku.

Období po Sametové revoluci bylo obdobím velmi bohatým na změny a nové úkoly z nich plynoucí. V březnu roku 1999 se k NATO připojily státy bývalého východního bloku Česká republika, Maďarsko a Polsko. Na ostatním území Evropy, resp. EU byla politická a tudíž také historická situace poměrně stabilní, pokud nebereme v úvahu menší politické krize jednotlivých států (např. Itálie v roce 1996). Dá se konstatovat, že od začátku 90. let se evropská historie, tak jak je předkládána v této kapitole, kryje s historií vzniku a fungování EU. Tato problematika je předmětem kapitoly následující. Významným rokem pro státy bývalého východního bloku se stal rok 2004, kdy došlo zatím k největší vlně rozšíření NATO a k organizaci se připojily Litva, Lotyšsko, Estonsko, Rumunsko, Bulharsko, Slovinsko a Slovensko.

---

^{xix} Jugoslávie: Zaniklý stát v jihovýchodní Evropě na břehu Jadranského moře, tvořen 6 státy: Bosna a Hercegovina, Černá Hora, Chorvatsko, Makedonie, Slovinsko a Srbsko (Wikipedie).

3. 2 Vznik a vývoj Evropské unie

Evropská unie představuje politické a hospodářské partnerství dnes již 27 států^{xx} Evropy. Ačkoliv se toto uskupení stalo nebo v průběhu života každého jedince stává přirozenou součástí jeho života, nebylo to až do poměrně nedávné doby samozřejmostí.

Pokusy o jistou formu evropské integrace spadají hluboko do minulosti a hlavní myšlenkou bylo především zajištění života v míru a bez válek. Pravděpodobně historicky první diplomatickou akci směrem k evropské integraci uskutečnil již mezi lety 1462 – 1464 král Jiří z Poděbrad. Výsledkem mělo být vytvoření organizace evropských států. Tento pokus nicméně skončil neúspěšně. Neúspěch však neznamenal odmítnutí myšlenky jednotné Evropy. V roce 1713 přišel s toutéž myšlenkou Abbé de Saint Pierre (francouzský spisovatel a předchůdce Osvícenců (Wikipedie)). Jistě zajímavé v té době byly také úvahy Kanta o vytvoření evropské federace jako prostředku k zachování evropského míru. Ještě před prvním „opravdovým pokusem“ o vytvoření jednotné Evropy přišel s úvahami o „jistém“ uskupení států Evropy v polovině 19. století Victor Hugo, který uvedl:

„Jednou přijde den, kdy se všechny národy tohoto kontinentu spojí ve vyšší celek a vytvoří evropské bratrství, aniž by ztratily své individuální přednosti nebo svou slavnou individualitu. Jednoho dne bude jediným bojištěm tržiště soupeřících myšlenek. Jednoho dne budou kulky a bomby nahrazeny volebními lístky.“ (Europa)

Než se však jeho slova alespoň částečně začala naplňovat, zažila Evropa dvě světové války. Právě tyto dvě tragické historické události zřejmě přispěly k hledání řešení konfliktů jiným, než ozbrojeným způsobem. První iniciativa ke sjednocení Evropy byla inspirována americkým modelem a její snahou bylo vytvořit Spojené státy evropské. Tento plán byl předložen francouzským ministrem zahraničí již v roce 1929 avšak bez úspěchu. Evropské sjednocovací snahy začaly nabývat na významu opět po skončení 2. světové války. Zjednodušeně by se dalo říci, že Evropská unie vznikla z potřeby vyvarovat se chyb, kterých se představitelé významných mocností dopustili po 1. světové válce. Bylo zřejmé, že není možno izolovat poražený stát (Německo) a že je naopak nutné ho zapojit do demokratizačního procesu. Hlavním motivem byla vidina míru a bezpečnosti pro všechny občany „nově vznikající“ Evropy. Před „oficiálním založením“ společenství, bylo nutné nalézt především formu spolupráce. Že toto hledání nebylo jednoduché, dokazuje např. založení některých dílčích společenství, která v podstatě nikdy neplnila svou funkci. Tak se první pokusy soustředily na obranu, kdy v polovině března roku 1948 vznikla Západní unie (Bruselský pakt), která byla po šesti letech přeměněna na Západoevropskou unii. Hlavním cílem Západoevropské unie byla remilitarizace Německa a jeho přijetí do NATO. Po splnění tohoto úkolu se činnost organizace stala spíše formální. V tomtéž roce, ale na základě odlišné formy spolupráce, vznikla také

^{xx} Belgie, Bulharsko, Česká republika, Dánsko, Estonsko, Finsko, Francie, Irsko, Itálie, Kypr, Litva, Lotyšsko, Lucembursko, Maďarsko, Malta, Německo, Nizozemsko, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Řecko, Slovensko, Slovinsko, Spojené království, Španělsko, Švédsko

Evropská organizace pro hospodářskou spolupráci. Jak již z názvu vyplývá, byla jejím posláním spolupráce na hospodářské úrovni – konkrétně distribuce americké poválečné pomoci. V roce 1960 byla organizace přejmenována na Organizaci pro hospodářskou spolupráci a rozvoj. Zatímco tyto dvě formy spolupráce byly více či méně funkční součástí „nové“ Evropy, stále se nedařilo nastartovat spolupráci v politické rovině. Jak je dnes již známo, pozdějšího politického sjednocení kontinentu bylo dosaženo díky vytvoření společného trhu uhlí a oceli, tedy dvou základních strategických surovin při možném ozbrojeném konfliktu. Tyto dvě suroviny byly také častým zdrojem sporů mezi Německem a Francií, na kterých de facto závisela budoucnost – tedy mírová budoucnost – Evropy. Smlouva o založení Evropského společenství uhlí a oceli (ESUO) byla podepsána v první polovině roku 1951 šesti státy západní Evropy (Belgie, Francie, Itálie, Lucembursko, Německo, Nizozemsko). Touto smlouvou byl odstartován proces evropské integrace, který trvá dodnes.

Důkazem úspěšného fungování Evropského společenství uhlí a oceli bylo rozšíření společného trhu také o jiné komodity včetně zemědělské produkce. V roce 1957 byly podepsány šesti členskými zeměmi tzv. Římské smlouvy a umožnily tak vznik nového uskupení – Evropskému hospodářskému společenství. Hlavním smyslem EHS byl vznik společného trhu založeného na celní unii a čtyřech svobodách – volném pohybu zboží, služeb, kapitálu a osob – tedy naprostá svoboda uvnitř společenství. V tomtéž roce vzniklo ještě Evropské společenství jaderné energie.

Z hlediska fungování EHS byly zajímavé roky 1965 a 1966, kdy proces evropské integrace čelil první vážné krizi. Tu způsobila svým jednáním Francie při projednávání zemědělské politiky společenství. Do dějin vešel pojem „politika prázdné židle“, kterou Francie „provozovala“ po celý rok 1966, kdy se neúčastnila žádných politických jednání.

Začátek 70. let znamenal jisté zapomnění na Evropské společenství uhlí a oceli a Evropské společenství pro atomovou energii (dále jen Euratom), ačkoliv tato společenství formálně dodnes existují. V roce 1973 se EHS rozrostlo o Dánsko, Irsko a Velkou Británii. Ačkoliv byla přístupová jednání zahájena také s Norskem, k jeho připojení k EHS nakonec nedošlo z důvodu odmítavého postoje Norů vyjádřeném v referendu (1972). Spojeného království do společenství (1973) znamenal pro EHS opět možnost předvést své vyjednávací schopnosti. V roce 1984 si Spojené království díky Margaret Thatcherové „vynutila“ ústupek ve formě nižší částky peněz odváděné do rozpočtu, než by dle vnitřních pravidel EU měla. Ještě předtím však, v roce 1981, došlo k dalšímu rozšíření společenství tentokrát o Řecko. Jeho přistoupení však dodnes vyvolávají rozporuplné pocity. Přijetí tohoto státu bylo především politickým gestem vůči zemi, kde se podařilo svrhnout vojenskou diktaturu. Řecko nebylo připraveno vstoupit do společenství a teprve na konci 90. let se jeho ekonomická situace začala zlepšovat.

Naopak Španělsko a Portugalsko byly v roce svého přistoupení (1986) již na tento krok poměrně dobře připraveny. Také tyto dva státy se musely vypořádat s minulostí diktátorských režimů, avšak v době svého přistoupení to byly státy ekonomicky a politicky vyspělé, bez sebemenších problémů zařazení se do společenství.

Na přelomu 80. a 90. let došlo k významné historické události – zhroucení komunistického bloku v Evropě. Konec roku 1991 přinesl nové úpravy Římských smluv, k nimž došlo v Maastrichtu. Odtud je znám pojem Maastrichtská smlouva, díky které bylo EHS

přejmenováno v roce 1992 na Evropské společenství. Název Evropské společenství se však běžně používal již od roku 1965 pro všechna tři společenství (EHS, ESUO, Euratom), kdy vstoupila v platnost tzv. Slučovací smlouva (oficiální název Smlouva o zřízení společné Rady a společné Komise Evropských společenství). V roce 1993 bylo poprvé zavedeno označení Evropská unie, jako organizaci zastřešující tato tři společenství. Díky též smlouvě došlo k zesílené mezivládní součinnosti v oblasti zahraniční a bezpečnostní politiky a spolupráci v oblasti justice a vnitra. Na konci roku 1994 se Norové již podruhé vyjádřili proti vstupu do společenství. V roce 1995 se tak ke společenství připojilo „pouze“ Finsko, Rakousko a Švédsko. V roce 1999 vstoupila v platnost tzv. Amsterdamská smlouva, jejíž hlavní náplní bylo udržet a rozvíjet EU jako oblast svobody, bezpečnosti a spravedlnosti. Smlouva nabyla na významu také umožněním diferenciací mezi členskými státy např. tím, že povolila Dánsku a Velké Británii nepodílet se na jednotné měně.

Poprvé byly do textu zahrnuty pojmy základní lidská práva a sociální práva, která se tak stala součástí politiky EU. Do této smlouvy byly také začleněny Schengenské smlouvy^{xxi}. Na začátku roku 2001 byla podepsána další smlouva, tentokrát smlouva z Nice, která měla pozměňující charakter ve vztahu k Maastrichtské smlouvě a Římským smlouvám. Tato smlouva zavedla nový způsob rozhodování tzv. kvalifikovanou většinou^{xxii} a dále zavedla mimo jiné princip dvojité většiny^{xxiii}. Většina opatření zavedených touto smlouvou měla připravit EU na rozšíření o 10 nových zemí a zabezpečit její akceschopnost do budoucna. Trvalo však celých devět let, než se z patnácti států rozrostla unie na dvacet pět. Zatím největší vlna rozšíření proběhla v první polovině roku 2004, kdy se ke společenství přiřadilo deset nových členů, mezi nimi i Česká republika. Mimo ni se tedy jednalo o Estonsko, Kypr, Maďarsko, Maltu, Litvu, Lotyšsko, Polsko, Slovensko a Slovinsko. V říjnu roku 2004 došlo po dlouhých jednáních k podepsání Smlouvy o Ústavě pro Evropu. Tento text se měl stát základním dokumentem Evropské unie a měl nahradit složitou strukturu smluv EU jediným právním předpisem. Dokument se stal předmětem časté kritiky a následně byl v referendu odmítnut občany Francie a Nizozemska. Následoval prozatím poslední rozšiřovací proces na začátku roku 2007, kdy se členy EU staly také Bulharsko a Rumunsko. Na konci roku 2007 byla členy EU podepsána Lisabonská smlouva (též Reformní), jež nahradila Smlouvu a Ústavě pro Evropu. Cílem

---

^{xxi} Souhrnné označení pro dva smluvní dokumenty, a to Schengenskou dohodu o postupném odstraňování kontrol na společných hranicích (1985) a Schengenskou prováděcí úmluvu (1990). Často, a již vžitě, jsou používány zkracující pojmy jako Schengen nebo Schengenský systém. Cílem sledovaným státy Schengenu bylo vytvoření zóny volného pohybu se zrušením kontrol na společných vnitřních hranicích (tzv. schengenský prostor) za paralelního přijetí série mechanismů a konkrétních opatření sledujících udržení, resp. i zvyšování úrovně bezpečnosti v členských státech. Získané zkušenosti měly být využity pro zavedení téhož režimu v rámci celého Společenství. (Sagit)

^{xxiii} Kvalifikovanou většinu tvoří 71 % hlasů členských států v Radě EU. Tento poměr byl Smlouvou z Nice upraven ve prospěch lidnatějších států. Tak se zajišťuje větší demokratičnost a legitimita rozhodnutí. Další podmínkou kvalifikované většiny je souhlas nadpoloviční většiny členských států. Toto opatření zajišťuje, aby velké státy nemohly přehlasovat zájmy malých. Pokud některý z členských států s rozhodnutím nesouhlasí, může požádat o přezkoumání, zda kvalifikovaná většina reprezentuje alespoň 62 % evropské populace. Takovéto rozhodnutí se pak nazývá dvojí většina (Wikipedie).

Lisabonské smlouvy je změnit smlouvy EU^{xxiv}, které jinak zůstávají v platnosti. Lisabonská smlouva vyjasňuje hodnoty, zásady a cíle, kterými se řídí činnost EU, popisuje pravomoci EU a funkci jejich orgánů. V neposlední řadě vymezuje také práva občanů ve vztahu EU. Dnes má tedy Evropská unie, jak již bylo řečeno výše, 27 členů a do budoucna se předpokládá její další rozšiřování. I když vznik tohoto společenství nebyl nijak jednoduchý a stále se vyvíjí a musí čelit různým překážkám, lze tuto kapitolu ukončit úryvkem z publikace mapující historii vzniku tohoto společenství.

„Evropská unie je nejúspěšnější i nejprospěšnější čin, jaký starý kontinent kdy provedl a zažil. Je to dílo spousty zemí, které se postupně bude přeměňovat v dílo celé Evropy. Je to sjednocování bez dobývání a násilí.“ (Barták, 1998)

---

^{xxiv} Smlouvy EU jsou tvořeny těmito smlouvami: Pařížská smlouva, Římské smlouvy, Maastrichtská smlouva (též Smlouva o Evropské unii), Amsterodamská smlouva, Niceská smlouva, Smlouva o Ústavě pro Evropu, Lisabonská smlouva.

Kapitola 4

Demociální vývoj

Evropská společnost je výsledkem dlouhé historie, kdy docházelo k mísení různých národností, jazyků, náboženství nebo ekonomických zájmů. Jedná se o společnost, jejíž státy reagovaly v různých dobách na podobné změny, kterými Evropa procházela. V této kapitole se klade důraz na demografické či demociální změny, které souvisely především s prvním a druhým demografickým přechodem. Jejich časový průběh významně ovlivnil vzájemné demociální postavení států ve 20. století. Demociální postavení států Evropské unie se stalo stěžejním tématem celé práce.

4. 1 První demografická revoluce

Demografie je vědní obor, který se zabývá studiem reprodukce lidských populací a podmíněnostmi tohoto procesu (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986). Je to rovněž obor velmi chudý na obecně platné teorie (vyjma Malthusova populačního myšlení z konce 18. století^{xxv}). Do současné doby existuje v podstatě pouze jedna demografická teorie a sice teorie demografické revoluce také nazývaná teorie demografického přechodu^{xxvi}. Tato teorie se stala jediným schématem, která zahrnuje všechny demografické změny, které se v souvislosti s přechodem udály. Jedná se o teorii velmi propracovanou, její slabinou je však, že velmi málo pojednává o roli sňatečnosti či zahraniční migrace. Totéž platí o poznání, jakým způsobem se demografický přechod šířil mezi zeměmi (Chesnais, 1992).

Velmi jednoduše by se dala demografická revoluce formulovat jako přeměna extenzivní formy reprodukce lidí ve formu intenzivní (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986). Stala se ale také součástí globální revoluce moderní doby—jednalo se o období značného hospodářského a sociálního rozvoje (Pavlík, 1977). Největší změny v důsledku demografického přechodu nastaly v intenzitách úmrtnosti, porodnosti a následně taktéž ve věkové struktuře obyvatel. Počátky demografického přechodu můžeme zaznamenat během 18. století. Do té doby byl svět z hlediska demografické reprodukce značně homogenní. I když není snadné určit počátek, resp.

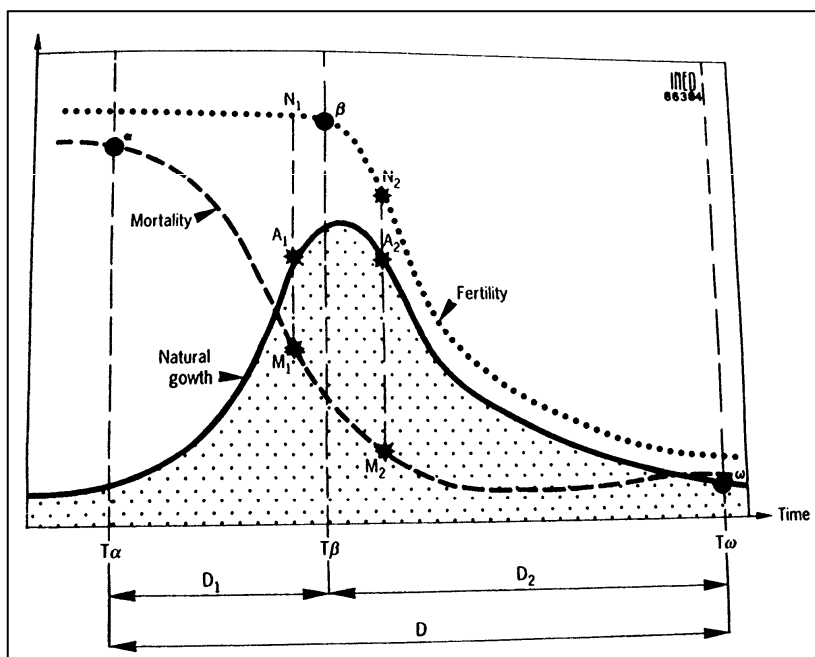
^{xxv} Nejznámější a nejčastěji citovanou součástí Malthusova učení je jeho tvrzení o geometrické progresi, s níž postupuje populační růst. Obyvatelstvo podle Malthuse vykonává neustálý tlak na prostředky obživy, rostoucí lineárně, svou přirozenou vlastností rozmnožovat se rychleji (exponenciálně), než rostou tyto prostředky (Šubrtová, 1989).

^{xxvi} V textu jsou použity oba výrazy. Termíny lze odlišit podle příslušnosti do kapitol, popř. časovým vymezením.

konec prvního demografického přechodu, můžeme s jistou mírou opatrnosti konstatovat, že první země ukončily proces demografického přechodu v období před koncem 19. století. Ukončení se v Evropě týkalo západních a severních států. Z pohledu evropských států byl demografický přechod ve všech státech ukončen v období po 2. světové válce. Protože však teorie demografického přechodu předpokládá postupné šíření změn, což se také potvrzuje, existují v současné době stále země, kde k ukončení 1. demografického přechodu ještě nedošlo (veškeré africké státy).

Jak bylo zmíněno výše, dotkly se změny související s demografickým přechodem především procesu úmrtnosti a porodnosti, přičemž předpokladem pro pokles intenzity porodnosti byl pokles intenzity úmrtnosti. Proto je zřejmé, že k poklesu úrovně porodnosti dochází vždy s určitým zpožděním ve vztahu k procesu úmrtnosti. Podle teorie demografického přechodu rozlišujeme dvě, někdy tři fáze (viz. Obr. 1). Jedná se o fázi zvýšeného růstu, způsobené pouze poklesem úrovně úmrtnosti a poté fázi zmenšování růstu, což je následkem snižování úrovně porodnosti. Fáze zmenšování růstu začíná v bodě $T\beta$. Rovněž dle Chesnais (Chesnais, 1990) lze rozlišit tři fáze demografického přechodu: fázi růstu přirozeného přírůstku, fázi stagnace přirozeného přírůstku a fázi snižování přirozeného přírůstku.

Obr. 1– Fáze demografického přechodu

Poznámky: $T\alpha$ a $T\omega$ jsou extrémní hodnoty, při kterých dochází k, resp. končí demografický přechod
 $T\beta$ – bod, při které dochází k poklesu úrovně plodnosti

Zdroj: převzato z: Chesnais (1992)

Podle jedné z typologií^{xxvii} (Pavlík, 1964) rozeznáváme na základě výše popsaného průběhu demografické revoluce, resp. jeho dvou fází rozlišit tyto tři typy demografického přechodu:

- francouzský
- anglický
- japonsko – mexický

U prvního typu není možno tyto dvě fáze rozlišit. Po celou dobu přechodu klesají hodnoty úmrtnosti a porodnosti současně, což způsobuje relativně malý početní růst obyvatelstva. U druhého typu jsou již fáze rozlišitelné. V obou fázích dochází k poklesu intenzity úmrtnosti, pokles úrovně porodnosti je však zaznamenán pouze ve druhé fázi, v první fázi můžeme vysledovat stagnaci úrovně porodnosti. Výsledkem je významný početní růst obyvatelstva. Názvy jednotlivých typů demografického přechodu jsou odvozeny od zemí, kde průběh demografického přechodu odpovídal popisované posloupnosti změn. Skutečnost, že ve dvou západních vyspělých zemích došlo k jinému typu přechodu je dána úrovní jejich hospodářského vývoje v době průběhu přechodu. Francie byla v té době nejbohatší stát Evropy s velmi málo rozvinutým průmyslem, naopak Spojené království bylo v téže době již poznamenána procesem industrializace a urbanizace (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986). Poslední typ je charakteristický zvláště pro rozvojové země. U tohoto typu taktéž dochází ke snižování úrovně úmrtnosti v obou fázích, ale vývoj intenzity porodnosti má jiný průběh. V první fázi dochází k jejímu vzestupu a až ve druhé fázi k poklesu úrovně porodnosti. Během první fáze dochází ještě k jejímu zvýšení a až ve druhé fázi k poklesu. Tento jev lze vysvětlit jako důsledek zlepšení lékařské péče, opožděnou reakcí obyvatel na demografické změny a v neposlední řadě také zlepšením evidence přirozené měny. K poklesu úrovně porodnosti dochází až ve druhé fázi. Výsledkem je značný nárůst počtu obyvatel.

Ve všech státech Evropy podle teorie demografické revoluce, neproběhla demografická revoluce současně.

I když není jednoduché určit přesně počátek a konec procesu demografické revoluce (Pavlík, 1977), dle Chesnais (Chesnais, 1992), (viz obr. 2, str. 36) můžeme z pohledu teorie demografického přechodu vysledovat tři profily zemí a tudíž se také pokusit stanovit časový průběh procesu. Prvním z nich je tzv. Typ 1, který zahrnuje vyspělé státy Evropy. Základními vlastnostmi tohoto profilu je pokles úrovně přirozeného přírůstku pod 2 % ročně a také velmi dlouhé trvání demografického přechodu přesahující až 100 let. Profil evropských vyspělých států je možno dále rozčlenit do tří podskupin, tzv. Severský model, Západní model a Jižní model. Prvně zmiňovaný model se vyznačuje velmi dlouhou dobou trvání demografického přechodu (až 150 let) s maximální intenzitou růstu v letech 1870–80. Příkladem tohoto modelu je např. Švédsko. Délka demografického přechodu v rámci Západního modelu byla přibližně

^{xxvii} Jiná typologie:

Model přechodu vyspělých evropských zemí: demografický přechod zde začal velmi brzy (konec 18. století až začátek 19. století) a trval 1 až 1,5 století.

Model přechodu rozvojových zemí: demografický přechod je relativně nedávny (ve většině případů začal po nebo těsně před 2. světovou válkou). Vyznačuje se krátkým průběhem.

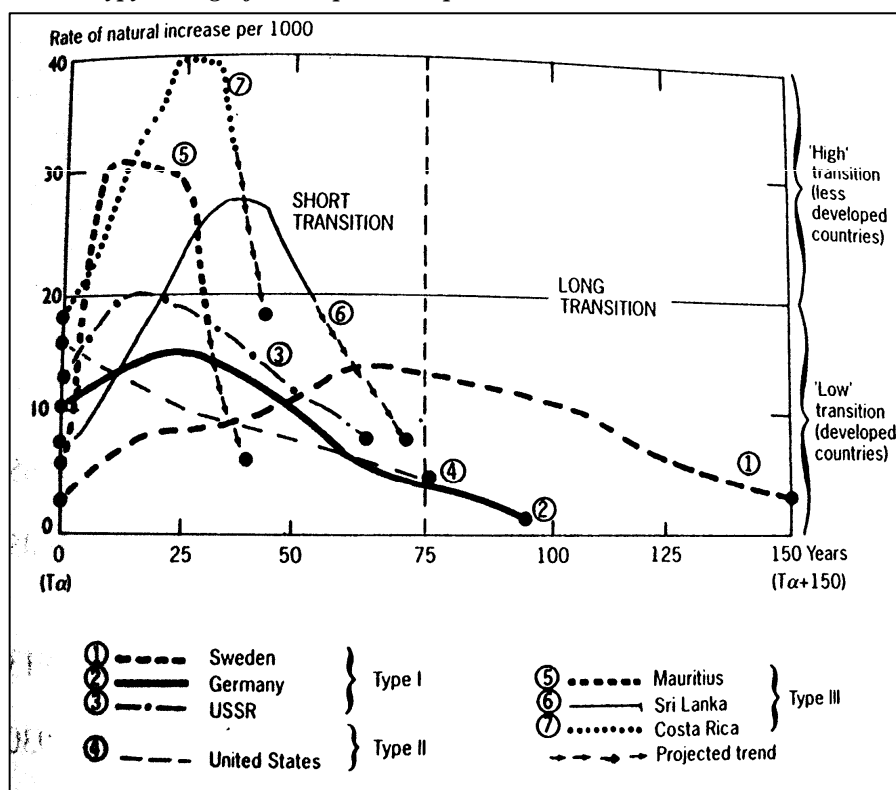
Zrychlený model: Demografický přechod zde má velmi krátkou dobu trvání (okolo 30 let). Většinou nastává v populačně početných ale rozlohou malých, většinou ostrovních státech. (Présentation du thème : transition démographique, 2006–2007)

100 let a maximální intenzity růstu bylo dosaženo kolem roku 1900. Příkladem je např. Německo. Konečně Jižní model se vyznačuje délkou trvání demografického přechodu pod 100 let, nejčastěji 70 – 90 let a maximální intenzita růstu nemá výrazný vrchol a nachází se v širším časovém období. K tomuto modelu inklinují také státy východní Evropy. Příkladem tohoto modelu je např. Itálie.

Pro úplnost zmiňme také Typ 2 a Typ 3. Země, které patří do tzv. Typu 3 se vyznačují na jedné straně zřetelným poklesem úrovně porodnosti a na straně druhé velmi vysokými hodnotami přirozeného přírůstku, který se soustavně udržoval nad hranicí 2 % ročně. Typ 3 se vyznačuje poměrně krátkým intervalem, kdy k demografickému přechodu dochází (40 – 80 let) a vrchol růstu přirozeného přírůstku trval méně než 20 let.

Typ 2 je charakteristický pro imigrační země, které se nachází na pomezí Typu 1 a Typu 3. Jedná se o mimoevropské státy, jako např. USA, Austrálie, Nový Zéland či Argentina. Křivka znázorňující průběh demografického přechodu nemá zvonovitý tvar tak jako u ostatních zemí, ale kontinuálně klesá. Profil je ovlivněn právě procesem věkově specifické migrace a také demografickým stárnutím v těchto zemích.

Obr. 2–Typy demografického přechodu podle zemí

Zdroj: převzato z: Chesnais (1992)

Do Severského modelu je možno zařadit mimo již zmiňované Švédsko také Finsko, Dánsko a Velkou Británii. Tyto státy byly po Francii první, které dokončily proces demografického přechodu. Mírně odlišný průběh přechodu byl zaznamenán ve Finsku, kde došlo mnohem dříve než ve Švédsku (kolem roku 1750) k poklesu úrovně porodnosti a zároveň nastalo zpoždění poklesu úrovně úmrtnosti. Výsledkem byly velmi nízké hodnoty přirozeného přírůstku. Příčiny časnějšího poklesu úrovně porodnosti mohou být historické události, které Finsko postihly–

jednalo se např. o války, epidemie či ruskou okupaci. Do severského modelu demografického přechodu patří taktéž Spojené království, kde byly ukazatele úmrtnosti a porodnosti v polovině 19. století relativně nízké a tudíž srovnatelné se Švédskem v témže období. V případě Velké Británie nenastal vzestup hodnot přirozeného přírůstku v důsledku poklesu úrovně úmrtnosti ale v důsledku vzestupu úrovně porodnosti. K tomuto modelu jsou dále řazeny státy Dánsko a Nizozemsko, které však mělo velmi vysoké hodnoty úmrtnosti a porodnosti a je proto přechodem mezi modelem severským a západním.

Do západního modelu demografického přechodu naopak zcela řadíme Belgie, Německo a také Švýcarsko. Pro tyto státy jsou charakteristické vyšší hodnoty přirozeného přírůstku než pro státy severského modelu. Pokles úrovně porodnosti spadá přibližně k roku 1900. Německo mělo vyšší úroveň porodnosti a hodnoty přirozeného přírůstku byly proto větší. I když došlo ve státech spadajících do západního modelu k ukončení prvního demografického přechodu v období před druhou světovou válkou, v případě Německa došlo v důsledku předválečných a válečných událostí k vzestupu úrovně porodnosti mezi lety 1934–1941. Jižní model se vyznačoval podobným průběhem poklesu úrovně úmrtnosti jako v případě Západního modelu ale odlišným průběhem poklesu úrovně porodnosti. Ta klesala mnohem pomaleji a pokles trval delší dobu. Tak např. Itálie měla hodnotu přirozeného přírůstku mezi lety 1880 – 1940 kolem 1 % ročně. Španělsko a Portugalsko, které také patří do Jižního modelu se vyznačovaly v průběhu demografického přechodu jistými anomáliemi. Ve Španělsku byl pokles úrovně porodnosti přerušen na dobu 30 let za vlády Franca a totéž se stalo v případě Portugalska za vlády Salazara^{xxviii}. I přes politické změny, které ovlivnily demografický režim v těchto státech, můžeme považovat první demografický přechod po druhé světové válce za ukončený.

Demografický přechod států východní Evropy se vyznačoval kratší dobou trvání^{xxix}. Základními vlastnostmi tamních demografických režimů byly jak vysoké hodnoty hrubých měr porodnosti tak úmrtnosti. Demografický přechod znamenal prudký pokles úrovně úmrtnosti a z toho plynoucí vysoké hodnoty přirozeného přírůstku (až 2 % ročně). Pokles porodnosti nastal přibližně v meziválečném období a byl taktéž poměrně prudký. Ukončení demografického přechodu ve státech východní Evropy je různé. Zatímco např. v Bulharsku se dá konec stanovit přibližně k roku 1965, v Rumunsku skončil teprve v 90. letech.

Demografický přechod ve státech střední Evropy (Česká republika, Maďarsko, Polsko, Rakousko, Slovensko) měl tyto rysy: Maximální hodnoty přirozeného přírůstku byly dosaženy později (kolem roku 1900) než ve státech severní Evropy a období největších hodnot přirozeného přírůstku trvalo poměrně krátkou dobu. Demografický přechod v těchto státech měl sice podobné rysy jako Západní model, ale v důsledku historických událostí (revize hranic, masové odsuny obyvatel, nastolení jiného politického systému) nemohl demografický vývoj proběhnout přirozeně, ale byl těmito událostmi narušován. Prvně analyzovaný stát zahrnuje podrobný popis průběhu demografického přechodu dvou států – jedná se o Českou republiku a Slovensko. Tyto dva státy tvořily ve skupině středoevropských států výjimku. Demografický

^{xxviii} António de Oliveira Salazar: portugalský politik, který byl v letech 1932 až 1968 ministerským předsedou Portugalska, v roce 1951 krátce i jeho prezidentem. Byl zakladatelem a vůdčí osobností portugalského Estado Novo (Nový stát), který byl autoritativním konzervativním režimem (Wikipedie).

^{xxix} Platí pravidlo, že čím později dohází k demografické revoluci, tím je její průběh kratší (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986).

profil těchto dvou států byl až do konce 19. století monotónní. Od přelomu století až do roku kolem 1940 se však již svým průběhem přiblížil ostatním středoevropským státům. V České republice a na Slovensku nebyl průběh demografického přechodu časově shodný. Zatímco v České republice probíhaly tyto změny přibližně od roku 1880 do roku 1935, došlo k ukončení demosociálních změn na Slovensku až po druhé světové válce (Chludilová). Dalším státem se „středoevropským“ profilem demografického přechodu je Rakousko. I když měl tento stát po celá staletí velmi blízko k Německu (a tedy k Západnímu modelu), byl taktéž poznamenáno politickými událostmi. Kolem roku 1938 (Anschluss)^{xxx} došlo k vzestupu hrubé míry porodnosti, který se poté v zmírněné formě opakoval o 20–30 let později, kdy se generace kolem roku 1938 dostávaly do reprodukčního období. Naopak Maďarsko se průběhem demografického vývoje lišilo od Rakouska. Ve druhé polovině 19. století mělo vyšší hodnoty hrubé míry úmrtnosti i porodnosti. Do roku 1940 pak klesla v Maďarsku porodnost až o 50 % a také úroveň úmrtnosti klesala, dokonce rychleji než v případě Rakouska. Posledním státem spadajícím svým průběhem demografického přechodu mezi středoevropské, je Polsko. Co se týká změn v úrovni úmrtnosti, mělo Polsko velmi podobné rysy spolu s Maďarskem. Toto tvrzení ale neplatí v případě porodnosti. Pokles úrovně porodnosti nastal v Polsku později a byl méně razantní. Období maximálního růstu přirozeného přírůstku bylo proto intenzivnější a delší.

Stranou této klasifikace zůstaly Francie a Irsko, které mají specifický průběh demografického přechodu. Prvně jmenovaný stát nese také jméno jednoho z typů demografické revoluce. Francie byla rovněž prvním státem, kde se změny spojované s prvním demografickým přechodem udály. Změny se vyznačovaly současným poklesem jak úrovně úmrtnosti tak porodnosti. Hodnoty přirozeného přírůstku se tak blížily nule a populační růst byl v případě Francie minimální. Tento trend se krátce změnil jen po první světové válce, kdy došlo k vzestupu hodnot přirozeného přírůstku.

Druhým státem s atypickým profilem demografického přechodu je Irsko. Irsko se stalo jediným státem, kterému se podařilo skloubit moderní režim úmrtnosti s „pradávným“ režimem porodnosti a realizací sňatků. Výsledkem jsou stále poměrně vysoké hodnoty přirozeného přírůstku. Je možno konstatovat, že se irský demografický režim zakonzervoval do podoby režimu, který je charakteristický pro časně moderní západní Evropu.

4. 2 Druhý demografický přechod

První pokusy o vysvětlení dalších hlubokých demografických změn, které od 60. let 20. století byly pozorovány ve vyspělé státy Evropy spadají do poloviny 80. let, kdy došlo ve zmiňovaných vyspělých zemích k ukončení těchto změn. V této souvislosti byla formulována teorie druhého demografického přechodu. Van de Kaa nazývá druhým demografickým přechodem demografický vývoj, který se mu jevil při zpětném pohledu jako jasná posloupnost změn, ke kterým zákonitě muselo dojít (Koschin, 1998).

---

^{xxx} Označuje připojení Rakouska v roce 1938 k nacistické Německé neboli Třetí říši (Wikipedie).

Zatímco počátečním impulsem k nástupu 1. demografického přechodu byl pokles úrovně úmrtnosti a následně až porodnosti, u 2. demografického přechodu hrály hlavní roli právě změny v procesu porodnosti.

Podle Lesthaeghe a van de Kaa (Sobotka, 2008) je možno druhý demografický přechod charakterizovat vzájemným vztahem změn v úrovni porodnosti, utváření rodiny a partnerského soužití. Vyjmenované pojmy jsou jen stručným pohledem na problematiku druhého demografického přechodu. Podle Solsona i Pairó (Solsona i Pairó, 1997) je potřeba v souvislosti s přechodem zdůraznit především změnu vztahu mezi mužem a ženou a s tím související již zmiňovaný proces utváření rodiny.

Prvním faktorem, který souvisel s výše uváděnými změnami, byl nárůst individualismu, resp. potřeba rozvíjet vlastní osobnost. Tyto změny spadají do počátku 60. let, tedy do období relativního blahobytu po válečných útrapách, kdy začalo nabývat na významu vzdělání a individuální růst člověka. Významným mezníkem, který vedl k poklesu úrovně porodnosti, bylo rozšíření moderních forem antikoncepce.

Toto jsou základní projevy druhého demografického přechodu, který jak je uvedeno v následujícím odstavci, také prošel několika fázemi. Podle Lesthaeghe (Solsona i Pairó, 1997) můžeme rozlišovat tři fáze změn, které proběhly v průběhu přechodu v mnoha zemích Evropy. Počáteční fáze spadá do období let 1955–1970. V tomto období došlo k výraznému vzestupu úrovně rozvodovosti, k ukončení zvýšené úrovně porodnosti a k zastavení poklesu věku vstupu do manželství. Ke druhé změně přispělo značné rozšíření antikoncepčních prostředků, které se záhy staly prostředkem jak pro plánování počtu dětí, tak pro časování rození dětí (Koschin, 1998). V tomto období avšak zatím příliš nedocházelo k poklesu úrovně sňatečnosti, neboť zatím nebyla společensky příliš uznávaná faktická manželství. Ve většině zemí západní Evropy poklesl význam sňatků, které byly uzavírány snoubenci mladšími 25–ti let.

Druhá fáze zahrnuje období přibližně od roku 1970 do roku 1985. Je charakteristické především změnou pohledu na manželství. Díky rozšíření antikoncepce došlo k odkládání rození dětí a instituce manželství tak v prvních fázích partnerského soužití „pozbyla“ významu. Často došlo k uzavření sňatku až v případě těhotenství partnerky. První období partnerského soužití probíhalo formou kohabitace. Tyto změny, které souvisely s celkovou změnou přístupu společnosti, se začaly šířit ze severní Evropy. S tímto fenoménem je pak spojen další trend a sice vzrůstající podíl dětí narozených mimo manželství.

Poslední fáze spadá do poloviny 80. let. Období je charakteristické stabilní vysokou úrovní rozvodovosti. Společnost již ale neuzavírá následné sňatky a novým rysem se stávají kohabitace po rozvodu partnerů. Co se týká úrovně porodnosti, stabilizuje se úroveň plodnosti zhruba v polovině 80. let hluboko pod záchovnou míru reprodukce (Koschin, 1998) a dochází k zvýšení úrovně porodnosti po 30. roku věku ženy.

Ačkoliv je druhý demografický přechod spojován především s poklesem úrovně porodnosti, je na místě upozornit, že změny nastaly, resp. pokračovaly také v procesu úmrtnosti. S určitým zpožděním (70. léta 20. století) za poklesem úrovně porodnosti, začala klesat úroveň úmrtnosti.

Specialisté v oblasti úmrtnosti jsou přesvědčeni, že s toto datum se dá považovat za počátek čtvrté fáze poklesu úrovně úmrtnosti^{xxxi} (Kaa, 2002).

Uvedené změny jak v procesu úmrtnosti tak v procesu porodnosti se poté promítly a nadále promítají do věkové struktury jednotlivých populací a dochází k tzv. demografickému stárnutí. Podobně, jako tomu bylo v případě prvního demografického přechodu, uvedené změny začaly nejdříve v severní a západní Evropě. Druhý demografický přechod proběhl v těchto zemích přibližně od roku 1965 do roku 1985. Je patrné, že délka druhého demografického přechodu je oproti prvnímu demografickému přechodu podstatně kratší. Přibližně v 80. letech nastaly změny v souvislosti s druhým demografickým přechodem také v oblasti jižní Evropy a dle Solsona i Pairó (Solsona i Pairó, 1997) se státy jižní Evropy na konci 90. let stále nacházely v druhé fázi druhého demografického přechodu. Ve východní Evropě se demosociální změny objevily až po pádu železné opony na samém konci 80. let. Projevily se však samozřejmě s určitým časovým zpožděním. Z pohledu geodemografické diferenciaci zemí, byla 90. léta velmi podstatným mezníkem. Zatímco ve státech západní a severní Evropy vykazovala byla úroveň porodnosti sice na poměrně nízké ale stabilní úrovni, ve státech východní Evropy ale také jižní došlo k jejímu výraznému poklesu. Samozřejmě také zde je možno nalézt výjimky, jako je např. Polsko, které v důsledku především katolické tradice, vykazuje i dnes poměrně vysokou úroveň porodnosti a naopak Španělsko, které patří mezi státy s nejnižší úrovní. Skutečnost, že se změny postupně projevy ve všech sledovaných zemích (ale nejen v nich), dokládá, že pokles úrovně porodnosti, který byl nevýznamnějším projevem, se stal celoevropským fenoménem. Z hlediska úmrtnosti znamenala 90. léta hlubší diferenciaci úmrtnosti v Evropě (Rychtaříková, 1998).

Ze všech dosud uvedených kapitol vyplývá, že v evropské historii států byla období větších či menších odlišností. Různorodý vývoj jednotlivých států ve 20. století způsobil divergenci států. V posledních letech se však zdá, že vlivem vytvoření a téměř plynulého zvětšování jednotného evropského prostoru směřují státy ke konvergenci.

Přesto jsou rozdíly, a to i demografické, stále patrné. V geografickém prostoru Evropské unie se nachází státy populačně různě veliké a s rozmanitým demografickým chováním. Projevuje se také nestejně osídlení Evropy a v neposlední řadě historické dědictví a kulturní fragmentace (Noin, 1993). Na všechna tato výše uvedená fakta je třeba brát ohled při následné analýze odlišností či podobností států EU.

---

^{xxxi} Dle (Omran, 1971) rozlišujeme 3 (někdy 4 fáze) poklesu úmrtnosti.

- 1) Fáze moru a hladomoru charakterizuje vysoká a kolísavá úmrtnost.
- 2) Fáze ústupu epidemií – úmrtnost v důsledku snížení výskytu infekčních chorob klesá.
- 3) Fáze nástupu degenerativních a civilizačních chorob – je charakteristické poklesem úmrtnosti a její stabilizací na velmi nízkých hodnotách.
- 4) Fáze poklesu úmrtnosti na kardiovaskulární nemoci.

Kapitola 5

Statistická analýza

Ve druhé metodologické kapitole byl stručně naznačen postup analýzy dat. V předkládané kapitole bude postup analýzy a metoda popsána podrobněji s ohledem na všechny kroky, které vedly k samotným výsledkům.

5. 1 Chybějící hodnoty

Z důvodu chybějících hodnot došlo k vynechání některých států z analýzy. V případě meziválečného období bylo z důvodu pěti chybějících hodnot z celkového počtu jedenácti proměnných zcela vyloučeno Lucembursko a taktéž Litva, u které chyběla hodnota hrubého domácího produktu na hlavu. Konečný počet států se nakonec snížil na 22^{xxxii}. Kromě Lucemburska a Litvy, u kterých hodnoty „pouze“ chyběly, byly v souboru také státy, které neměly data žádná. Jednalo se o ostrovní státy Kypr a Maltu a dále také Slovinsko.

Pro analýzu poválečného období se soubor států snížil pouze o dva ostrovní státy, Kypr a Maltu, které disponovaly velmi úzkým výběrem proměnných a jejich zařazení do analýzy by následnou práci spíše zkomplikovalo, než zpřesnilo.

5. 2 Proměnné pro analýzu

Druhým úkolem před samotnou analýzou bylo rozhodnout, které proměnné budou v jednotlivých analyzovaných rocích použity. Protože v názvu práce figuruje slovní spojení *demosociální postavení*, bylo nutno vybrat taková data, která budou názvu práce obsahově odpovídat. Přesto, že rozdělení dat na demografické, sociální a ekonomické je do značné míry subjektivní záležitostí, vybrané ukazatele jsou dostatečným způsobem schopny naznačit právě demosociální vývoj. Na konci této podkapitoly je uveden výčet proměnných které byly použity pro analýzu jednotlivých časových řezů. Počet ukazatelů není vždy shodný. Tato skutečnost je dána mnoha chybějícími hodnotami u některých států. Protože je však pro vstup do statické analýzy nutné, aby data byla kompletní, došlo u některých období k redukci počtu proměnných.

---

^{xxxii} Belgie, Bulharsko, Česká republika, Dánsko, Estonsko, Finsko, Francie, Irsko, Itálie, Lotyšsko, Maďarsko, Německo, Nizozemsko, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Řecko, Slovensko, Spojené království, Španělsko, Švédsko

Specifickým obdobím je z hlediska dat meziválečné období. Výběr ukazatelů pro toto období byl dán hlavně dostupností dat. Po tomto období byl výběr ukazatelů značně rozšířen, přesto nejsou ukazatele vždy totožné. Ukazatele od roku 1980, resp. 1995 jsou bohatší právě na sociální, resp. sociálně ekonomická data. Jedná se především o hrubou míru účasti na terciárním vzdělávání, který podává důležité informace o dostupnosti a rozšíření tohoto stupně vzdělávání v populaci. Od roku 1995 se ještě přidává míra nezaměstnanosti podle pohlaví a také míra zaměstnanosti žen. Míra nezaměstnanosti v sobě obsahuje mnoho informací. Může vypovídat o strukturálních problémech na trhu práce, o nedokonalé informovanosti o pracovních místech, ale do hodnot se také promítají např. osoby, které jsou nezaměstnány dobrovolně. Míra zaměstnanosti žen v sobě zase ukrývá celkové postavení žen na trhu práce, genderové nerovnosti apod.

I když jsou ostatní proměnné (vyjma hrubého domácího produktu na hlavu) relativně běžně dostupné v demografické statistice, nejedná se vždy o data „čistě“ demografická. V mnoha ukazatelích se projevují postoje obyvatelstva (úroveň sňatečnosti ale i porodnosti), legislativní opatření (úroveň rozvodovosti) apod. Data tudíž lze, podle mého názoru, uspokojivě použít pro analýzu postavení státu z demosociálního pohledu. Numerické hodnoty proměnných jsou uvedeny v tabulkách č. 1P a 2P v příloze na konci práce.

Proměnné, které byly použity k dosažení výsledků:

Meziválečné období

hrubý domácí produkt na hlavu, hrubá míra přirozeného přírůstku, kvocient kojenecké úmrtnosti, naděje dožití při narození podle pohlaví, negramotnost, zaměstnanost v zemědělství

1960

hrubý domácí produkt na hlavu, hrubá míra sňatečnosti, index stáří, kvocient kojenecké úmrtnosti, naděje dožití při narození podle pohlaví, naděje dožití ve věku 65 let podle pohlaví, podíl živě narozených dětí mimo manželství, průměrný věk matky při narození dítěte, úhrnná plodnost a úhrnná rozvodovost

1980

hrubý domácí produkt na hlavu, index stáří, kvocient kojenecké úmrtnosti, naděje dožití při narození podle pohlaví, naděje dožití ve věku 65 let podle pohlaví, podíl živě narozených dětí mimo manželství, průměrný věk matky při narození prvního dítěte, hrubá míra účasti na terciárním vzdělávání, úhrnná plodnost, úhrnná prvosňatečnost (ženy) a úhrnná rozvodovost

1995, 2005

hrubý domácí produkt na hlavu, index stáří, kvocient kojenecké úmrtnosti, míra nezaměstnanosti podle pohlaví, naděje dožití při narození podle pohlaví, naděje dožití ve věku 65 let podle pohlaví, podíl živě narozených dětí mimo manželství, průměrný věk matky při

narození prvního dítěte, hrubá míra účasti na terciárním vzdělávání, úhrnná plodnost, úhrnná prvosňatečnost (ženy), úhrnná rozvodovost a zaměstnanost žen

5. 3 Užité metody

Každá statistická analýza začíná podrobným zkoumáním dat a jejich vztahů. Bylo nutno zajistit, aby data splňovala určité předpoklady pro vstup do konečné analýzy. Těmito předpoklady byl požadavek normálního rozložení dat a jejich vzájemná nekorelovanost, která znamená, že každá z proměnných měří jinou vlastnost dat.

Požadavek normálního rozložení dat byl analyzován prostřednictvím grafických metod, které se zdají být pro dosažení tohoto druhu informace nejlepší. Nejprve byly prostřednictvím procedury *boxplot* vytvořeny jednotlivé boxploty^{xxxiii} (též krabicové diagramy), na základě kterých bylo vidět, že data nemají normální rozložení. Pro další ověření prvotní informace byla použita procedura *univariate*, která zobrazovala jak reálné rozložení dat pomocí histogramu^{xxxiv}, tak ideální křivku v podobě Gaussovy křivky. Na základě těchto výsledků bylo rozhodnuto přistoupit k standardizaci dat. Data byla standardizována vzhledem k průměru a směrodatné odchylce. K samotné standardizaci sloužila procedura *stdize*, která standardizovala vstupní data na tzv. Z-skóry, pro něž platí, že jejich průměr se rovná nule a směrodatná odchylka jedné (Hendl, 2004).

Dalším krokem bylo ověření předpokladu vzájemné nekorelovatelnosti dat. Pro toto zjištění byla použita procedura *corr*, díky které mohly být vypočteny požadované korelační matice odděleně za jednotlivé roky

Cílem analýzy byla typologie zemí na základě jejich demosociální podobnosti. Za tímto účelem byla použita metoda seskupovací analýzy (*procedura cluster*). Shlukovací metody jsou většinou založeny na využití měř nepodobnosti resp. podobnosti objektů. Na základě tohoto předpokladu se vytvářejí relativně homogenní soubory (shluky, klastry), které jsou vždy tvořeny navzájem si podobnými objekty. Shluky v jednotlivých krocích se považují za nové objekty a podrobují se shlukování podle stejných principů jako původní objekty (Hendl, 2004).

Při užití této metody je nutno zvolit techniku shlukování. Ta spočívá ve výběru způsobu měření vzdálenosti mezi objekty a volbě vhodné shlukovací procedury. Vzdálenost mezi zeměmi ve vícerozměrném prostoru byla měřena pomocí čtvercové euklidovské vzdálenosti (v meziválečném období Euklidovskou vzdáleností) a pro seskupování zemí do homogenních skupin byla použita Wardova metoda. Wardova metoda je založena na minimalizaci ztráty informace při spojení dvou tříd. V každém kroku je uvažován takový možný pár objektů (či shluků), aby suma čtverců odchylek od střední hodnoty dosáhla při vzniku shluku svého minima (Meloun, Militký, 2002).

---

^{xxxiii} Graf umožňující znázornění odhadu polohy, mediánu, posouzení rozptýlenosti dat, přítomnost odlehých hodnot a zešíkmení dat (Hendl, 2004).

^{xxxiv} Způsob grafického zobrazení hodnot jedné proměnné, osa X odpovídá hodnotám proměnné a osa Y absolutním nebo relativním četnostem (Hendl, 2004).

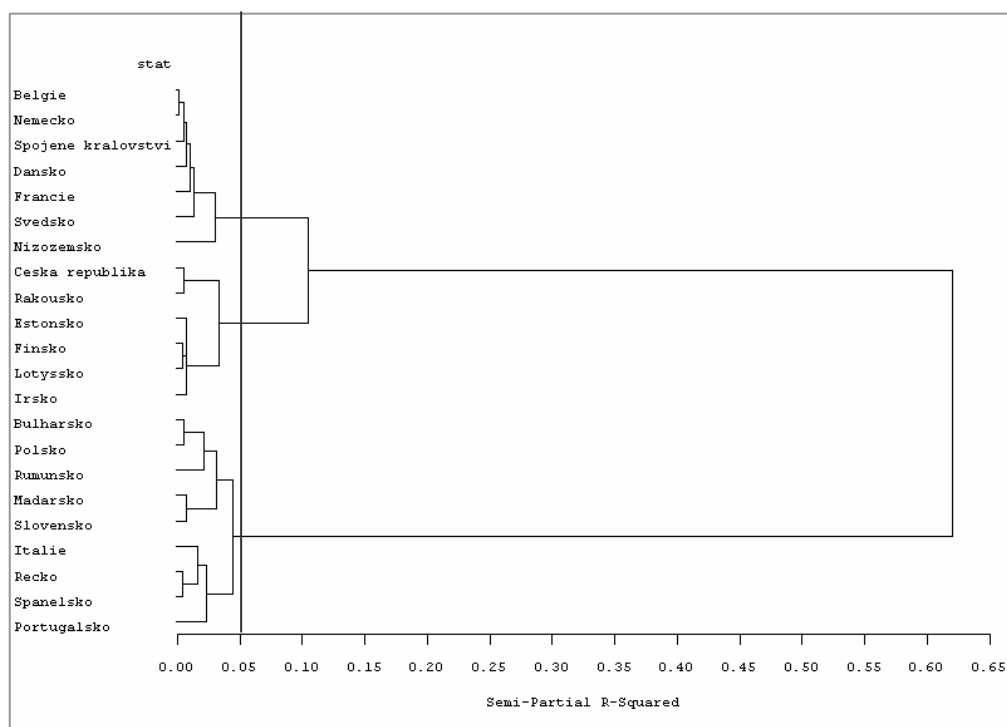
KAPITOLA 6

Typologie států na základě statistických výsledků

V předchozích kapitolách byl demosociální vývoj popsán na základě odborné literatury. Nyní se pozornost zaměří na statistické výpočty, které ukáží, jak si které státy v průběhu století stály. Předkládaná kapitola postupně ukazuje stav v meziválečném období a následně kolem roků 1960, 1980, 1995 a konečně v roce 2005. V poslední části šesté kapitoly budou vymezeny zástupci států na základě vzniklých relativně homogenních skupin.

6.1 Situace v meziválečném období

I když je meziválečné období počátečním analyzovaným časovým úsekem, je také úsekem specifickým. Obě světové války, které období časově ohraničují byly pro Evropu ničující. V tomto období můžeme zaznamenat jak příznivý vývoj, především ekonomický ale také demografický v důsledku poválečné kompenzační vlny, tak méně příznivý vývoj, především v období hospodářské krize. Situace byl zhodnocena na základě 12 proměnných, které byly použity pro statistickou analýzu ve sledovaném období. Na základě těchto proměnných a výsledků jednotlivých kroků analýzy byly vytvořeny čtyři skupiny zemí. Situaci dokládá obr. č. 3. Objekty jsou propojeny spojovací úsečkou. Objekty mající malou vzdálenost spojovací úsečky mají mezi sebou značnou podobnost a v obrázku se nacházejí vlevo. Objekty, které jsou spojeny hodně vpravo mají mezi sebou velkou vzdálenost a tedy malou podobnost. (Meloun, Militký, 2002).

Obr. 3–Typologie států na základě výsledků shlukové analýzy v meziválečném období (počátek 30. let)

Zdroj: vlastní výpočet

Základní charakteristiky celého souboru zemí se nachází v tabulce č. 1 a 2. Je možno konstatovat, že nejmenší míru variability vykazovala první skupina zemí. Nejlépe je tato skutečnost patrná z hodnot ukazatele vypovídající o úrovni negramotnosti. Také třetí skupina zemí je z hlediska svých charakteristik poměrně homogenním celkem, nejpatrnější je toto u ukazatele zaměstnanosti v zemědělství. Zbylé skupiny již takto podobné nejsou. V tab. č. 2 jsou zaznamenány původní hodnoty jednotlivých proměnných. Poslední sloupec ukazuje variabilitu celého souboru podle jednotlivých proměnných. Největší variabilita v hodnotách byla u hrubého domácího produktu na hlavu a kvocientu kojenecké úmrtnosti. Naopak nejmenší u hrubé míry přirozeného přírůstku.

Tab. 1–Hodnoty ukazatelů (z skóry) podle skupin zemí v meziválečném období (počátek 30. let)

Ukazatel	Skupina 1		Skupina 2		Skupina 3		Skupina 4	
	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka
Hrubá míra přirozeného přírůstku	-0,53	0,84	-0,84	0,45	0,89	0,34	1,04	0,64
Hrubý domácí produkt na hlavu	1,25	0,44	-0,05	0,18	-0,71	0,48	-1,12	0,43
Kvocient kojenecké úmrtnosti	-0,96	0,39	-0,36	0,57	0,43	0,41	1,44	0,41
Naděje dožití při narození (muži)	1,07	0,62	0,37	0,47	-0,78	0,50	-1,10	0,54
Naděje dožití při narození (ženy)	0,98	0,40	0,41	0,33	-0,90	0,69	-1,15	0,60
Porcento zaměstnaných osob v zemědělství	-1,14	0,40	0,22	0,83	0,22	0,14	1,16	0,56
Procento negramotnosti	-0,78	0,11	-0,47	0,43	1,41	1,00	0,53	0,87

Zdroj: vlastní výpočet

Tab. 2–Hodnoty původních ukazatelů podle skupin zemí v meziválečném období (počátek 30. let)

Ukazatel	Skupina 1		Skupina 2		Skupina 3		Skupina 4		Všechny státy	
	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka
Hrubá míra přirozeného přírůstku	5,99	3,71	4,58	2,00	12,25	1,50	12,94	2,82	8,32	4,53
Hrubý domácí produkt na hlavu	5017,57	587,50	3287,79	234,66	2414,25	631,75	1871,67	569,12	3357,50	1358,51
Kvocient kojenecké úmrtnosti	72,19	13,83	93,58	20,26	121,75	14,55	158,00	14,51	106,54	36,59
Naděje dožití při narození (muži)	59,03	3,76	54,82	2,81	47,88	3,02	45,98	3,26	52,60	6,19
Naděje dožití při narození (ženy)	61,57	2,62	57,87	2,14	49,33	4,47	47,72	3,92	55,19	6,66
Podíl zaměstnaných osob v zemědělství	22,33	7,16	46,57	14,83	46,50	2,52	63,37	9,93	42,66	18,27
Podíl negramotnosti	3,14	1,73	8,13	6,99	38,75	16,15	24,40	14,03	15,81	16,59

Zdroj: vlastní výpočet

Z obrázku lze vysledovat, že státy ve svých skupinách vykazovaly poměrně velkou míru podobnosti. Délky spojovacích úseček jsou velmi krátké. První skupina je tvořena sedmi státy (Belgie, Dánsko, Francie, Německo, Nizozemsko, Spojené království a Švédsko). V meziválečném období se jednalo o státy s úplným ukončením změn souvisejícím s prvním demografickým přechodem. Hodnoty jednotlivých ukazatelů tomu odpovídají, resp. státy si jsou svými hodnotami velmi blízké. Skupina zemí měla příznivé úmrtnostní poměry, neboť u všech států se hodnoty naděje dožití pohybovaly nad průměrem všech studovaných zemí, nejvyšších hodnot dosahovalo Švédsko s Dánskem a Nizozemskem. Totéž platí o úrovni kojenecké úmrtnosti. Protože státy byly v meziválečném období poznamenány důsledky hospodářské krize, která v nich neprobíhala současně, jsou hodnoty přirozeného přírůstku ovlivněny touto skutečností. Je však možno konstatovat, že skupina států měla podprůměrné hodnoty míry přirozeného přírůstku s výjimkou Nizozemska. Nizozemsko mělo poměrně vysokou úroveň porodnosti, a proto byly i přírůstky vysoké. Podle hodnot zbývajících třech ukazatelů patřily státy v rámci všech sledovaných zemí mezi státy bohatší, s nižší úrovní negramotnosti i zaměstnanosti v zemědělství. Výše hrubého domácího produktu všech států první skupiny byla nadprůměrná, přičemž nejvyšší byla ve sledované skupině u Dánska a Spojeného království. Naopak úroveň negramotnosti spolu s ukazatelem zaměstnanosti v zemědělství vykazovala podprůměrné hodnoty.

Druhá skupina je tvořena šesti státy (Česká republika, Estonsko, Finsko, Irsko, Lotyšsko a Rakousko). V rámci druhé skupiny zemí došlo k vytvoření dvou podskupin. První představuje dva státy – Českou republikou a Rakousko. Ukazatele těchto zemí mají mezi sebou relativně krátkou vzdálenost a v meziválečném období je spojovala především velmi podobná úroveň negramotnosti a zaměstnanosti v zemědělství. Oba ukazatele vykazovaly podprůměrné hodnoty. Z hlediska ukazatelů úmrtnosti se státy k sobě „blížily“ hodnotami naděje dožití, i když v případě České republiky byly hodnoty poněkud nižší. Naopak v případě kvocientu kojenecké úmrtnosti byly patrné rozdíly. Nižší hodnotu mělo Rakousko. Česká republika však měla kvocient kojenecké úmrtnosti oproti všem sledovaným státům nadprůměrný. Tyto země se od sebe odlišovaly také v úrovni přirozeného přírůstku. V Rakousku byl podstatně nižší především v důsledku nižší úrovně porodnosti. Výše hrubého domácího produktu nedosahovala v českých zemích hodnot Rakouska a pohybovala se na hranici průměru všech sledovaných zemí. Druhá podskupina je tvořena čtyřmi státy – Estonskem, Finskem, Lotyšskem a Irskem. Podle délky spojovací úsečky vykazovaly státy velkou míru podobnosti. Hlavním spojovacím faktorem těchto států byla v meziválečném období úroveň zaměstnanosti v zemědělství, která byla v porovnání s ostatními státy nadprůměrná. Podobnou úroveň, avšak podprůměrnou vykazovaly státy z pohledu hodnot hrubého domácího produktu, i když Lotyšsko a Estonsko se

svými hodnotami velmi těsně přiblížilo průměru všech států. Čtveřice měla taktéž podprůměrné hodnoty míry přirozeného přírůstku, ve Finsku však byla hodnota vyšší především zásluhou vyšší úrovně porodnosti. Vyšší přirozený přírůstek byl zde také do určité míry ovlivněn relativně nízkou hodnotou kvocientu kojenecké úmrtnosti. Z hlediska úrovně úmrtnosti měřeno nadějí dožití při narození nebyly státy této skupiny jednotné. Jejich hodnoty sice byly nadprůměrné ale Estonsko spolu s Finskem mělo poněkud horší úmrtnostní poměry. Ze čtveřice zemí mělo jediné Lotyšsko vyšší úroveň negramotnosti. V Lotyšsku bylo v této době negramotných až 20 % populace starších deseti let.

Třetí skupina zahrnovala čtyři státy (Itálie, Portugalsko, Řecko, Španělsko). Tyto státy měly oproti ostatním státům vyšší úroveň úmrtnosti. Čtveřice měla shodnou také výši hrubého domácího produktu, který byl v porovnání s ostatními zeměmi mírně podprůměrný. Nejchudší bylo Španělsko. Z hlediska všech ukazatelů se státy třetí skupiny od sebe příliš nelišily, měly vyšší úroveň negramotnosti a taktéž zaměstnanosti v zemědělství. V případě hrubé míry přirozeného přírůstku však můžeme vyzorovat rozdíl. Především v důsledku vysoké úrovně porodnosti vykazovaly státy jedny z nejvyšších hodnot tohoto ukazatele mezi všemi sledovanými státy.

Poslední skupina zahrnovala pět států (Bulharsko, Maďarsko, Polsko, Rumunsko a Slovensko). U této pětičky je patrné spojení dvojic Bulharsko–Polsko a Maďarsko–Slovensko. Ke dvojici Bulharsko–Polsko bylo na větší vzdálenost připojeno Rumunsko. Ke spojení všech pěti států však došlo na velmi krátkou vzdálenost a státy tak spojovala výrazná podobnost jejich demosociální situace. První čtyři státy (Bulharsko, Polsko, Maďarsko, Slovensko) měly horší úmrtnostní poměry měřeno jak nadějí dožití při narození tak pomocí kvocientu kojenecké úmrtnosti. Všechny státy taktéž spojovala nižší hodnota hrubého domácího produktu, přičemž nejhorší byla situace v Bulharsku, a taktéž úroveň zaměstnanosti v zemědělství, které se naopak pohybovalo u všech států na úrovni vyšší. Nejvyšších hodnot opět dosáhla v Bulharsku. Odlišnosti mezi státy je možno nalézt zejména v úrovni negramotnosti, kdy Maďarsko se Slovenskem se svými hodnotami přiblížily spíše např. České republice, měly tedy hodnoty podprůměrné. Naopak úroveň negramotnosti v Polsku a Bulharsku dosahovala vyšších hodnot. Podobný trend je možno zaznamenat v případě hodnot přirozeného přírůstku. Všechny země ho sice měly nadprůměrný, avšak v případě Maďarska a částečně Slovenska se jednalo o hodnoty mnohem nižší. Ke čtveřici zemí se přidalo ještě Rumunsko, které se svými hodnotami blížilo nejvíce Bulharsku, byly zde však zaznamenány extrémnější hodnoty. Nejvýrazněji je toto znatelné u ukazatelů úmrtnosti, negramotnosti a hrubého domácího produktu. Všechny hodnoty Rumunska jsou v případě úmrtnosti a hrubého domácího produktu podprůměrné, negramotnost zde byla vyšší, tedy nadprůměrná v porovnání se všemi sledovanými státy.

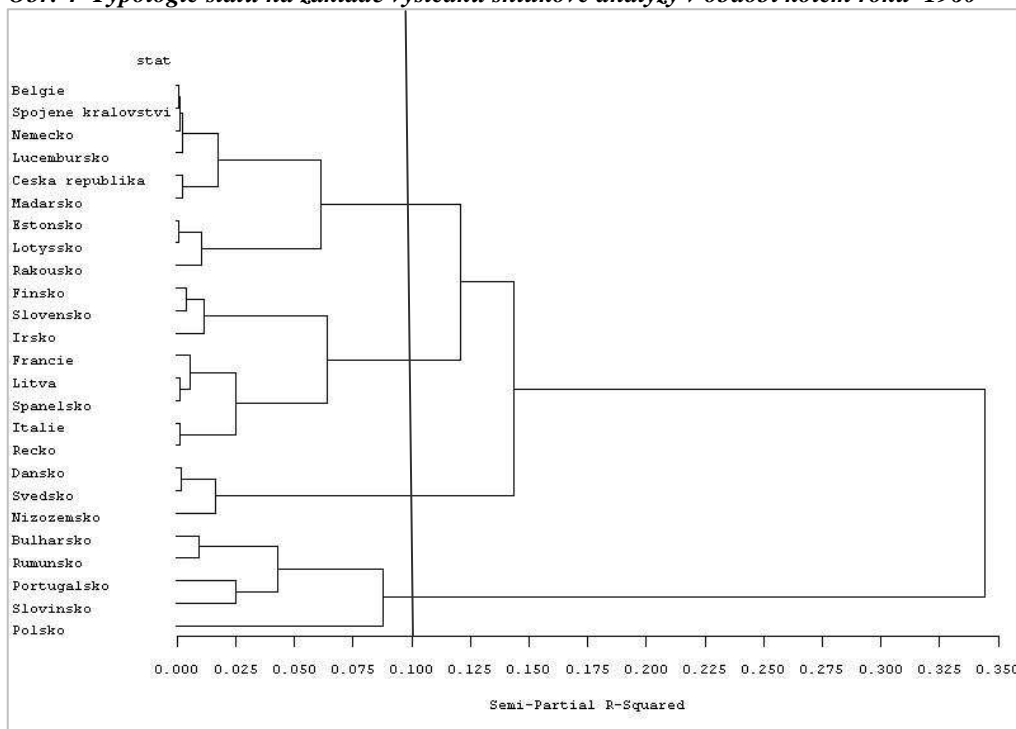
Na přelomu dvacátých a třicátých let dvacátého století lze na základě demosociální analýzy zkoumané evropské země rozdělit do čtyř skupin. V zásadě však existovala dvě velmi odlišná demosociální uskupení zemí, kde na jedné straně stály země západní, resp. severní Evropy a na druhé straně státy ostatní. Situaci dokládá taktéž mapa č. 1, která je zařazena v příloze na konci práce.

6. 2 Situace kolem roku 1960

Období kolem roku 1960 je počátečním časovým úsekem, kdy již bylo k dispozici více proměnných pro demosociální analýzu než tomu bylo v předchozím časovém úseku. Počátek šedesátých let je obdobím stabilního demografického chování i sociálního klimatu, pokud se omezíme pouze na státy Evropské unie. Pro tuto práci se proto rok 1960 stal odrazovým rokem pro poválečnou analýzu.

Situace byl zhodnocena na základě 12 proměnných, které byly použity pro statistickou analýzu ve sledovaném období. Na základě výsledků jednotlivých kroků shlukové analýzy lze rozlišit čtyři skupin zemí, tak jak ukazuje obr. 4.

Obr. 4–Typologie států na základě výsledků shlukové analýzy v období kolem roku 1960

Zdroj: vlastní výpočet

Základní charakteristiky celého souboru zemí se nachází v tabulce č. 3 a 4. Je možno konstatovat, že jednotlivé skupiny zemí nejsou výrazně homogenními jednotkami. Směrodatná odchylka dosáhla vždy alespoň u jednoho ukazatele vyšší hodnoty. Jedinou výjimkou je ukazatel hrubého domácího produktu ve třetí skupině zemí, jehož směrodatná odchylka je minimální a státy si jsou tudíž tímto ukazatelem navzájem velmi blízké. V tab. č. 4 jsou zaznamenány původní hodnoty jednotlivých proměnných. Poslední sloupec ukazuje variabilitu celého souboru podle jednotlivých proměnných. Největší variabilita v hodnotách byla u hrubého domácího produktu na hlavu, kvocientu kojenecké úmrtnosti a ukazatele věkové struktury. Naopak nejmenší u ukazatele plodnosti.

Tab. 3–Hodnoty ukazatelů (z skóry) podle skupin zemí v období kolem roku 1960

Ukazatel	Skupina 1		Skupina 2		Skupina 3		Skupina 4	
	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka
Hrubá míra sňatečnosti	-0,40	0,43	0,22	1,42	0,97	1,34	-0,22	0,50
Hrubý domácí produkt na hlavu	0,46	1,09	-0,30	0,61	1,17	0,05	-1,05	0,39
Index stáří	1,01	0,65	-0,62	0,44	0,32	0,98	-1,02	0,43
Kvocient kojenecké úmrtnosti	-0,32	0,51	-0,14	0,46	-1,06	0,20	1,43	1,29
Naděje dožití při narození (muži)	-0,10	0,49	0,05	0,49	1,90	0,23	-1,04	1,12
Naděje dožití při narození (ženy)	0,27	0,48	0,05	0,47	1,41	0,32	-1,43	1,06
Naděje dožití ve věku 65 let (muži)	-0,66	0,43	0,12	0,95	1,78	0,33	-0,06	0,94
Naděje dožití ve věku 65 let (ženy)	-0,13	0,75	0,24	1,38	0,85	0,49	-0,66	0,64
Podíl živě narozených dětí mimo manželství	0,22	1,26	-0,59	0,53	0,44	0,70	0,28	1,13
Průměrný věk matky při narození dítěte	0,01	0,26	0,46	0,38	0,22	0,37	-0,89	2,08
Úhrnná plodnost	-0,54	0,80	0,49	1,08	0,26	1,11	0,03	1,04
Úhrnná rozvodovost	0,62	1,05	-0,78	0,62	0,42	0,81	-0,12	0,89

Zdroj: vlastní výpočet

Tab. 4–Hodnoty původních ukazatelů podle skupin zemí v období kolem roku 1960

Ukazatel	Skupina 1		Skupina 2		Skupina 3		Skupina 4		Všechny státy	
	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka
Hrubá míra sňatečnosti	7,65	0,49	8,35	1,59	9,19	1,50	7,85	0,56	8,09	1,15
Hrubý domácí produkt na hlavu	10381,11	3838,20	7740,91	2141,30	12898,26	175,90	5114,76	1367,35	8785,03	3578,00
Index stáří	70,12	10,14	44,69	6,93	59,43	15,44	38,37	6,74	54,35	16,01
Kvocient kojenecké úmrtnosti	30,42	8,53	33,41	7,73	18,17	3,26	59,63	21,45	35,75	17,00
Naděje dožití při narození (muži)	66,38	1,16	66,75	1,17	71,12	0,54	64,16	2,66	66,62	2,42
Naděje dožití při narození (ženy)	72,32	1,02	71,85	1,00	74,70	0,68	68,74	2,24	71,74	2,15
Naděje dožití ve věku 65 let (muži)	12,29	0,28	12,80	0,62	13,89	0,21	12,68	0,62	12,72	0,67
Naděje dožití ve věku 65 let (ženy)	14,77	0,49	15,01	0,89	15,40	0,32	14,43	0,41	14,85	0,66
Podíl živě narozených dětí mimo manželství	6,60	3,77	4,16	1,59	7,25	2,08	6,76	3,38	5,93	3,05
Průměrný věk matky při narození dítěte	27,14	1,04	28,92	1,49	27,98	1,46	23,58	8,21	27,10	4,03
Úhrnná plodnost	2,30	0,34	2,75	0,47	2,65	0,48	2,55	0,45	2,54	0,44
Úhrnná rozvodovost	15,43	7,94	4,85	4,70	13,89	6,11	9,82	6,74	10,74	7,71

Zdroj: vlastní výpočet

První skupina je tvořena devíti státy (Belgie, Česká republika, Estonsko, Lotyšsko, Lucembursko, Maďarsko, Německo, Rakousko, Spojené království). Tyto země si však nejsou absolutně podobné. Skutečnost, že je první skupina tvořena poměrně velkým počtem států naznačuje možnost nalezení odlišností, resp. podobností také v rámci skupiny samotné. Nejmenší délku spojovací úsečky mají Belgie se Spojeným královstvím, ke kterým velmi těsně „přiléhají“ Německo a Lucembursko. Pohled na původní data tuto podobnost dokládají. Tato čtyřčlenná podskupina představuje země, u kterých plně došlo v období kolem roku 1960 k ukončení poválečného kompenzačního efektu. Jedná se o státy s průměrným věkem matky při narození dítěte a také s nižší úrovní sňatečnosti. Státy vykazují vyšší hodnoty indexu stáří a tudíž již změny související se stárnutím jejich populací. Z hlediska úmrtnostních poměrů se nejedná o státy s výrazně lepšími či horšími úmrtnostními poměry. Na začátku 60. let si byly podobné poměrně nízkými hodnotami kvocientu kojenecké úmrtnosti. Naopak hodnoty naděje dožití nepřispěly k vytvoření skupiny, neboť se jejich hodnoty mezi zeměmi lišily. Zbýlých pět států vytvořilo podle obrázku nejprve spíše dvojice, ke kterým se jako lichý prvek připojilo Rakousko. Velmi podobné^{xxxv} charakteristiky, zejména v úrovni porodnosti, sňatečnosti a rozvodovosti tak byly zaznamenány v Lotyšsku a Estonsku. Mají podprůměrnou hodnotu hrubého domácího produktu na hlavu. Tato dvojice měla také velmi podobné hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti. Ostatní charakteristiky úmrtnosti se liší. Druhou dvojici představovaly

^{xxxv} Podobnost, podobné charakteristiky apod. jsou odvozeny jednak z dendogramu na základě délky spojovací úsečky a jednak ze samotných hodnot Z–skóřů. Podobností je v tomto případě myšlena především úroveň ukazatele ve smyslu jeho kladné či záporné hodnoty.

v období 60. let Maďarsko a Česká republika, které měly velmi podobné hodnoty průměrného věku matky při narození dítěte a taktéž úroveň rozvodovosti. Naopak již zmíněnou hodnotu hrubého domácího produktu mělo Maďarsko podstatně nižší. Z hlediska úmrtnosti si nebyla dvojice států příliš podobná.

Druhá skupina je tvořena poměrně velkým počtem států. Skupinu tvoří osm zemí (Finsko, Francie, Irsko, Itálie, Litva, Řecko, Slovensko, Španělsko). Nedošlo však k vytvoření výrazných podskupin zemí jako tomu bylo v předchozí skupině. Opět se jedná spíše o dvojice zemí. Typickým příkladem je Řecko a Itálie, u kterých došlo ke spojení na velmi krátkou vzdálenost. Oba státy pojí především nižší úroveň porodnosti a naopak vyšší hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti. Velmi podobné hodnoty měly také z hlediska naděje dožití ve věku 65 let. Toto platí pro obě pohlaví. Naopak odlišné jsou především v úrovni hrubého domácího produktu a taktéž ve věkové struktuře obyvatel. Řecko mělo kolem roku 1960 věkovou strukturu mladší. Další již ne tak výrazná homogenita nastala u Slovenska a Finska, ke kterým přibýlo Irsko. Zdá se, že ke spojení Finska a Slovenska přispěly podobné úmrtnostní poměry v dotčených zemích, zejména pak kvocientu kojenecké úmrtnosti a naděje dožití ve věku 65 let pro ženy. Státy měly také podobnou úroveň sňatečnosti. Ostatní charakteristiky jsou v těchto zemích odlišné. Irsko se ke Slovensku a Finsku připojilo na základě podobnosti úmrtnostních poměrů. Další dvojici zemí představovaly Litva a Španělsko. Ač jsou tyto země geograficky velmi vzdálené, měly na začátku 60. let velmi mnoho podobných charakteristik. V obou zemích panovaly podobné úmrtnostní poměry měřeno ukazateli naděje dožití jak při narození, tak ve věku 65 let. Toto platí pro obě pohlaví. Obě země měly velmi podobnou věkovou strukturu a na začátku 60. let taktéž úroveň porodnosti. Nejvýrazněji se naopak odlišovaly v ukazatelích kvocientu kojenecké úmrtnosti a podílu dětí narozených mimo manželství. Nižší hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti měla Litva. Naopak Španělsko vykazovalo nízký podíl dětí narozených mimo manželství. K těmto dvěma státům se připojuje ještě Francie, u které ale již nelze vysledovat výrazně podobné charakteristiky. Pojítkem by se mohl stát průměrný věk matky při narození dítěte, který měly všechny tři sledované státy proti průměru všech zemí nadprůměrný. Výše průměrného věku matky při narození dítěte může být do určité míry ovlivněna celkovou úrovní plodnosti. Z hlediska ostatních charakteristik se však Francie výrazně odlišovala. Nejmarkantnější je toto odlišení znát u hodnoty hrubého domácího produktu na hlavu.

Třetí skupina je tvořena nejmenším počtem zemí a sice třemi (Dánsko, Nizozemsko, Švédsko), přičemž Nizozemsko se ke dvojici zemí připojilo na větší vzdálenost. Podobnost Švédska a Dánska je z dat poměrně dobře patrná. Dvojice zemí má velmi podobné zejména úmrtnostní poměry. Nutno podotknout, že charakteristiky úmrtnosti Švédska jsou poněkud „příznivější“. Naopak z hlediska úrovně porodnosti má Švédsko již hodnoty velmi nízké. Dánsko tento vývoj v letech k počátku 60. let ještě příliš nezaznamenalo.

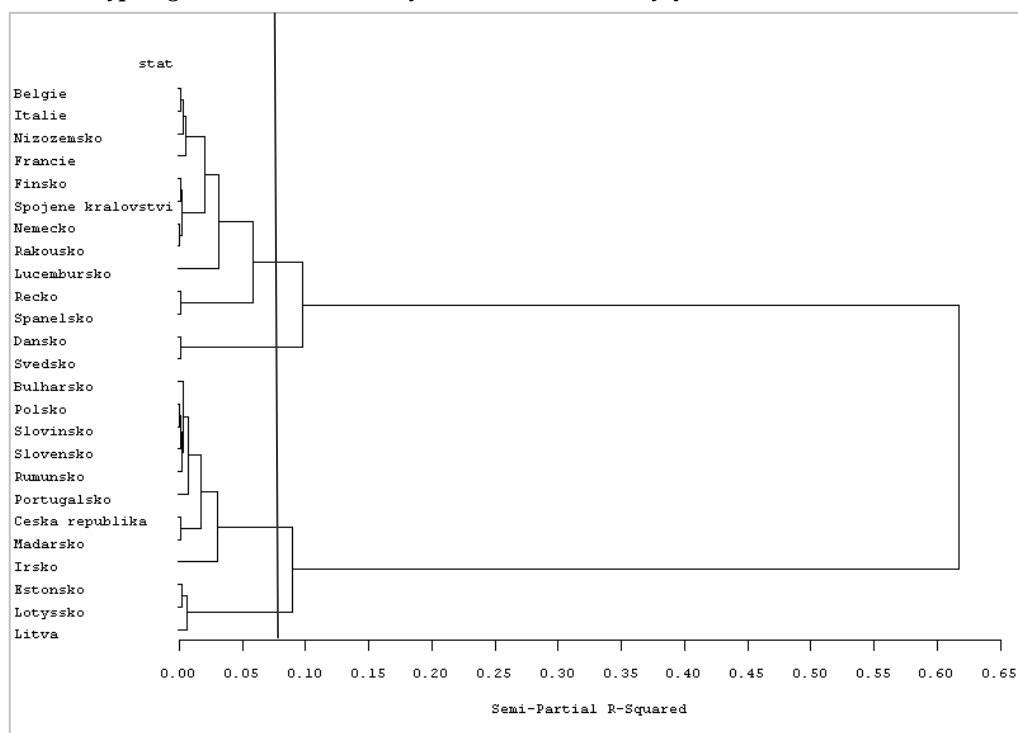
Poslední skupina je tvořena pěti státy (Bulharsko, Polsko, Portugalsko, Rumunsko, Slovinsko), přičemž dvojice zemí tvořily Bulharsko s Rumunskem a Portugalsko se Slovinskem. Obě dvojice se však spojily na poměrně dlouhé vzdálenosti. První jmenovaná dvojice zemí měla na začátku 60. let většinu charakteristik velmi podobných. Výraznou odlišnost je možno nalézt pouze v ukazateli naděje dožití při narození u mužů a taktéž kvocientu kojenecké úmrtnosti. Bulharsko mělo poněkud vyšší hodnotu naděje dožití a naopak nižší

úroveň kojenecké úmrtnosti. Taktéž druhá dvojice má většinu charakteristik podobných. Toto tvrzení ale neplatí o hodnotě kvocientu kojenecké úmrtnosti, která byla v Portugalsku poměrně extrémní. K těmto čtyřem státům se nakonec připojilo Polsko. Je zajímavé, že Polsko mělo na počátku 60. let poměrně vysoké hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti.

První analyzovaný poválečný rok prokázal, že státy ještě neměly zcela ucelený vlastní demosociální vývoj. Z typologie států není patrná jakákoliv výrazná diferenciaci ve směru východ/západ. V období kolem roku 1960 se výrazněji odklonily pouze státy severní Evropy (Dánsko, Švédsko) spolu s Nizozemskem. Situaci dokládá mapa č. 2, která je zařazena v příloze na konci práce.

6. 3 Situace kolem roku 1980

Období kolem roku 1980 dělí analyzovaný časový úsek na polovinu. Protože se státy a také proměnné za tyto státy posunuly v čase o 20 let, je pro toto období k dispozici více proměnných, než tomu bylo v letech předešlých. Z kapitol pojednávajících o historickém vývoji po 1. světové válce a Evropské unie je zřejmé, že došlo k diferenciaci Evropy, která ponejvíce pramenila z politického rozdělení. Tato politická diferenciaci se promítla téměř do všech okruhů života lidí a ovlivnila tak samozřejmě vývoj demosociálních ukazatelů. Situace byla zhodnocena na základě 13 proměnných, které byly použity pro statistickou analýzu ve sledovaném období. Došlo k vytvoření, podobně jako kolem roku 1960, čtyř skupin zemí. Z obrázku je patrná především již zmíněná diferenciaci států podle politických sil v Evropě. Rozdělení států do čtyř skupin však přináší detailnější pohled na problematiku a ukazuje, že ani na první pohled patrné rozdělení východ/západ není absolutní a definitivní.

Obr. 5–Typologie států na základě výsledků shlukové analýzy v období kolem roku 1980

Zdroj: vlastní výpočet

Základní charakteristiky celého souboru zemí se nachází v tabulce č. 5 a 6. Je možno konstatovat, že jednotlivé skupiny zemí jsou až na třetí skupinu svými charakteristikami různorodé. Skutečnost, že si jsou sobě nejvíce blízké státy třetí skupiny je dána počtem států v rámci této skupiny. Třetí skupina je tvořena pouze dvěma severskými státy. V tab. č. 6 jsou zaznamenány původní hodnoty jednotlivých proměnných. Poslední sloupec ukazuje variabilitu celého souboru podle jednotlivých proměnných. Největší variabilita v hodnotách byla u hrubého domácího produktu na hlavu, úhrnné rozvodovosti a ukazatele věkové struktury. Naopak nejmenší u ukazatele sňatečnosti a plodnosti.

Tab. 5–Hodnoty ukazatelů (z skóry) podle skupin zemí v období kolem roku 1980

Ukazatel	Skupina 1		Skupina 2		Skupina 3		Skupina 4	
	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka
Hrubá míra návštěvnosti terciárního stupně vzdělávání	0,05	0,99	-0,66	0,57	0,68	0,32	1,35	1,08
Hrubý domácí produkt na hlavu	0,76	0,70	-0,91	0,57	1,01	0,01	-0,73	0,24
Index stáří	0,39	0,89	-0,80	0,64	1,60	0,77	-0,10	0,58
Kvociant kojenecké úmrtnosti	0,12	1,07	0,21	1,05	-0,03	0,55	-1,06	0,48
Naděje dožití při narození (muži)	0,68	0,54	-0,54	0,50	1,23	0,42	-1,72	0,33
Naděje dožití při narození (ženy)	0,73	0,48	-0,93	0,54	1,38	0,68	-0,81	0,44
Naděje dožití ve věku 65 let (muži)	0,54	0,91	-0,73	0,61	1,11	0,49	-0,54	1,02
Naděje dožití ve věku 65 let (ženy)	0,66	0,65	-1,01	0,52	1,35	0,25	-0,30	0,60
Podíl živě narozených dětí mimo manželství	-0,27	0,59	-0,39	0,36	2,93	0,50	0,21	0,64
Průměrný věk matky při narození 1. dítěte	0,75	0,63	-0,80	0,85	0,60	0,69	-0,78	0,39
Úhrnná plodnost	-0,55	0,67	0,89	0,98	-1,01	0,24	0,03	0,24
Úhrnná prvosňatečnost (ženy)	-0,50	0,72	0,70	0,49	-1,94	0,02	1,03	0,18
Úhrnná rozvodovost	-0,27	0,73	-0,50	0,70	1,28	0,20	1,61	0,89

Zdroj: vlastní výpočet

Tab. 6–Hodnoty původních ukazatelů podle skupin zemí v období kolem roku 1980

Ukazatel	Skupina 1		Skupina 2		Skupina 3		Skupina 4		Všechny státy	
	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka
Hrubá míra návštevnosti terciárního stupně vzdělání	18,27	6,60	13,56	3,81	22,50	2,12	27,00	7,21	17,96	6,84
Hrubý domácí produkt na hlavu	20873,10	3625,04	12304,66	2921,98	22176,63	69,18	13198,62	1241,87	16971,81	5256,56
Index stáří	80,82	14,94	60,71	10,80	101,25	13,02	72,54	9,79	74,22	17,22
Kvocient kojenecké úmrtnosti	16,09	6,05	16,60	5,97	15,25	3,13	9,42	2,74	15,41	5,78
Naděje dožití při narození (muži)	70,61	1,38	67,48	1,29	72,00	1,08	64,46	0,85	68,86	2,61
Naděje dožití při narození (ženy)	77,07	0,77	74,40	0,87	78,10	1,08	74,60	0,70	75,89	1,63
Naděje dožití ve věku 65 let (muži)	13,47	0,79	12,36	0,54	13,97	0,42	12,52	0,89	13,00	0,89
Naděje dožití ve věku 65 let (ženy)	17,05	0,67	15,34	0,53	17,75	0,26	16,06	0,61	16,37	1,04
Podíl živě narozených dětí mimo manželství	8,09	5,16	7,08	3,20	36,34	4,44	12,32	5,62	10,50	9,00
Průměrný věk matky při narození 1. dítěte	25,55	0,87	23,41	1,17	25,35	0,96	23,42	0,54	24,51	1,42
Úhrnná plodnost	1,76	0,25	2,30	0,36	1,59	0,09	1,98	0,09	1,97	0,38
Úhrnná prvosňatečnost (ženy)	0,73	0,10	0,90	0,07	0,53	0,00	0,95	0,03	0,80	0,15
Úhrnná rozvodovost	20,30	9,87	17,22	9,45	41,08	2,71	45,50	12,01	23,88	13,72

Zdroj: vlastní výpočet

První skupina je tvořena největším počtem – jedenácti státy (Belgie, Finsko, Francie, Itálie, Lucembursko, Německo, Nizozemsko, Rakousko, Řecko, Španělsko, Spojené království). Stejně jako u předchozího období je zřejmé, že ve skupině s takto velkým počtem států nalézáme rozdíly a tudíž jakési podskupiny zemí. První dílčí skupina zahrnuje Belgii, Itálii, Nizozemsko a Francii. Všechny státy jsou spojeny na velmi krátkou vzdálenost, což znamená výraznou podobnost. Všechny země mají velmi podobné hodnoty úhrnné plodnosti, úhrnné prvosňatečnosti (ženy) a naděje dožití při narození. Toto platí pro obě pohlaví. U ukazatelů jako hrubý domácí produkt na hlavu či naděje dožití ve věku 65 let pro ženy je sice možno také nalézt podobnost ve smyslu shodného matematického znaménka z -skóru, zároveň však je patrná mírná diferenciace. Výrazně lepší charakteristiky (vyšší hodnota hrubého domácího produktu, vyšší naděje dožití ve věku 65 let) vykazovaly na začátku 80. let Francie s Nizozemskem. Větší míra diferenciace je patrná u ukazatele kvocientu kojenecké úmrtnosti a indexu stáří, kdy Francie má oba ukazatele podprůměrné, což značí příznivé úmrtnostní poměry dětí do jednoho roku věku a taktéž mladší věkovou strukturu obyvatel. Naopak Nizozemsko má proti všem zbylým třem státům nadprůměrné hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti. Nebýt tohoto ukazatele, patřilo by zřejmě Nizozemsko svými charakteristikami spíše do třetí skupiny zemí, k zemím severní Evropy. Druhá podskupina zahrnuje taktéž čtyři státy. Jedná se o Finsko, Spojené království, Německo a Rakousko, přičemž jsou podle dendrogramu utvořeny dvojice Německo s Rakouskem a Finsko se Spojeným královstvím. Charakteristiky pro první dvojici zemí (Německo–Rakousko) vykazovaly na začátku 80. let poměrně značnou podobnost. Oba státy mají proti průměru za všechny sledované státy nadprůměrné hodnoty naděje dožití při narození, hrubého domácího produktu na hlavu či podprůměrné hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti. Pokud však považujeme určité ukazatele (hrubý domácí produkt na hlavu, kvocient kojenecké úmrtnosti, naděje dožití při narození) za ukazatele menší či větší vyspělosti, je možno konstatovat, že Německo je v tomto ohledu státem vyspělejším. U druhé dvojice zemí došlo ke spojení především na základě výše hrubého domácího produktu na hlavu a průměrného věku matky při narození prvního dítěte. U ostatních sledovaných ukazatelů neexistuje přílišná podobnost. Poslední dvojicí ve sledované skupině zemí je Řecko se Španělskem. Tato dvojice vznikla především na základě podobné úrovně úhrnné plodnosti, hrubého domácího produktu na hlavu či úrovně rozvodovosti. Zjednodušeně je možno konstatovat, že jsou si tyto státy velmi podobné, a to i s ohledem na jejich geografickou příslušnost k jižní Evropě. Řecko však mělo na

začátku 80. let např. horší úmrtnostní poměry dětí do jednoho roku věku. Jeho hodnoty byly nadprůměrné, proti Španělsku s hodnotami podprůměrnými. Z dat je možno taktéž vypožorovat, že Španělsko již zřejmě v této době bylo v pokročilejším stádiu druhého demografického přechodu než Řecko. Ve sledovaném období vykazovalo např. vyšší průměrný věk matky při narození prvního dítěte. Samostatně pak stálo na začátku 80. let v rámci první skupiny Lucembursko. Důvodem byl především vysoký průměrný věk matky při narození prvního dítěte a taktéž velmi vysoká hodnota hrubého domácího produktu na hlavu. Naopak z hlediska úmrtnostních poměrů bylo Lucembursko v rámci této skupiny zemí spíše podprůměrnou.

Druhá skupina je tvořena devíti státy (Bulharsko, Česká republika, Irsko, Maďarsko, Polsko, Portugalsko, Rumunsko, Slovensko a Slovinsko). V této skupině je možno nalézt dílčí skupiny. První z nich je tvořena pěti státy (Bulharsko, Polsko, Rumunsko, Slovensko a Slovinsko). Těchto pět států (vyjma Slovinska) představovalo na začátku 80. let státy tzv. Východního bloku. Spolu s nimi do tohoto uskupení spadala Česká republika a Maďarsko, které ale v rámci sledované skupiny vytvořily samostatnou dvojici. I když je možno nalézt ještě mezi těmito čtyřmi státy (Bulharsko, Polsko, Rumunsko, Slovensko) rozdíly, je patrné, že všechny čtyři státy měly oproti první skupině podstatně horší úmrtnostní poměry, byly to státy s nižší hodnotou hrubého domácího produktu na hlavu a měly nadprůměrnou úroveň úhrnné plodnosti. Ta byla na Slovensku a v Rumunsku oproti zbývajícím dvěma, resp. třem státům první podskupiny ještě velmi vysoká. Na základě podobnosti se ke čtyřem státům připojilo také Slovinsko, které se výrazněji lišilo hodnotou podílu živě narozených dětí mimo manželství. Slovinsko mělo hodnoty mezi těmito pěti státy nejvyšší. Na tuto pětičlennou skupinu se samostatně napojilo Portugalsko, které sice geograficky patří do jihoevropského regionu, svými ukazateli však náleželo spíše do regionu východoevropského. Potýkalo se s horšími úmrtnostními poměry ve všech ukazatelích a taktéž nízkým hrubým domácím produktem na hlavu. Tyto znaky jsou výrazně podobné s předchozí pěticí států. Stejně jako na začátku 60. let vytvořilo ve druhém období dvojici Maďarsko spolu s Českou republikou. Státy byly svými charakteristikami velmi blízké předchozí pětičlenné podskupině, byla zde však zaznamenána nadprůměrná úroveň rozvodovosti. Zcela samostatně pak v rámci celé druhé skupiny stálo Irsko. Důvodem spojení jsou např. podobné úmrtnostní poměry především u žen, naopak proti spojení, resp. ke spojení na delší vzdálenost přispěla především vysoká úroveň plodnosti a vyšší průměrný věk matky při narození prvního dítěte.

Třetí skupinu tvořila již pouze dvojice severovýchodních států (Dánsko, Švédsko), které se vyvíjely velmi podobně, což dokazuje také délka spojovací úsečky na obr. č. 5. Oba státy měly příznivé úmrtnostní poměry, vyjma Dánska v případě kvocientu kojenecké úmrtnosti, nadprůměrný věk matky při narození prvního dítěte a naopak nízkou úroveň porodnosti. Obecně se dá konstatovat, že v tomto období představovala dvojice států, které jsou v nejpokročilejším stádiu demografického vývoje. Zároveň se jednalo o státy poměrně bohaté, měřeno výší hrubého domácího produktu.

Poslední skupinu vytvořily všechny tři pobaltské republiky (Estonsko, Litva a Lotyšsko). Na kratší vzdálenost byly spojeny Estonsko s Lotyšskem, u kterých bylo možno vysledovat shodné úrovně u všech sledovaných procesů, vyjma úrovně porodnosti, která byla v Lotyšsku již v 80. letech podprůměrná. U Litvy, která se ke dvojici zemí připojila na delší vzdálenost své

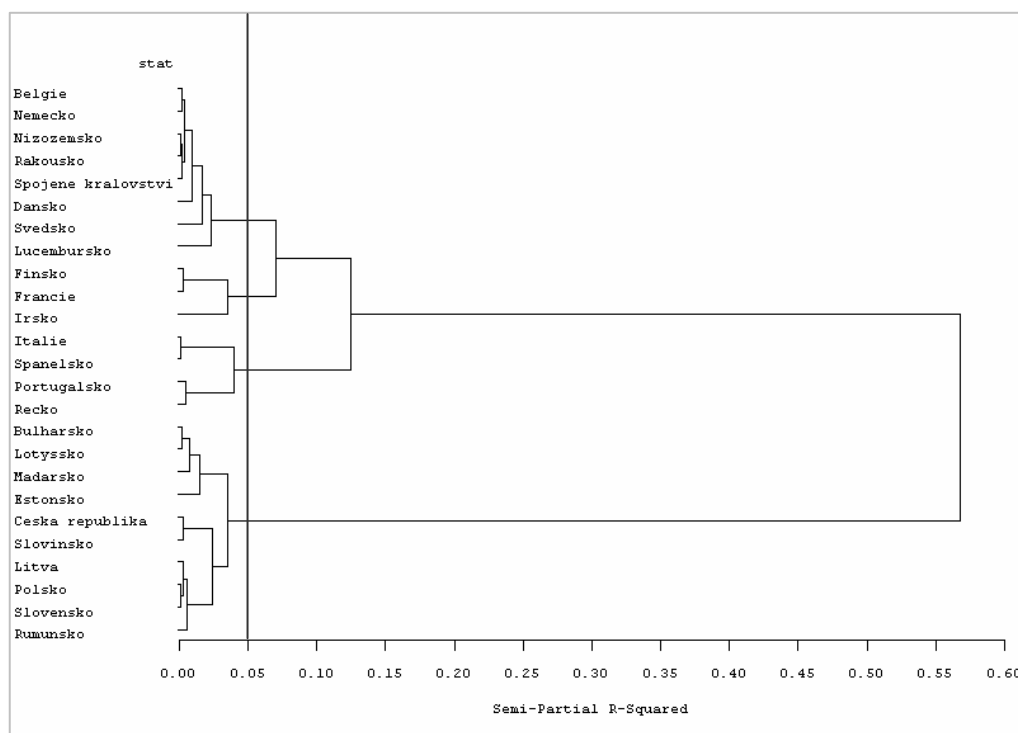
spojovací úsečky bylo možno pozorovat jisté odlišnosti. Jednalo se o ukazatel naděje dožití ve věku 65 let pro obě pohlaví, který dosahoval oproti dvojici vyšších hodnot. Druhou výjimkou pak byl ukazatel věkové struktury obyvatelstva, kterou měla Litva mladší. Zbývající ukazatele nabývaly velmi podobných hodnot. I přes zmiňované výjimky u Litvy, můžeme konstatovat, že v pobaltských republikách panovaly na začátku 80. let nepříznivé úmrtnostní poměry, byla zde vyšší úroveň sňatečnosti a taktéž rozvodovosti, podprůměrná výše hrubého domácího produktu ale naopak příznivější hodnoty ukazatele kojenecké úmrtnosti.

Situace kolem roku 1980 poukázala na jasnou geografickou, resp. politickou diferenciaci států Evropské unie. Došlo k utvoření dvou hlavních seskupení států–bývalého východního bloku a ostatních států. Je taktéž možné konstatovat, že státy bývalého východního bloku měly na začátku 80. let většinu svých charakteristik „horších“. Česká republika nebyla v tomto ohledu výjimkou. Situaci dokládá taktéž mapa č. 3, která je zařazena v příloze na konci práce.

6. 4 Situace kolem roku 1995

Předposledním sledovaným obdobím byl rok 1995. Je možné si povšimnout, že v tomto případě nebyl dodržen dvacetiletý časový interval jako v analýze mezi předešlými roky. Pětiletý časový úsek od změn, které proběhly na začátku 90. let byl dostatečný pro jejich ustálení a možné nastolení nových demosociálních režimů, které měly větší pravděpodobnost se projevit až po relativním uklidnění na politické scéně. Pro zhodnocení situace bylo ve statistické analýze použito 16 proměnných a na jejich základě byly vytvořeny čtyři skupiny zemí. Uspořádání zemí do jednotlivých skupin je patrné z obrázku č. 6.

Obr. 6–Typologie států na základě výsledků shlukové analýzy v období kolem roku 1995

Zdroj: vlastní výpočet

Základní charakteristiky celého souboru zemí se nachází v tabulce č. 7 a 8. Ukázalo se, že nejvíce homogenní je z hlediska svých charakteristik čtvrtá skupina zemí. Opět se jedná o skupinu s malým počtem členů. Nejmenší variabilitu měly státy u ukazatele kvocientu kojenecké úmrtnosti a naděje dožití při narození pro muže. Úroveň ostatních charakteristik ale takovou blízkost neukazuje. V období kolem roku 1995 si státy v rámci svých skupin byly výrazněji podobné jen některými ukazateli a v každé skupině zemí je možno nalézt ukazatel, kterým se výrazněji odlišuje od států své skupiny.

V tab. č. 6 jsou zaznamenány původní hodnoty jednotlivých proměnných. Poslední sloupec ukazuje variabilitu celého souboru podle jednotlivých proměnných. Největší variabilita v hodnotách byla opět u hrubého domácího produktu na hlavu, úhrnné rozvodovosti a ukazatele věkové struktury. Naopak nejmenší u ukazatele sňatečnosti a plodnosti. Menší variabilitu mezi státy měly demografické charakteristiky.

Tab. 7–Hodnoty ukazatelů (z skóry) podle skupin zemí v období kolem roku 1995

Ukazatel	Skupina 1		Skupina 2		Skupina 3		Skupina 4	
	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka
Hrubá míra návštěvnosti terciárního stupně vzdělání	-0,78	0,89	0,49	0,76	0,19	0,80	1,05	0,49
Hrubý domácí produkt na hlavu	-1,01	0,37	1,05	0,68	0,09	0,44	0,48	0,31
Index stáří	-0,58	0,79	0,53	0,48	1,16	0,81	-1,04	0,91
Kvocient kojenecké úmrtnosti	-0,36	0,57	0,10	0,96	1,20	1,54	-0,68	0,10
Míra nezaměstnanosti podle pohlaví (muži)	-0,07	0,89	-0,57	0,83	0,17	0,75	1,53	0,88
Míra nezaměstnanosti podle pohlaví (ženy)	-0,08	0,95	-0,59	0,60	0,48	0,87	1,19	1,44
Míra zaměstnanosti podle pohlaví (ženy)	0,70	0,49	-0,02	0,77	-1,41	1,03	-0,39	1,06
Naděje dožití při narození (muži)	-1,07	0,75	0,73	0,25	0,77	0,36	0,58	0,13
Naděje dožití při narození (ženy)	-1,07	0,61	0,63	0,36	0,85	0,49	0,76	0,66
Naděje dožití ve věku 65 let (muži)	-1,07	0,45	0,58	0,36	1,11	0,47	0,55	0,89
Naděje dožití ve věku 65 let (ženy)	-1,04	0,46	0,65	0,42	0,76	0,67	0,71	1,13
Podíl živě narozených dětí mimo manželství	-0,08	0,85	0,38	1,21	-1,04	0,51	0,64	0,61
Průměrný věk matky při narození 1. dítěte	-1,15	0,32	0,82	0,34	0,64	0,58	0,80	0,26
Úhrnná plodnost	-0,24	0,89	0,39	0,84	-1,13	0,55	1,26	0,36
Úhrnná prvoroďatečnost (ženy)	-0,23	1,09	-0,20	0,84	1,00	0,99	-0,01	0,86
Úhrnná rozvodovost	-0,03	0,95	0,74	0,43	-1,16	0,28	-0,33	1,63

Zdroj: vlastní výpočet

Tab. 8–Hodnoty původních ukazatelů podle skupin zemí v období kolem roku 1995

Ukazatel	Skupina 1		Skupina 2		Skupina 3		Skupina 4		Všechny státy	
	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka
Hrubá míra návštěvnosti terciárního stupně vzdělání	16,50	6,38	25,63	5,45	23,50	5,74	29,67	3,51	22,12	7,33
Hrubý domácí produkt na hlavu	10106,83	3582,98	30292,91	6697,48	20900,69	4357,38	24706,71	3030,11	20045,38	10001,69
Index stáří	89,36	15,90	111,70	9,62	124,36	16,40	80,12	18,27	101,00	20,57
Kvocient kojenecké úmrtnosti	6,97	2,62	9,04	4,39	14,12	7,06	5,49	0,47	8,60	4,68
Míra nezaměstnanosti podle pohlaví (muži)	9,14	3,21	7,34	2,97	10,01	2,72	14,90	3,18	9,39	3,67
Míra nezaměstnanosti podle pohlaví (ženy)	10,99	4,75	8,41	3,02	13,77	4,36	17,36	7,22	11,37	5,13
Míra zaměstnanosti podle pohlaví (ženy)	75,89	5,65	67,69	8,82	51,73	11,86	63,48	12,22	67,91	11,72
Naděje dožití při narození (muži)	66,18	3,24	73,93	1,10	74,08	1,56	73,27	0,57	70,77	4,40
Naděje dožití při narození (ženy)	75,41	1,66	80,00	0,98	80,61	1,32	80,35	1,80	78,30	2,77
Naděje dožití ve věku 65 let (muži)	12,58	0,64	14,91	0,52	15,67	0,66	14,88	1,26	14,09	1,44
Naděje dožití ve věku 65 let (ženy)	16,21	0,75	18,94	0,67	19,11	1,08	19,02	1,83	17,88	1,65
Podíl živě narozených dětí mimo manželství	22,16	10,65	27,90	15,14	10,17	6,41	31,19	7,59	23,16	12,79
Průměrný věk matky při narození dítěte	23,42	0,66	27,52	0,70	27,15	1,22	27,49	0,53	25,82	2,13
Úhrnná plodnost	1,47	0,19	1,60	0,18	1,28	0,12	1,79	0,08	1,52	0,22
Úhrnná prvoroďatečnost (ženy)	0,56	0,08	0,56	0,06	0,65	0,07	0,57	0,06	0,58	0,07
Úhrnná rozvodovost	28,63	12,70	39,01	5,80	13,52	3,78	24,68	21,90	29,06	13,71

Zdroj: vlastní výpočet

První skupina zahrnovala v období kolem roku 1995 největší počet států, jednalo se o deset zemí (Bulharsko, Česká republika, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Slovensko, Slovinsko). Podobně jako v předcházejících letech je možno z důvodu velkého počtu zemí vysledovat také v rámci samotné skupiny jednotlivé podskupiny. V případě této desetičlenné skupiny nalezneme podle obrázku č. 6 tři výrazná dílčí uskupení. První bylo v roce 1995 tvořeno čtyřmi státy, které měly v rámci první skupiny nejkratší délku spojovací úsečky. Jednalo se o skupinu tvořenou Litvou, Polskem, Slovenskem a Rumunskem, přičemž nejvíce podobné si byly Polsko se Slovenskem. Na tuto dvojici navazovala Litva a následně Rumunsko. Prvně jmenovanou dvojici (Polsko–Slovensko) spojovaly v roce 1995 především velmi podobné úmrtnostní poměry měřené nadějí dožití jak při narození tak ve věku 65 let pro obě pohlaví. Naopak úroveň kojenecké úmrtnosti byla diferencující proměnnou, neboť Slovensko mělo hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti výrazně vyšší. Druhou slučující proměnnou byl hrubý domácí produkt, resp. jeho výše. Ostatní proměnné byly více slučujícími spíše při pohledu na celou desetičlennou skupinu, v rámci sledované dvojice však bylo možno vyzorovat rozdíly. Jednalo se o úroveň porodnosti, sňatečnosti, podílu dětí narozených mimo manželství a rozvodovosti. Úroveň těchto procesů prokázala v Polsku přetrvávající tradiční pohled na rodinu

a procesy s ní spojené. V období kolem roku 1995 mělo oproti Slovensku nižší úroveň rozvodovosti a podílu dětí narozených mimo manželství a naopak vyšší úroveň sňatečnosti a porodnosti. Tradiční pohled na rodinu je zřejmě taktéž patrný při pohledu na úroveň zaměstnanosti žen. V Polsku byla zaznamenána mnohem nižší úroveň. V případě nezaměstnanosti přispěla k nižším hodnotám u Polska zřejmě jeho zemědělská tradice. Zbylé dva státy (Litva, Rumunsko) měly v roce 1995 podobné úmrtnostní poměry, je však možno konstatovat, že oproti dvojici Polsko–Slovensko, byly úmrtnostní poměry horší. Z hodnot některých ukazatelů (úhrnná prvosňatečnost (ženy), úhrnná rozvodovost, úhrnná plodnost) je patrné, že se Litva svými hodnotami přibližuje spíše státům severní Evropy, resp. v roce 1995 měla hodnoty uvedených ukazatelů oproti zbylým třem státům výrazně odlišné. Druhá dílčí skupina byla tvořena pouze dvojicí zemí a sice Českou republikou a Slovinskem. Tato dvojice států měla v období kolem roku 1995 velmi podobnou, téměř shodnou věkovou strukturu svých obyvatel a dále úroveň porodnosti. Naopak odlišnost je možno nalézt v úrovni rozvodovosti a také podílu dětí narozených mimo manželství. Česká republika měla vyšší úroveň rozvodovosti a naopak nižší hodnoty podílu dětí narozených mimo manželství. Z hlediska úmrtnostních poměrů si státy byly v polovině 90. let velmi blízké, je ovšem nutno zdůraznit, že Slovinsko mělo úmrtnostní poměry poněkud lepší. Z hlediska úrovně nezaměstnanosti to byly státy s podprůměrnými hodnotami, přičemž Slovinsko mělo úroveň nezaměstnanosti jak pro muže tak pro ženy nižší. Poslední podskupina byla tvořena podobně jako první podskupina čtyřmi státy–Bulharskem, Lotyšskem, Maďarskem a Estonskem. Dvojice zemí byla tvořena Bulharskem a Lotyšskem, ke které se připojily Maďarsko a Estonsko. Uvedená dvojice (Lotyšsko, Bulharsko) vznikla především na základě shodné výše hrubého domácího produktu a velmi podobné úrovně porodnosti. Z hlediska úmrtnostních poměrů se jednalo o státy s velmi podprůměrnými hodnotami a tudíž výrazně horšími úmrtnostními poměry v porovnání jak se zbylými dvěma státy (Maďarsko, Estonsko), tak s celou desetičlennou skupinou. Dvojice států Bulharsko–Lotyšsko měla v polovině 90. let vyšší hodnoty úrovně nezaměstnanosti pro obě pohlaví. Diferencující proměnnou byla naopak úhrnná rozvodovost. Lotyšsko vykazovalo značně vyšší hodnoty oproti Bulharsku a blížilo se úrovni tohoto ukazatele např. Německu či Rakousku. Odlišné byly státy také z pohledu věkové struktury. Lotyšsko mělo věkovou strukturu svých obyvatel výrazně mladší. K této dvojici zemí se přiřadilo Maďarsko a následně Estonsko. Oba státy měly velmi mnoho společných charakteristik s předchozí sledovanou dvojicí. Jsou to státy s velmi podobnými úmrtnostními poměry. Také v úrovni rozvodovosti si bylo Maďarsko značně podobné s Lotyšskem, Estonsko mělo ve sledované čtveřici zemí úroveň rozvodovosti nejvyšší. Ačkoliv měly všechny čtyři státy nízké hodnoty hrubého domácího produktu, je možno konstatovat, že Maďarsko bylo v polovině 90. let měřeno tímto ukazatelem nejbohatší. Byl to také stát s vyššími hodnotami úhrnné plodnosti oproti ostatním sledovaným státům. Úroveň nezaměstnanosti nebyla pro Maďarsko s Estonskem ve vztahu k předchozí dvojici (Bulharsko, Lotyšsko) slučující proměnnou.

Druhá skupina zemí zahrnovala ve sledovaném období osm států (Belgie, Dánsko, Lucembursko, Německo, Nizozemsko, Rakousko, Spojené království, Švédsko). Skupinu je opět možno rozčlenit tentokrát na dvě podskupiny. První je tvořena pěti státy–Belgií, Německem, Nizozemskem, Rakouskem a Spojeným královstvím. Prvně dva jmenované státy se

od ostatních států v polovině 90. let mírně vydělovaly, avšak z celkového pohledu tvořila pětice států ucelený soubor s výrazně dobrými úmrtnostními poměry a nadprůměrnými hodnotami hrubého domácího produktu. Uvedenou pěticí zemí dále spojovala podobná úroveň sňatečnosti, která byla oproti předchozí skupině zemí vyšší, nedosahovala však takových hodnot jako v případě států jižní Evropy. Státy měly vyšší úroveň rozvodovosti. V polovině 90. let se jednalo o státy, jejichž obyvatelstvo mělo horší věkovou strukturu. Index stáří nabýval vyšších kladných hodnot než např. v případě některých států východní a střední Evropy (pobaltské státy, Polsko, Slovensko). Úroveň nezaměstnanosti podle pohlaví nebyla slučujícím faktorem, neboť se její hodnoty mezi jednotlivými státy značně lišily. Trojici států tvořenou Dánskem, Švédskem a Lucemburskem již nelze považovat za samostatnou skupinu, ale svými charakteristikami patřila v polovině 90. let do druhé skupiny zemí. Tyto tři země měly příznivé úmrtnostní poměry, avšak podobně jako u Belgie, mělo Dánsko a také Lucembursko vyšší hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti. Zatímco z hodnot většiny ukazatelů je patrná podobnost Dánska se Švédskem, u Lucemburska byly patrné jisté odlišnosti. Jednalo se především o mnohem vyšší hodnotu hrubého domácího produktu a také výrazně nižší úroveň nezaměstnanosti podle pohlaví. Všechny státy druhé skupiny (vyjma Lucemburska) měly v polovině 90. let oproti státům východní a střední Evropy vyšší hodnoty podílu studentů v terciárním vzdělávání a je možno je považovat za státy s ukončeným druhým demografickým přechodem, za státy, kde se vždy změny spojené s demosociálním vývoje projeví jako první.

Třetí skupina byla v polovině 90. let tvořena již pouze čtveřicí zemí a sice Itálií, Španělskem, Portugalskem a Řeckem, přičemž došlo k vytvoření dvojic Itálie a Španělsko a Portugalsko a Řecko. Mezi těmito dvojicemi však již nebyla příliš patrná diference v hodnotách jednotlivých proměnných. Výraznější bylo odlišení pouze v případě hodnot hrubého domácího produktu, kdy Portugalsko spolu s Řeckem měly poměrně nízké hodnoty tohoto ukazatele oproti Španělsku a Itálii. Pokud srovnáme čtveřici zemí s předchozí skupinou, jsou patrné poněkud horší úmrtnostní poměry. Nejmarkantnější je tato skutečnost patrná v případě Portugalska, které mělo v polovině 90. let velmi vysoké hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti. Z hlediska věkové struktury měla dvojice Španělsko–Itálie starší věkovou strukturu svého obyvatelstva. Výrazným pojícím faktorem byla úroveň porodnosti, která ve sledovaných státech patřila v polovině 90. let k nejnižším mezi všemi sledovanými státy vůbec. Tradiční postoje obyvatelstva jižní Evropy k manželství a rodině se projeví v úrovni sňatečnosti, podílu dětí narozených mimo manželství a rozvodovosti. Ve srovnání např. se státy západní Evropy měla sledovaná čtveřice vyšší úroveň sňatečnosti a naopak nižší úroveň rozvodovosti a podílu dětí narozených mimo manželství. Úroveň nezaměstnanosti podle pohlaví nebyla pro sledované státy výrazným pojícím ukazatelem. Z hlediska zaměstnanosti žen je však možno konstatovat, že hodnoty tohoto ukazatele byly poměrně nízké.

Poslední skupina byla v polovině 90. let tvořena nejmenším počtem států a sice Finskem, Francií a Irskem. Jsou to státy, které neměly v polovině 90. let výraznou tendenci přiklonit se mezi státy jiných skupin. Trojice států spojovala vyšší úroveň porodnosti a do jisté míry podobná úroveň kojenecké úmrtnosti. Ostatní charakteristiky byly společné spíše pro dvojici Francie–Finsko, ke které se následně přidalo Irsko. Zmiňovaná dvojice se v polovině 90. let svými charakteristikami více přiklání ke státům západní Evropy. Naopak Irsko bylo i

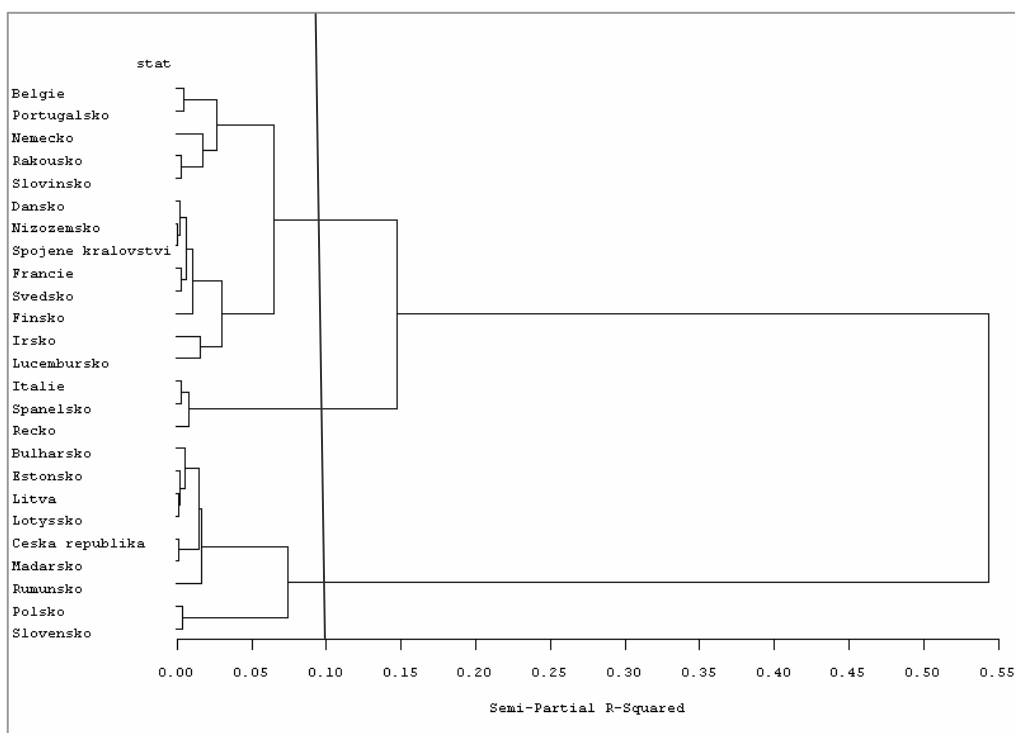
v polovině 90. let díky úrovni některých svých ukazatelů výjimkou. Oproti dvojici Francie–Finsko mělo výrazně vyšší úroveň sňatečnosti, velmi nízkou úroveň rozvodovosti a také ne příliš příznivé úmrtnostní poměry. Naopak oproti sledované dvojici mělo Irsko nejprůzračnější věkovou strukturu a také nižší úroveň nezaměstnanosti podle pohlaví. V celkovém pohledu však tvořilo Irsko v polovině 90. let hodnotami svých ukazatelů spíše výjimku.

V polovině 90. let stále ještě přetrvávalo rozdělení Evropy podle politických sil nastolených v minulosti. I přes vytvoření čtyř skupin zemí, bylo stále nejvíce patrné rozdělení států na východní a západní. V období kolem roku 1995 se z tohoto členění výrazněji odklonily pouze státy jižní Evropy. Situaci dokládá mapa č. 4, která je zařazena v příloze na konci práce.

6. 5 Situace kolem roku 2005

Rok 2005 celou statistickou analýzu uzavírá. Tento rok, resp. nejaktuálnější období kolem tohoto roku je pro ukončení analýzy velmi vhodné. Lze předpokládat, že se situace v příštích několika letech nijak výrazně nezmění a nastolený demosociální vývoj nebude vykazovat velké výkyvy. Pro zhodnocení situace vstoupilo do statistické analýzy 16 proměnných a na jejich základě byly vytvořeny tři skupiny. Uspořádání států do jednotlivých skupin je patrné z obrázku č. 7.

Obr. 7–Typologie států na základě výsledků shlukové analýzy v období kolem roku 2005

Zdroj: vlastní výpočet

Základní charakteristiky celého souboru zemí se nachází v tabulce č. 9 a 10. V období kolem roku 2005 došlo k vytvoření již pouze tří skupin zemí a největší podobnost svých států je vidět u třetí skupiny. Opět je tato skutečnost dána nízkým počtem států ve skupině, jedná se o

státy jižní Evropy. Nejvíce homogenní jsou státy z hlediska úrovně porodnosti. Ostatní dvě skupiny jsou tvořeny větším množstvím států. Je zde proto pravděpodobnost větší heterogenity uvnitř skupiny.

V tab. č. 10 jsou zaznamenány původní hodnoty jednotlivých proměnných. Poslední sloupec ukazuje variabilitu celého souboru podle jednotlivých proměnných. Největší variabilita v hodnotách byla opět u hrubého domácího produktu na hlavu, úhrnné rozvodovosti a ukazatele věkové struktury. Naopak nejmenší u ukazatele sňatečnosti a plodnosti. Státy jsou homogenní spíše z hlediska demografických ukazatelů než socioekonomických.

Tab. 9–Hodnoty ukazatelů (z skóry) podle skupin zemí v období kolem roku 2005

Ukazatel	Skupina 1		Skupina 2		Skupina 3	
	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka
Hrubá míra návštěvnosti terciárního stupně vzdělání	0,10	1,00	-0,18	1,12	0,11	1,12
Hrubý domácí produkt na hlavu	0,68	0,85	-1,02	0,33	0,12	0,25
Index stáří	-0,30	1,01	0,02	0,88	1,23	0,63
Kvocient kojenecké úmrtnosti	0,07	1,32	-0,24	0,53	0,44	0,63
Míra nezaměstnanosti podle pohlaví (muži)	-0,51	0,60	0,39	1,20	1,04	0,73
Míra nezaměstnanosti podle pohlaví (ženy)	-0,44	0,71	0,77	1,14	-0,39	0,23
Míra zaměstnanosti podle pohlaví (ženy)	0,50	0,74	-0,09	0,75	-1,87	0,29
Naděje dožití při narození (muži)	0,65	0,28	-1,23	0,59	0,87	0,14
Naděje dožití při narození (ženy)	0,60	0,36	-1,20	0,54	1,01	0,50
Naděje dožití ve věku 65 let (muži)	0,63	0,36	-1,25	0,35	1,04	0,15
Naděje dožití ve věku 65 let (ženy)	0,59	0,47	-1,16	0,49	0,92	0,84
Podíl živě narozených dětí mimo manželství	0,30	0,72	0,07	1,05	-1,53	0,89
Průměrný věk matky při narození 1. dítěte	0,63	0,47	-1,20	0,47	0,90	0,24
Úhrnná plodnost	0,64	0,98	-0,69	0,55	-0,70	0,05
Úhrnná prvosiťatečnost (ženy)	-0,13	1,03	-0,08	0,95	0,81	1,17
Úhrnná rozvodovost	0,43	0,94	-0,12	0,79	-1,50	0,34

Zdroj: vlastní výpočet

Tab. 10–Hodnoty původních ukazatelů podle skupin zemí v období kolem roku 2005

Ukazatel	Skupina 1		Skupina 2		Skupina 3		Všechny státy	
	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka	Průměr	Směrodatná odchylka
Hrubá míra návštěvnosti terciárního stupně vzdělání	35,92	7,76	33,78	8,69	36,00	8,66	35,16	7,91
Hrubý domácí produkt na hlavu	35193,12	10083,71	15023,62	3874,35	28516,79	2953,00	27130,94	12123,89
Index stáří	120,88	25,67	128,83	22,37	159,67	16,02	128,40	25,90
Kvocient kojenecké úmrtnosti	5,42	3,58	4,58	1,45	6,43	1,72	5,24	2,78
Míra nezaměstnanosti podle pohlaví (muži)	6,20	2,14	9,88	3,45	6,38	0,68	7,55	3,08
Míra nezaměstnanosti podle pohlaví (ženy)	6,96	2,18	10,23	4,33	12,54	2,65	8,81	3,68
Míra zaměstnanosti podle pohlaví (ženy)	76,03	4,53	72,41	4,61	61,47	1,79	72,98	6,27
Naděje dožití při narození (muži)	76,44	1,13	68,77	2,42	77,36	0,59	73,79	4,18
Naděje dožití při narození (ženy)	82,03	0,88	77,58	1,34	83,06	1,25	80,55	2,53
Naděje dožití ve věku 65 let (muži)	16,73	0,63	13,44	0,61	17,45	0,27	15,63	1,79
Naděje dožití ve věku 65 let (ženy)	20,28	0,78	17,36	0,81	20,82	1,41	19,29	1,71
Podíl živě narozených dětí mimo manželství	38,42	8,74	35,67	12,66	16,28	10,78	34,77	12,31
Průměrný věk matky při narození dítěte	28,53	0,76	25,55	0,76	28,98	0,40	27,51	1,66
Úhrnná plodnost	1,65	0,22	1,34	0,13	1,34	0,01	1,50	0,23
Úhrnná prvosiťatečnost (ženy)	0,53	0,07	0,54	0,07	0,60	0,08	0,54	0,07
Úhrnná rozvodovost	42,11	13,35	34,36	11,23	14,67	4,86	36,02	14,54

Zdroj: vlastní výpočet

První skupina byla v období kolem roku 2005 tvořena největším počtem, třinácti státy (Belgie, Dánsko, Finsko, Francie, Irsko, Lucembursko, Německo, Nizozemsko, Portugalsko, Rakousko, Slovinsko, Spojené království a Švédsko). Tak jako v předchozích analyzovaných časových úsecích lze i zde předpokládat přítomnost dílčích skupin zemí, které takto vytvořenou skupinu dále rozdělí. Již přítomnost takového počtu států v jedné skupině naznačuje, že období

kolem roku 2005 znamenalo výraznější změny ve vzájemném demosociálním postavení států. Z obrázku č. 7 jsou patrné tři menší skupiny zemí. První dílčí skupina je tvořena pěti státy – Belgií, Portugalskem, Německem, Rakouskem a Slovinskem. Právě především přítomnost Portugalska a také Slovinska v první dílčí skupině států dokládá předchozí tvrzení. Do skupiny západních států se pomalu začínají dostávat státy střední a také jižní Evropy. Prvních pět států v rámci třináctičlenné skupiny spojovala kolem roku 2005 podobná úroveň úmrtnostních poměrů. Z hlediska úrovně kojenecké úmrtnosti tvořilo výraznou výjimku Portugalsko, které mělo po celé sledované období výrazně horší hodnoty tohoto ukazatele. Úmrtnostní poměry měřeny nadějí dožití při narození a ve věku 65 let podle pohlaví byly pro těchto pět států nejvýraznějším slučujícím faktorem. U ostatních charakteristik lze vždy vysledovat určitou výjimku. Tu většinou představovalo Portugalsko spolu se Slovinskem. Zbylá trojice zemí měla např. velmi podobné hodnoty hrubého domácího produktu či úrovně rozvodovosti. Slovinsko s Portugalskem bylo z hlediska hodnot hrubého domácího produktu v poněkud horším postavení. Zmiňovaná úroveň rozvodovosti byla v obou státech oproti trojici zemí nižší. Ostatní charakteristiky příliš k rozdělení států na zmiňovanou trojici, resp. dvojici nepřispěly. V Německu můžeme např. vysledovat výrazně starší věkovou strukturu obyvatel, v Rakousku např. nízký, resp. odlišný průměrný věk matky při narození prvního dítěte. Z hlediska charakteristik zaměstnanosti, resp. nezaměstnanosti je možno určitou podobnost v úrovni zaměstnanosti vysledovat u Portugalska s Rakouskem, v případě úrovně nezaměstnanosti je pak totéž možno tvrdit o Portugalsku se Slovinskem v případě mužů a o Rakousku se Slovinskem v případě žen. Druhá dílčí skupina zahrnuje šest států – Dánsko, Nizozemsko, Spojené království, Francii, Švédsko a Finsko. Na základě délky spojovací úsečky se v období kolem roku 2005 jednalo o státy, které si byly velmi podobné většinou svých charakteristik. Jednalo se o státy s velmi příznivými úmrtnostními poměry, pouze Dánsko mělo hodnotu naděje dožití ve věku 65 let pro ženy mírně podprůměrnou a naopak hodnotu kvocientu kojenecké úmrtnosti mírně nadprůměrnou. Všechny státy měly podobnou, poněkud vyšší úroveň rozvodovosti, naopak z hlediska úrovně sňatečnosti se odlišovaly. Zejména Finsko mělo úroveň sňatečnosti poměrně vysokou. Velmi podobnou měly všechny státy také úroveň porodnosti a výši hrubého domácího produktu. Naopak charakteristiky zaměstnanosti nebyly slučující proměnnou a mezi státy dosahovaly hodnoty vybraných ukazatelů odlišných úrovní, totéž platilo o úrovni hrubé míry účasti na terciárním vzdělávání. Z hlediska věkové struktury můžeme vypořádat jisté odlišnosti, když např. Švédsko dosáhlo nadprůměrných hodnot indexu stárí a naopak Francie podprůměrných. Poslední skupina představuje již pouze dvojici států Irska s Lucemburskem. Ačkoliv i kolem roku 2005 „vyčnívalo“ Lucembursko svými vysokými hodnotami hrubého domácího produktu, u téměř všech ostatních charakteristik můžeme vypořádat s Irskem jistou podobnost. Jednalo se především o úroveň úmrtnosti, vyjma úrovně kojenecké úmrtnosti ale taktéž hodnotou průměrného věku matky při narození prvního dítěte či ukazatele věkové struktury. Irsko však mělo věkovou strukturu poněkud mladší. Jistou podobnost bylo možno vypořádat také v případě ukazatelů zaměstnanosti, resp. nezaměstnanosti. Naopak zcela odlišná byla ve sledovaných státech úroveň rozvodovosti (v Irsku výrazně nižší) a taktéž úroveň účasti na terciárním vzdělávání (v Irsku naopak vyšší).

Druhá skupina byla v období kolem roku 2005 tvořena devíti státy (Bulharsko, Česká republika, Estonsko, Maďarsko, Litva, Lotyšsko, Polsko, Rumunsko a Slovensko). Také v rámci této skupiny došlo k vytvoření dílčích skupin. První je tvořena čtyřmi státy–Bulharskem, Estonskem, Litvou a Lotyšskem. Taktéž podle délky spojovacích úseček všech čtyř států je patrná výrazná podobnost. Pohled na data tvrzení dokládají. Ve všech čtyřech státech panují velmi výrazně podobné úmrtnostní poměry, které jsou v porovnání s průměrem všech sledovaných států horší. Slučujícími faktory byla také úroveň porodnosti, hodnoty průměrného věku matky při narození prvního dítěte a výše hrubého domácího produktu. Úroveň porodnosti byla ve všech státech podprůměrná. Pouze u Estonska lze vidět jistou odchylku, kde byla úroveň porodnosti „alespoň“ průměrná. Hodnoty průměrného věku matky při porodu byly v celé čtveřici států nízké, stejně jako výše hrubého domácího produktu. U ostatních charakteristik bychom mohli vždy nalézt určité výjimky, a proto nelze zbývající ukazatele považovat za ty, které by výrazněji přispěly k vytvoření čtveřice zemí. Jednalo se především o úroveň sňatečnosti a rozvodovosti, která byla v Estonsku a Litvě nadprůměrná, zatímco v Bulharsku a Lotyšsku podprůměrná. Totéž lze říci o ukazatelích trhu práce, které se mezi sledovanými státy lišily. Vyjma Bulharska je však možno konstatovat, že státy mají vyšší úroveň zaměstnanosti žen. U zbývajících dvou ukazatelů–podílu dětí narozených mimo manželství a indexu stárí byla Litva vždy výjimkou. V období kolem roku 2005 měla nižší hodnoty ukazatele podílu dětí narozených mimo manželství a taktéž výrazně mladší věkovou strukturu. Také ukazatel účasti na terciárním vzdělávání nabýval v rámci této čtveřice států odlišných hodnot. Bulharsko mělo hodnotu tohoto ukazatele podprůměrnou. Druhá, resp. třetí dílčí skupina je tvořena dvojicemi států Česká republika s Maďarskem a Polsko se Slovenskem. Prvně jmenovaná dvojice má podle obrázku č. 7 velmi krátkou délku spojovací úsečky a v období kolem roku 2005 si tudíž byla značně podobná. Dokonce shodnost je vidět u ukazatele úrovně sňatečnosti, který byl pro oba státy podprůměrný. V období kolem roku 2005 měly Česká republika a Maďarsko až na úroveň kojenecké úmrtnosti a ukazatele podílu dětí narozených mimo manželství všechny ostatní ukazatele podobné. Podobnost je zde myšlena ve smyslu shodného matematického znaménka z -skóru. Toto tvrzení se týká již tradičně úmrtnostních poměrů, když hodnoty ukazatelů naděje dožití v těchto státech byly poněkud nižší. Jak ukazatel intenzity plodnosti, tak ukazatel časování plodnosti vykazovaly podobnost a byly podprůměrné. Podprůměrnost nalezneme také při pohledu na výši hrubého domácího produktu či úrovně účasti na terciárním vzdělávání. Naopak vyšší hodnoty měla dvojice v případě úrovně rozvodovosti. Vyšší hodnoty indexu stárí dokládají postupující proces stárnutí obyvatelstva v těchto zemích. Ukazatele zaměstnanosti nebyly slučujícím prvkem a mezi státy se úroveň liší. Maďarsko mělo nižší úroveň nezaměstnanosti žen, naopak úroveň nezaměstnanosti mužů byla téměř shodná s Českou republikou. Ukazatel zaměstnanosti žen se velmi těsně přiblížil k průměru v případě České republiky, naopak v případě Maďarska byl podprůměrný. Dvojice Polsko se Slovenskem byly ve sledovaném období spojeny na mírně delší vzdálenost než v případě dvojice předchozí. Dvojice států měla velmi blízké hodnoty ukazatelů s předchozí dvojicí. Panovaly zde podobné úmrtnostní poměry, téměř shodnost vykazovaly jak v intenzitě porodnosti tak v časování. Od předcházející dvojice se však odlišovaly úrovní sňatečnosti, která zde byla nadprůměrná a naopak úroveň rozvodovosti podprůměrná. Oba státy měly taktéž

mladší věkovou strukturu svých populací, z hlediska výše hodnoty hrubého domácího produktu se jednalo o státy poněkud chudší. Dvojice tvořila určitou výjimku svými hodnotami zaměstnanosti, resp. nezaměstnanosti. Nejednalo se však o hodnoty samotné, nýbrž o vzácnou podobnost na poli socioekonomických ukazatelů. Tato dvojice se vyznačovala nadprůměrnou mírou nezaměstnanosti pro obě pohlaví a naopak podprůměrnou úrovní zaměstnanosti žen. Odlišnost bylo možno nalézt v případě hodno kvocientu kojenecké úmrtnosti, kdy Polsko dosahovalo podstatně vyšší úrovně oproti Slovensku a naopak míra účasti na terciárním vzdělávání byla v případě Slovenska nižší v porovnání s Polskem. Posledním státem ve druhé skupině zemí bylo Rumunsko. I když byl stát připojen již na delší vzdálenost spojovací úsečky, měl podobné charakteristiky s předchozími státy ve druhé skupině zemí. Je však možno konstatovat, že Rumunsko mělo celkově horší úmrtnostní poměry, výrazně nižší hodnoty hrubého domácího produktu, naopak vyšší úroveň porodnosti a nižší průměrný věk matky při narození prvního dítěte. Je to také jeden ze států ve druhé skupině zemí, který měl mladší věkovou strukturu svých obyvatel. Z hlediska úrovně zaměstnanosti, resp. nezaměstnanosti se přiklonil k pobaltským státům.

Třetí skupina byla v období kolem roku 2005 posledním vytvořeným uskupením zemí a zahrnovala tři zbývající státy Itálii, Španělsko a Řecko. Větší podobnost nastala mezi Itálií a Španělskem, ke kterým se na delší vzdálenost připojilo Řecko. Jedná se o státy které na počátku 21. století stály svými ukazateli na pomezí západní a střední, resp. východní Evropy. Hodnoty jejich ukazatelů jsou většinou na lepší úrovni než v případě předchozí skupiny států, nedosahují však úrovně států západní Evropy. Všechny státy měly nadprůměrné hodnoty ukazatele naděje dožití jak při narození tak ve věku 65 let pro obě pohlaví. Naděje dožití žen ve věku 65 let v Řecku však byla výjimkou a vykazovala průměrné hodnoty. Pro Španělsko se naopak stal výjimkou kvocient kojenecké úmrtnosti, který má Španělsko ze sledovaných států nejvyšší, přesahující průměr všech sledovaných zemí. V případě úrovně rozvodovosti a porodnosti však výjimku nenalezneme. Všechny státy měly podprůměrnou úroveň obou procesů, přičemž úroveň rozvodovosti patřila mezi sledovanými státy k nejnižší. Ačkoliv se jedná o státy s tradičním postojem k rodině, toto se jednotně neprojevalo v ukazateli úrovně sňatečnosti. V Řecku a Itálii vykazovala úroveň sňatečnosti nadprůměrných hodnot, naopak ve Španělsku podprůměrných. Jisté tradiční postoje však můžeme nalézt v hodnotách ukazatele podílu dětí narozených mimo manželství, který je pro všechny tři státy podprůměrný. Hodnotou tohoto ukazatele se státy vymykaly téměř všem ostatním sledovaným státům. Z hlediska časování plodnosti netvořily státy výjimku a svými hodnotami patřily mezi státy s nadprůměrnými hodnotami ukazatele. Totéž je možno konstatovat o ukazateli věkové struktury. Všechny tři státy měly věkovou strukturu svých obyvatel starší. Z hlediska socioekonomických ukazatelů byly státy nejednotné. Spjovaly je podobná úroveň nezaměstnanosti, resp. zaměstnanosti žen. Státy měly nadprůměrné hodnoty míry nezaměstnanosti žen a naopak podprůměrné hodnoty míry nezaměstnanosti mužů a zaměstnanosti žen. Výše hrubého domácího produktu se mezi státy lišila, v případě Řecka byla podprůměrná. Ostatní státy měly hodnoty hrubého domácího produktu nadprůměrné.

Poslední analyzovaný rok 2005 ukázal, že státy si ještě stále ve svých datech nesou dědictví minulých let. Stále je patrné rozdělení na východ a západ. Geografická diferenciac

nebyla již výrazně patrná ve směru západ – jih. Mezi státy západní Evropy se svými charakteristikami dostalo Portugalsko. Podle délky spojovacích úseček je patrné zvyšování podobnosti mezi sledovanými státy, přesto nelze mluvit o homogenizaci vývoje. Situaci dokládá mapa č. 5, která je zařazena v příloze na konci práce.

6.6 Výběr zástupců států na základě demosociální typologie zemí

Poslední část šesté kapitoly se zabývá výběrem zástupců států, které budou v následující kapitole ilustrovat demosociální vývoj prostřednictvím trendů. Nezávisle na příslušnosti ke skupině zemí byla do sedmé kapitoly zařazena Česká republika, jejíž postavení se stalo hlavním předmětem celé práce. Jelikož je známo, že se země Evropské unie odlišují spíše podle tradičních geografických regionů (Bardoňová et al., 2007), byla při výběru zástupců brána v úvahu také geografická příslušnost států. I když analýza ukázala, že státy jak severní tak západní Evropy mají podobné charakteristiky vzhledem k jejich přiřazení do téže skupiny, mají státy i své odlišnosti. Proto byl vybrán zástupce zvlášť pro severní a západní Evropu, a dále pro jižní a východní. Protože je Evropská unie z hlediska počtu obyvatel značně nesourodým celkem (Bardoňová et al., 2007), jedním z kritérií výběru se musela stát také populační velikost zástupců. Tak bylo vybráno k České republice Švédsko jako zástupce severní Evropy. Jedná se o stát, který se, dle Chesnais (Chesnais, 1992), mimo jiné stal modelovým státem pro analýzu prvního demografického přechodu. V případě výběru zástupce státu západní Evropy bylo vybráno Rakousko. I když se tento stát nenacházel od začátku sledovaného období mezi státy západní Evropy, je pro zobrazení trendů vhodný. Rakousko vykazuje charakteristiky vyspělého státu západní Evropy, i když se geograficky nachází spíše na jejím okraji. Přestože byla za modelový stát jižní Evropy zvolena dle Chesnais (Chesnais, 1992) Itálie, není podle mého názoru typickým představitelem států této části Evropy. Itálie měla tendenci se přiklánět ke státům západní Evropy. Ze zbývajících států (Portugalsko, Řecko, Španělsko) se jako nejvhodnější zástupce jeví Řecko. Důvodem zařazení Řecka do sedmé kapitoly je jeho vývoj nevykazující extrémní výkyvy po celé sledované období na rozdíl od Portugalska, které není vhodné použít z důvodu velmi vysoké úrovně kojenecké úmrtnosti, v případě Španělska se přidává ještě odlišná populační velikost. Tyto faktory jsou, dle mého názoru, omezující. Posledním krokem výběru bylo zvolení zástupce státu východní Evropy. Prvně byly vyloučeny Pobaltské republiky, jejichž postavení bylo, vyjma posledních 20 let, velmi složité. Jsou to také státy populačně nevýrazné s početnými národnostními menšinami. Podle Organizace spojených národů byly všechny státy po rozpadu SSSR začleněny mezi státy severní Evropy (Haub, 1994). Posledním krokem byla volba mezi Rumunskem a Bulharskem. Protože má však Rumunsko horší postavení než Bulharsko, vykazovalo během sledovaného období poměrně extrémní hodnoty ponejvíce u ukazatelů úmrtnosti, bylo jako zástupce východní Evropy vybráno Bulharsko. Skutečnost, že se pravděpodobně některými svými charakteristikami bude blížit zástupci jižní Evropy není chybná, neboť také podle Chesnais (Chesnais, 1992) je tento fakt velmi pravděpodobný.

KAPITOLA 7

Demociální vývoj vybraných zástupců

Předkládaná kapitola shrnuje statistické výsledky na příkladech jednotlivých zástupců. Postupně analyzuje demografické ukazatele a procesy, jako věková struktura, porodnost, úmrtnost, dále demociální za jaké můžeme považovat např. proces sňatečnosti či rozvodovosti a v poslední řadě také ekonomické ukazatele, jakými jsou hrubý domácí produkt na hlavu či úroveň nezaměstnanosti. Z důvodu obtížné, především grafické srovnatelnosti demociální úrovně jednotlivých států, bude kapitola členěna zvlášť na meziválečné a poválečné období.

7. 1 Meziválečné období

7. 1. 1 Věková struktura

Po 1. světové válce jsou věkové struktury^{xxxvi} již ovlivněny jak dopadem 1. světové války, tak nástupem demografického stárnutí populace související s dokončováním demografické revoluce. Vliv 1. světové války na věkovou strukturu obyvatel byl výrazný a projevil se především v poklesu počtu obyvatel určitých věkových skupin. Mnoho zemí tak ztratilo především ekonomicky a demograficky aktivní muže. V případě jakékoliv války se však nejedná pouze o přímé ztráty na životech obyvatel jak vojáků tak civilistů, ale také následné zejména ztráty nenarozených dětí. Z hlediska tvaru věkové struktury, se však ve všech zemích setkáváme ještě s progresivním tvarem věkové pyramidy. Skutečnost je dána úrovní porodností a úmrtností na začátku 20. století. Tvar věkové struktury je pak pouze ovlivněn válečnými ztrátami. Např. díky neutralitě si švédská věková struktura udržela pravidelný tvar. Tvar věkových pyramid v meziválečném období je znatelný také z grafu č. 4 (str. 72), pokud se podíváme na starší věkové skupiny.

---

^{xxxvi} Švédský demograf A. G. Sundbarg vyslovil na základě tvaru věkové struktury obyvatelstva důležité zákonitosti: Obyvatelstvo je možno podle věku rozdělit na tři základní skupiny – dětskou, reprodukční a postreprodukční. V reprodukční skupině, která je určena reprodukčním (rodivým) věkem žen, se nachází vždy okolo 50 % členů populace. Podle zastoupení složky dětské a postreprodukční je možno určit tři populační typy:

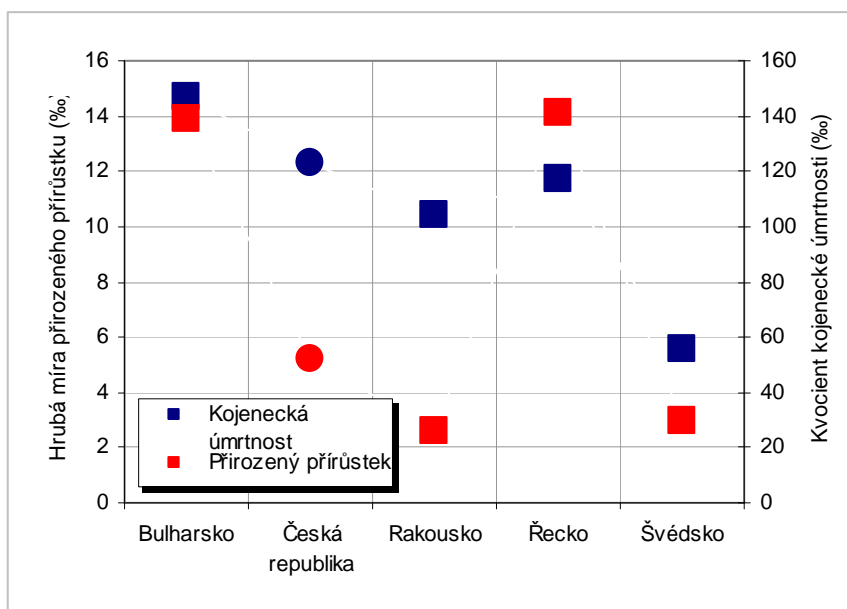
- a) progresivní, s výraznou převahou dětské složky
- b) stacionární, kde složka dětská a postreprodukční jsou téměř vyrovnány a
- c) regresivní, kde složka postreprodukční převažuje nad dětskou (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986).

7. 1. 2 Ostatní demografické procesy a hospodářská situace

Úroveň úmrtnosti a porodnosti dokumentují dva následující grafy vybraných zástupců. Jak již bylo řečeno jedná se o průměry za určité roky a proto je v datech obsažen jak vzestup úrovně porodnosti po 1. světové válce, tak důsledky hospodářské krize, která postihla více či méně všechny státy Evropy. Krize byla obecně způsobena selháním nestabilního světového hospodářského systému. Časový průběh však nebyl ve všech státech shodný, v České republice krize vrcholila v letech 1933 – 1934 (Kučera, 1994).

Z hlediska postavení vybraných států je patrné rozdělení států na státy s ukončeným prvním demografickým přechodem a s probíhajícím prvním demografickým přechodem. Z grafu č. 1 je patrné, že se Česká republika nacházela v meziválečném období na pomezí, když konec prvního demografického přechodu můžeme zaznamenat právě v meziválečném období. V hodnotách hrubé míry přirozeného přírůstku se odrážela její mírně vyšší úroveň porodnosti, než například v Rakousku, v porovnání se Švédskem však měla úroveň porodnosti výrazněji vyšší. Na druhé straně stojí intenzita úmrtnosti, která byla v meziválečném období průměrná s tendencí mírného poklesu (Kučera, 1994). Na „pouze“ průměrné intenzitě úmrtnosti se největší mírou podíly hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti, které byly v porovnání se Švédskem až dvakrát větší. V Bulharsku a Řecku teprve první demografický přechod probíhal a hodnoty jak kvocientu kojenecké úmrtnosti, tak přirozeného přírůstku tomuto vývoji odpovídaly.

Graf 1–Hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti a přirozeného přírůstku meziválečném období (počátek 30. let) u vybraných zástupců

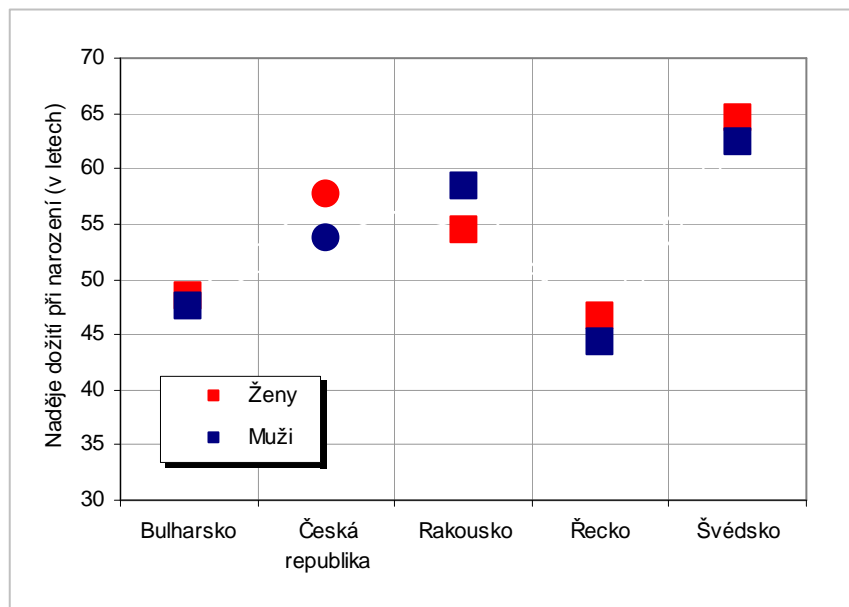

Zdroj: (Kirk, 1946)

Druhý graf dokumentující úroveň úmrtnosti obsahuje hodnoty naděje dožití podle pohlaví. Situace je velmi obdobná jako v případě předchozího grafu. Výrazně lepší charakteristiky vykazuje Švédsko, naopak výrazně horší pak Bulharsko a také Řecko, které mají v uvedeném období nejnížší hodnoty ukazatele. Postavení České republiky je srovnatelné s předchozím

grafem, nachází se opět blíže Rakousku a také Švédsku. Ukazatel naděje dožití podle pohlaví přibližuje Českou republiku k těmto státům zřetelněji.

Graf 2–Hodnoty naděje dožití odděleně podle pohlaví v meziválečném období (počátek 30. let) u vybraných zástupců

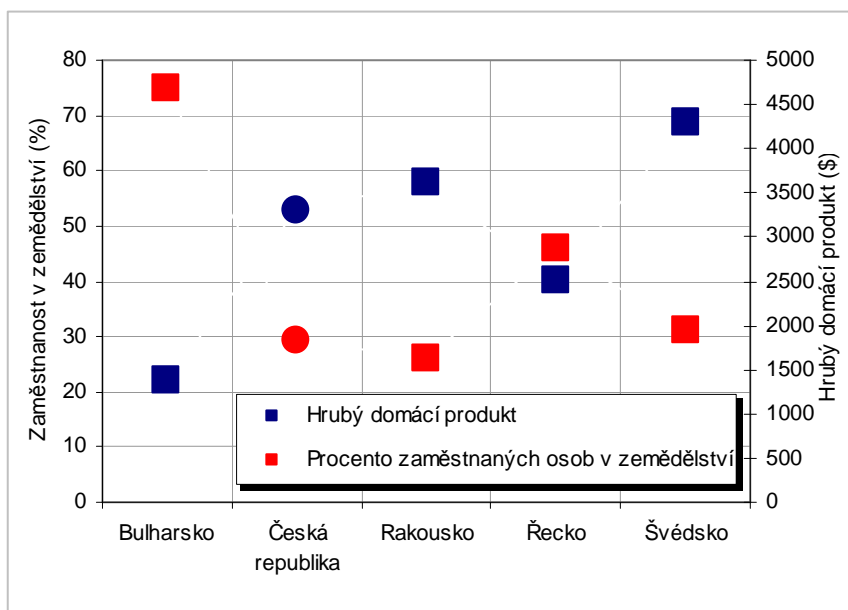

Zdroj: (Kirk, 1946), (q), (r)

Posledním grafem dokumentující postavení států v meziválečném období zahrnuje ekonomické údaje. Jedná se o hrubý domácí produkt na hlavu a procento obyvatel zaměstnaných v zemědělství. Také poslední graf č. 3 dokládá postavení České republiky na pomezí států západní a východní Evropy. Obecně lze konstatovat, že státy s vyšším podílem osob zaměstnaných v zemědělství mají nižší hodnoty hrubého domácího produktu a opačně. Česká republika má velmi podobné postavení jako Rakousko.

Z hlediska ekonomického vývoje v meziválečném období je možno konstatovat, že evropský ekonomický potenciál od konce 1. světové války až do 50. let rostl. Tento ekonomický růst souvisel technologickými, organizačními a sektorálními změnami, akumulací kapitálu a také lidského kapitálu. I když graf č. 3 neukazuje vývoj v letech, je možno dle (Rosés, Wolf, 2008) konstatovat, že podíl zaměstnaných v zemědělství v meziválečném období klesal. Pracovní síla se začala přesouvat do průmyslových odvětví. Z hlediska celosvětového ekonomického významu Evropy se meziválečné období vyznačovalo poklesem významu Evropy z pohledu ekonomického vývoje.

Graf 3–Hodnoty hrubého domácího produktu na hlavu a zaměstnanosti v zemědělství v meziválečném období (počátek 30. let) u vybraných zástupců

Zdroj: (d), (Kirk, 1946)

7.2 Poválečné období

7.2.1 Věková struktura

Základními vlastnostmi každé populace je její absolutní velikost a rozložení „této velikosti“ podle věku. Pokud máme možnost na každou zkoumanou populaci nahlížet z těchto dvou úhlů pohledu, přináší nám tyto poznatky informace o věkové struktuře, která odráží prakticky všechny demografické ale také sociální a ekonomické procesy a je obrazem demografické historie celé žijící populace (Bartoňová et al, 2007).

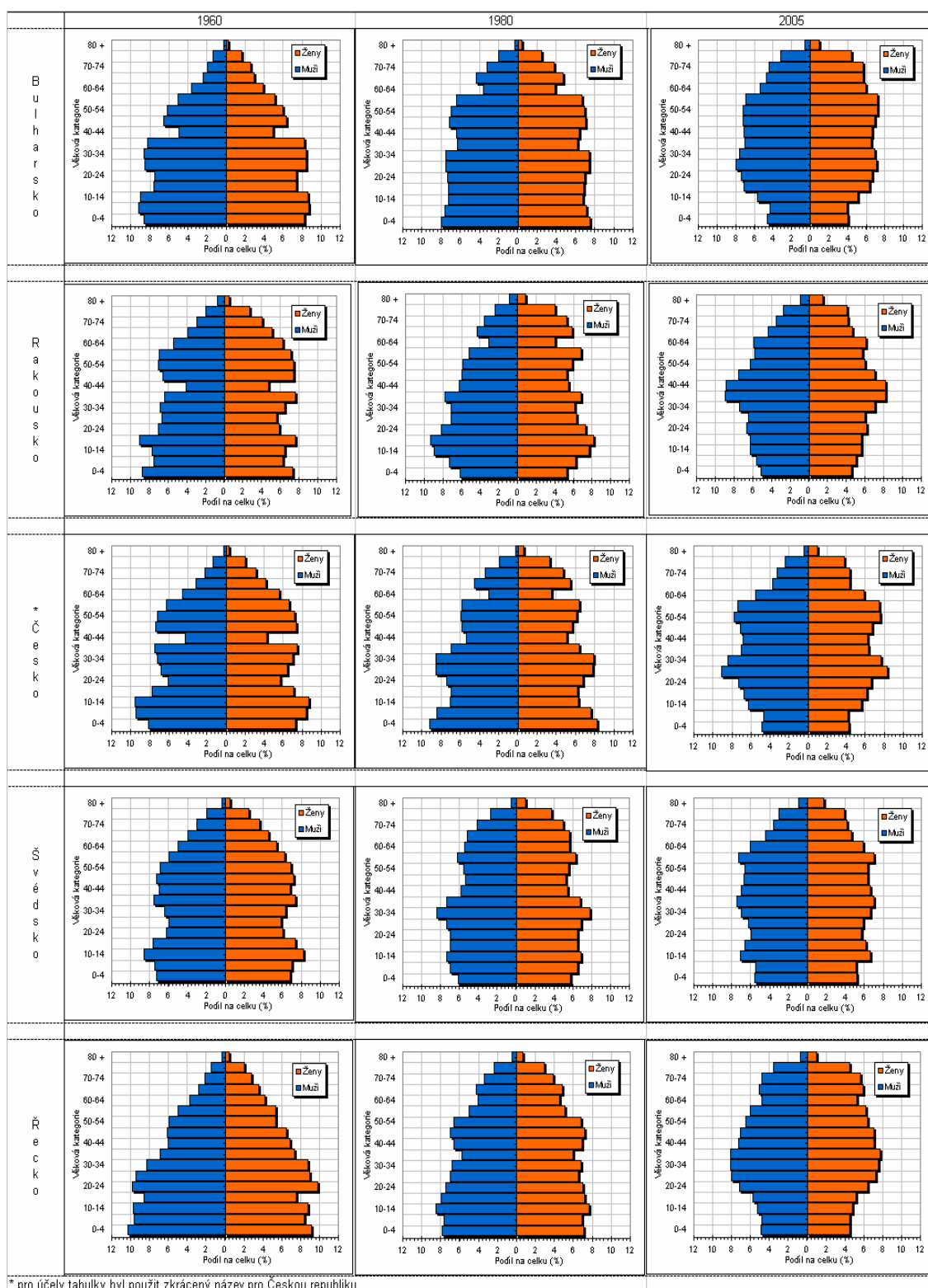
Věková struktura populace je výsledkem předchozí úrovně demografických a geodemografických procesů a zároveň představuje výchozí základ budoucího demografického vývoje (Pavlík, Rychtaříková, Šubrtová, 1986). Základní pohled na věkové struktury jednotlivých států přináší graf č. 4. Jednotlivé roky ukazují ve všech státech přesun na regresivní typ věkové pyramidy. Vyjma Bulharska a Řecka je především v roce 1960 znatelný výraznější poválečný kompenzační efekt. Bulharsko a Řecko zůstaly v roce 1960 jedinými státy, jejichž věkovou pyramidu označujeme za progresivní. Velmi podobnou věkovou strukturu mělo v roce 1960 Rakousko a Česká republika. Tato skutečnost je dána mimo jiné historickým vývojem obou států. Česká republika, resp. Československo „převzala“ od bývalého Rakouska a Uherska vysokou úmrtnost (Kučera, 1993). Na příkladu Rakouska je ale více patrný již zmiňovaný poválečný kompenzační efekt, který dosáhl svého vrcholu v roce 1963 (Gisser, 2005).

Věková pyramida Švédska jako zástupce severní Evropy měla již v roce 1960 prvky stacionárního typu věkové struktury, kterou narušovala pouze vlna narozených v poválečných letech.

Pokud se posuneme o dvacet let dál, je vidět, že se všechny věkové struktury staly stacionárními, v případě Rakouska a Švédska již spíše regresivními. Krátkodobou výjimkou se v roce 1980 stala Česká republika, jejíž obyvatelstvo reagovalo na zavedená propopulační opatření zvýšením úrovně porodnosti.

Rok 2005 se stal, rokem, kdy se ve věkových strukturách naplno odráží demografické a také sociální změny ve společnostech jednotlivých států. Zatímco švédská věková struktura prakticky od roku 1980 nezměnila svůj tvar, což znamená, že se demografické chování jejího obyvatelstva ustálilo, nelze toto tvrzení použít v případě ostatních tří států. O Rakousku se sice nedá tvrdit totéž jako o Švédsku, jeho věková struktura však v prvních věkových skupinách taktéž již nevykazovala v posledních 20 letech příliš výrazné změny. Výrazné změny však postihly Bulharsko, Řecko a také Českou republiku. V případě Řecka je patrné, že pokles úrovně porodnosti nastal již na začátku 80. let a souvisí s šířením druhého demografického přechodu ve státech jižní Evropy. V případě Bulharska ale také České republiky souvisely změny se změnou na politické scéně. Je však patrné, že pokles úrovně porodnosti postihl ve větší intenzitě nejprve Bulharsko. V současné době pak dochází podle grafu č. 4 ke konvergenci vybraných států z hlediska věkových struktur.

Graf 4–Věkové pyramidy vybraných států Evropské unie v letech 1960, 1980 a 2005

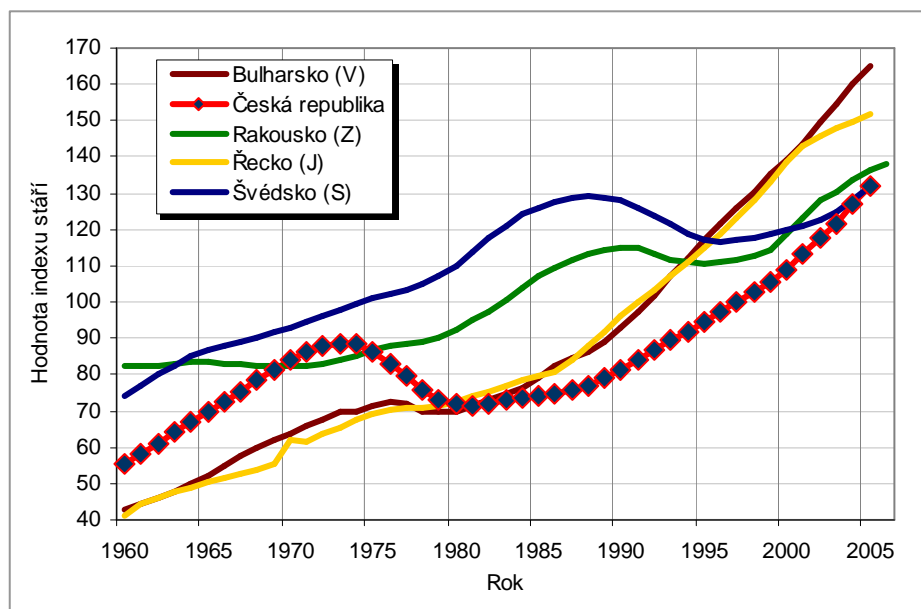

Zdroj: (f), vlastní výpočet

Platnost poslední věty potvrzuje také graf č. 5. Také z hlediska vývoje indexu stáří je patrné, jak si které státy v průběhu období stály. Na zmiňovaném grafu je dobře patrné postavení České republiky, která mělo téměř až do poloviny 70. let podobný vývoj jako Švédsko a Rakousko. Po tomto roce však došlo k poklesu hodnot ukazatele. Důvodem jsou změny ve věkové struktuře,

kteřé souvisely především zaváděním propopulačních opatření mezi lety 1968–73. Nárůst dětské složky pak způsobil pokles hodnoty indexu. Vývoj indexu stáří Bulharska a Řecka má po celé období prakticky totožný průběh a v posledních letech je patrný kontinuální poměrně prudký nárůst hodnot tohoto ukazatele. Vývoj v posledních letech je způsoben stárnutím věkové struktury jak ze shora tak ze spodu.

Graf 5–Vývoj hodnot indexu stáří ve vybraných státech Evropské unie

Zdroj: (f), vlastní výpočet

7. 2. 2 Porodnost

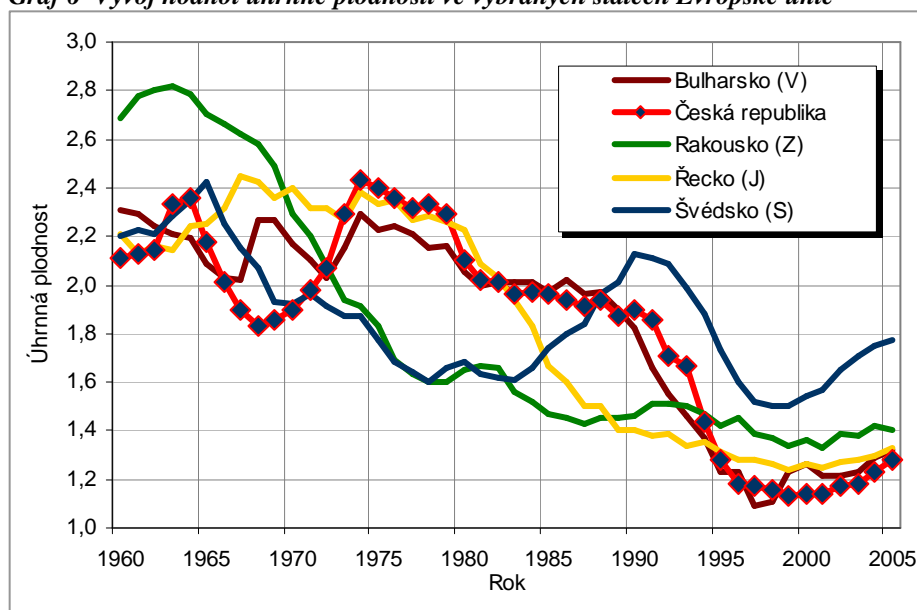
Proces, který výrazně ovlivňuje věkovou strukturu obyvatelstva je porodnost. Pro nastínění situace z hlediska tohoto procesu byly vybrány ukazatele úhrnná plodnost a průměrný věk při narození prvního dítěte. První z nich dokládá intenzitu tohoto procesu, druhý pak podává informace o časování událostí.

I když tato skutečnost není z grafu (graf č. 6) na první pohled patrná, je známo, že především státy severní a západní Evropy zaznamenaly ve svém vývoji porodnosti poválečný babyboom. Poválečný babyboom se projevil především ve státech s nízkou úrovní plodnosti (Kocourková, 1998). Jednalo se o kompenzační vlnu, která krátkodobě zvedla úroveň úhrnné plodnosti poměrně vysoko nad záchovnou hranici. Vývoj úhrnné plodnosti se zdál být na začátku 60. let pro všech pět zástupců států podobné. Všechny země měly vysoké hodnoty a vyjma Řecka začaly hodnoty úhrnné plodnosti přibližně v polovině 60. let klesat. Většina států Evropy dosáhla vrcholu v roce 1964 (Coleman, 1996). Přibližně od začátku 70. let došlo mezi státy, resp. oblastmi, které státy zastupují, k diferenciaci.

Křivka Rakouska taktéž dokládá poválečný vývoj úrovně plodnosti v západních státech Evropy. Svého vrcholu dosáhla v roce 1963 (Gisser, 2005) a přibližně od tohoto roku hodnota úhrnné plodnosti, resp. úroveň porodnosti klesá. Až v posledních letech je z grafu patrný mírný nárůst hodnot ukazatele, který však zatím nelze považovat za změnu ve smyslu nárůstu.

Graf 6–Vývoj hodnot úhrnné plodnosti ve vybraných státech Evropské unie

Zdroj: c), (i), (Coleman, 1996)

Křivka Švédska dokumentuje poválečný vývoj plodnosti tak, jak proběhl ve státech severní ale také západní Evropy. Přibližně do poloviny 60. let je znatelný efekt poválečného babyboomu, který byl po tomto roce vyčerpán. Oproti Bulharsku a Řecku došlo k výraznému poklesu úrovně porodnosti, jejíž úroveň až téměř do konce 80. let stagnovala. Nutno však podotknout, že ačkoliv úroveň porodnosti byla s porovnáním s výše dvěma jmenovanými státy nízká, po celou dobu se pohybovala hodnota úhrnné plodnosti pod hranicí 1,8 dítěte na jednu ženu, což je hodnota poměrně stále vysoká. Od konce 80. let došlo ve Švédsku k růstu úhrnné plodnosti, což je často vysvětlováno příznivou ekonomickou situací v tamní době (Hoem, 2005). Během následujících let se ale ekonomická situace zhoršila a úroveň plodnosti opět začala klesat, aby v posledních letech opět zaznamenala mírný vzestup. Důvodů, proč má Švédsko poměrně vysoké hodnoty úhrnné plodnosti, je několik. Hlavními z nich je švédská rodinná politika, která se vyznačuje vysokou flexibilitou u všestranným přístupem jak k rodině tak k ženám samotným (upraveno podle Hoem, 2005).

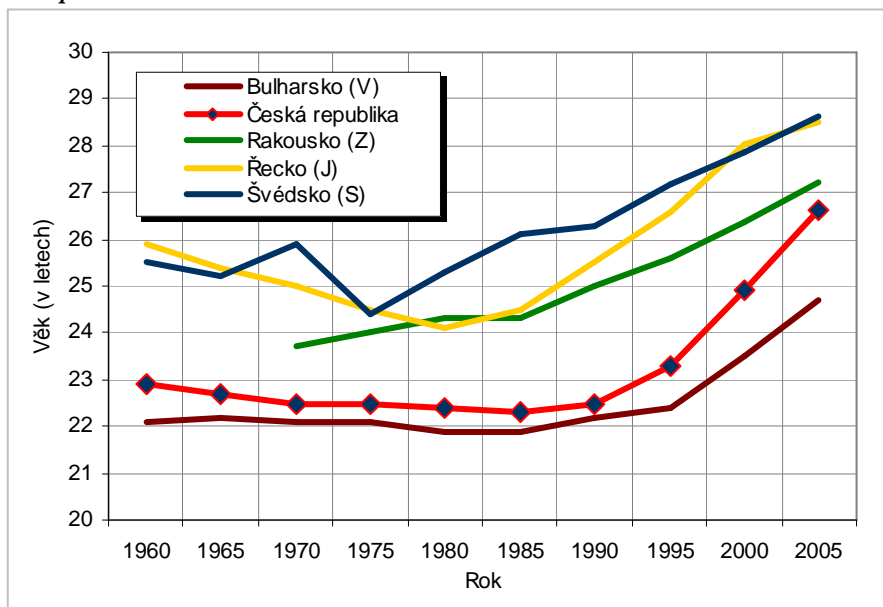
Křivka Bulharska vykazovala podobný trend jako státy západní a severní Evropy pouze v několika málo poválečných letech. V druhé polovině 60. let je již ale vidět vliv pronatalitní politiky (systém finančních náhrad, placená mateřská dovolená), která byla přijata v roce 1967 (Philipov, 2000). Zvýšená úroveň porodnosti souvisela také se zákazem provádění umělých přerušování těhotenství zavedený v tomtéž roce. V roce 1972 opět začala více působit pronatalitní politika vlády. Také díky těmto opatřením se úhrnná plodnost Bulharska držela v 80. letech velmi blízko hodnotě 2,1 (Philipov, 2000). K poklesu úrovně plodnosti došlo v Bulharsku po roce 1989, resp. 1990 a je možné nalézt souvislost se změnou politické situace. Ta znamenala pro mnoho lidí existenční potíže, které následně vyústily v odmítání dalších dětí, příp. dětí vůbec.

Křivka Řecka má poněkud odlišný průběh než u Bulharska. Zdá se, že v Řecku nenastal v poválečných letech babyboom a ani zde nedošlo k poklesu úrovně plodnosti jak tomu bylo ve státech severní a západní Evropy. (Symeonidou, 2000). Od roku 1960 do roku 1980 si Řecko

udržovalo vysokou úroveň porodnosti. Tento trend byl ukončen začátkem 80. let, kdy také v této zemi došlo k poklesu. Změna situace v Řecku souvisí s šířením změn v důsledku druhého demografického přechodu, tak jak bylo popsáno ve 4. kapitole. Je patrné, že nástup druhého demografického přechodu byl oproti zemím západní a severní Evropy zpožděný, intenzita změn byla však mnohem výraznější. V současné době má Řecko jednu z nejnižší úrovně porodnosti v Evropě.

Poválečný vývoj plodnosti České republiky byl velmi nepravidelný (Kučera, 1994). Také Česká republika zaznamenala ve svém vývoji úroveň plodnosti poválečný babyboom, který měl ale pouze krátké trvání s maximem v roce 1946. Poté došlo k poklesu úrovně, což do určité míry souviselo s přijetím zákona o umělém přerušení těhotenství. Ale již v posledních letech první poloviny 60. let byl opět zaznamenán vzestup. Konec 60. let znamenal pokles úhrnné plodnosti pod hodnotu 2. Reakcí na pokles bylo přijetí komplexu pronatalitních opatření (1968–1973). Úroveň porodnosti se po těchto opatřeních dokázala po poměrně dlouhou dobu udržet na vysoké úrovni. Ve druhé polovině 80. let byla úroveň porodnosti stabilní a úhrnná plodnost se udržovala na hodnotě kolem 1,9 dítěte na jednu ženu. Konec 80. let byl také zřejmě posledním obdobím s vyšší úrovní porodnosti. Politické události, které následovaly na konci 80., resp. začátku 90. let znamenaly výrazné změny také v úrovni procesu porodnosti. Na začátku 90. let došlo také vlivem politických událostí ke změně reprodukčního chování a do té doby poměrně vysoká úroveň porodnosti se stala velmi rychle nízkou. Česká republika se tak zařadila mezi státy s velmi nízkou úrovní porodnosti.

Graf 7–Vývoj hodnot průměrného věku matky při narození prvního dítěte ve vybraných státech Evropské unie

Poznámky: z důvodu mnoha chybějících hodnot, v roce 1960 vstoupil do statistické analýzy průměrný věk matky při narození všech dětí

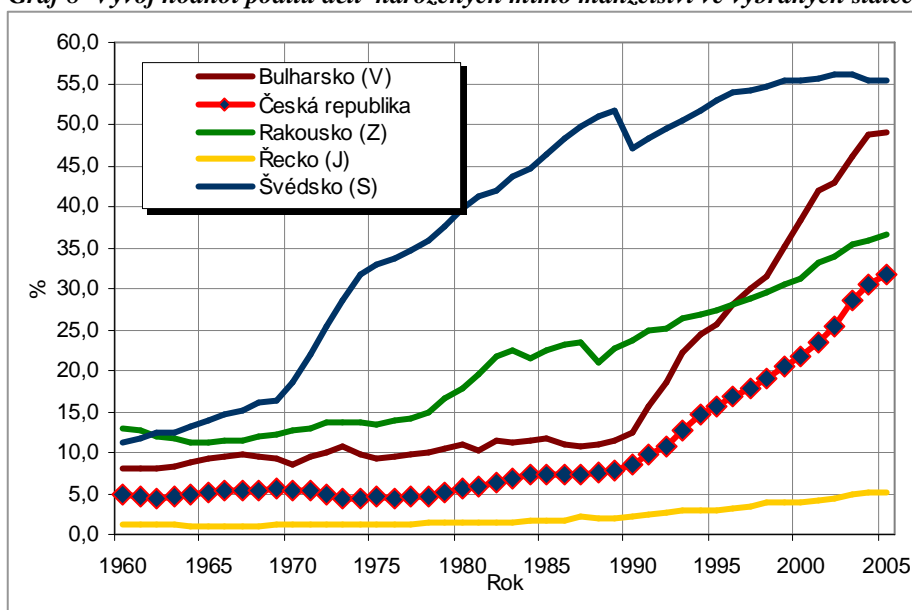
Zdroj: c), (j), (k)

Co se týká vývoje v časování porodnosti, je křivka z pohledu diferenciací zástupců velmi podobná jiným, již znázorněným křivkám. Je vidět vyšší věk matek ve Švédsku a také Rakousku, naopak nižší věk ve státech ostatních. Zatímco Bulharsko a také Česká republika si

„držely“ své postavení státu s velmi nízkým průměrným věkem až do začátku 90. let, došlo v Řecku k počátku vzestupu věku již v průběhu 80. let. Dalo by se říci, že Česká republika spolu s Bulharskem stále pouze „dohání“ státy severní a západní Evropy. Nutno podotknout, že Česká republika je, měřeno rozdílem průměrného věku mezi Švédskem a jí samotnou, poněkud úspěšnější. Přesto má dnes hodnotu průměrného věku takovou, jakou mělo Švédsko na začátku 90. let. Zmiňovaný vývoj je vidět v grafu č. 7.

Posledním ukazatelem, který „leží na pomezí“ porodnosti a sňatečnosti, je podíl dětí narozených mimo manželství. Křivky grafu č. 8 opět dokládají poměrně výrazné rozdělení vybraných států. Švédsko jako zástupce severní Evropy a také Rakousko jako zástupce Evropy západní měly po celé sledované období vyšší hodnoty tohoto ukazatele. Oba státy také zaznamenaly mnohem intenzivnější růst podílu dětí narozených mimo manželství. Další dva zástupci (Bulharsko a Česká republika) mají velmi podobný průběh ukazatele a až do začátku 90. let hodnoty stagnovaly na velmi nízké úrovni. Po již mnohokrát zmiňovaných politických změnách však v obou státech došlo k prudkému růstu ukazatele, který je pro Bulharsko výraznější. Posledním zástupcem je Řecko, který má po celé období nejmenší hodnoty ukazatele a ani v posledních letech nejsou patrné změny ve smyslu nárůstu hodnot. Hodnoty ukazatele podílu dětí narozených mimo manželství jsou v poválečném období velmi výrazně ovlivněny především postoji obyvatelstva k manželství. Společnosti v tomto smyslu liberálnější mají hodnoty ukazatele podstatně vyšší.

Graf 8–Vývoj hodnot podílu dětí narozených mimo manželství ve vybraných státech Evropské unie

Zdroj: c), (i),

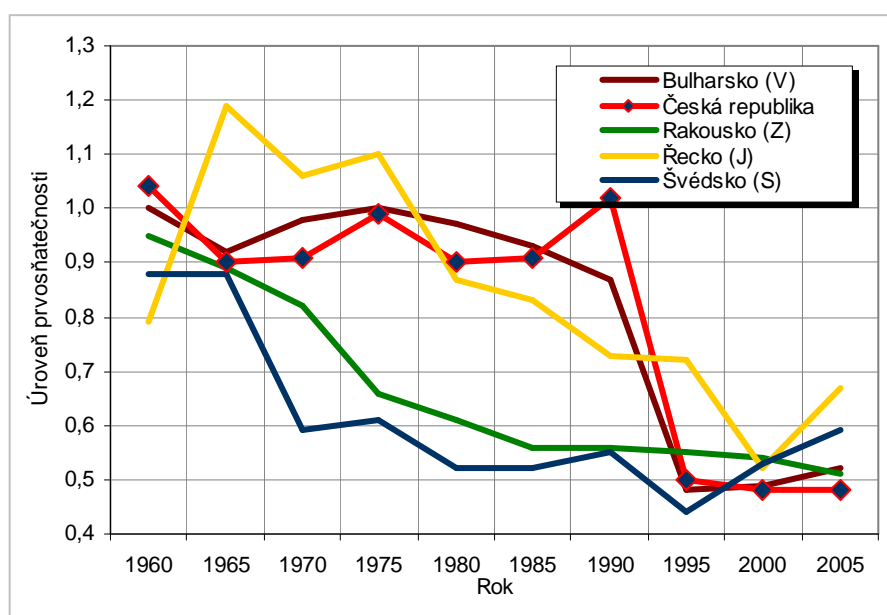
7. 2. 3 Sňatečnost a rozvodovost

Z pohledu demografie je sňatečnost proces významný, neboť ovlivňuje strukturu obyvatelstva podle rodinného stavu. Na zmiňovaný proces, resp. na rozhodování obyvatel, zda do manželství vstoupí či nikoliv, působí celá řada faktorů. Jedná se např. o postoje obyvatelstva k manželství a systém hodnot, hospodářskou situaci v zemi, sociální rozvrstvení společnosti a situace v těchto

společenských vrstvách a celkové populační klima (Fialová, 2006). Pro zhodnocení situace na poli uzavíraná manželství bylo pracováno s ukazatelem úhrnná prvosňatečnost žen.

Křivka sňatečnosti kopíruje do jisté míry křivku znázorňující úhrnnou plodnost. Zde je myšlen tvar křivky, kdy taktéž úroveň sňatečnosti zaznamenala během celého sledovaného období pokles. Křivky tedy mají velmi podobný klesající trend. Přestože si jsou křivky těchto dvou procesu podobné, z grafu č. 9. je patrné odlišná úroveň sňatečnosti a s tím související vzájemné postavení států. Ve Švédsku a Rakousku začal pokles úrovně sňatečnosti z celkově nižších hodnot a průběh křivky v těchto zemích velmi úzce souvisí s průběhem druhého demografického přechodu. Maximální úroveň sňatečnosti v těchto zemích byla zaznamenána na začátku 60. let 20. století. V posledních sledovaných letech se zdá, že se úroveň sňatečnosti ve Švédsku mírně zvyšuje. V současné době je ale velmi brzy na učinění přesnějších závěrů, neboť např. podle Anderssona (Anderson, 2004) mohl vzestup úrovně sňatečnosti souviset např. s přelomem tisíciletí. Na zástupci severní a západní Evropy je patrné, že ve sledovaném období docházelo ke kontinuálnímu poklesu úrovně sňatečnosti. Předpokládá se, že manželský svazek byl a stále je nahrazován nesezdaným soužitím. Naopak sňatečnost v Řecku a Bulharsku se udržovala po celé sledované období na vyšší úrovni. Postavení České republiky je poměrně specifické. Do začátku 60. let přesahují hodnoty prvosňatečnosti jedničku, neboť docházelo současně ke dvěma jevům: k častějšímu uzavírání manželství a ke snižování průměrného věku při prvním sňatku (Rychtaříková, 1995). Tento vývoj se shodoval s ostatními evropskými zeměmi. Poté již ale došlo k odklonění vývoje a křivka sňatečnosti, jak je vidět, odráží opatření, která byla zaváděna, jednalo se například o novomanželské půjčky či reakci na poměrně příznivou bytovou výstavbu. V současné době si všechny státy drží nízkou úroveň sňatečnosti, výjimkou je Řecko, která mělo a také nyní stále má úroveň sňatečnosti vyšší.

Graf 9–Vývoj úrovně sňatečnosti žen ve vybraných státech Evropské unie

Zdroj: c), (i)

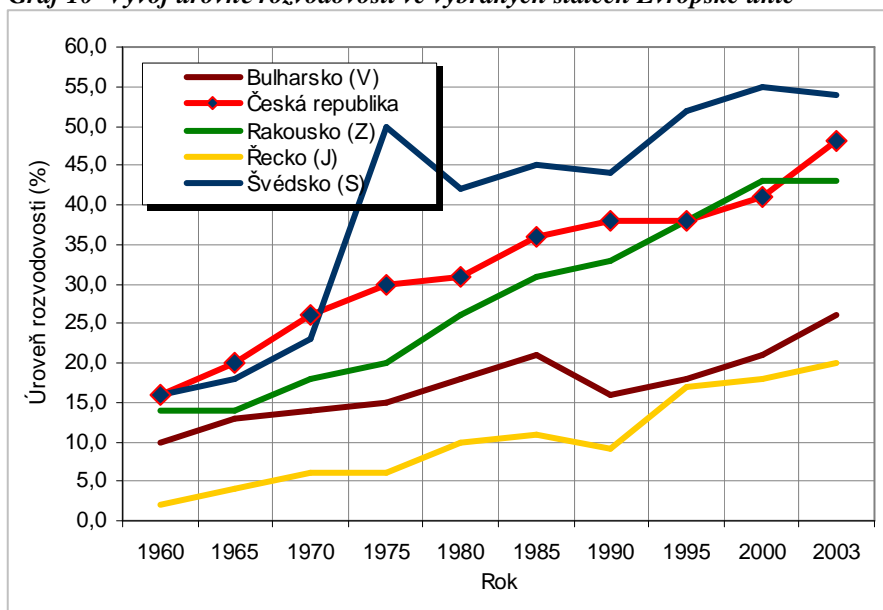
S procesem sňatečnost souvisí do jisté míry také proces rozvodovosti. Zejména v posledních letech jsme svědky vzrůstající úrovně rozvodovosti. Vzrůstající míra rozvodovosti má za

následek vzrůstající počet neúplných rodin. Rozdílnost úrovně rozvodovosti souvisí do určité míry s legislativními omezeními, např. v jižní Evropě je rozvod stále těžko dostupný a v Irsku byl úplně zakázán až do roku 1996 (González, Viitanen, 2006), a také nyní není příliš populární. Z hlediska vývoje rozvodovosti reprezentovaným úhrnnou rozvodovostí se státy Evropy výrazně liší.

Jestliže proces sňatečnosti zaznamenal ve sledovaném období téměř kontinuální pokles, úplný opak můžeme říci o procesu rozvodovosti. Z grafu č. 10 je vidět nárůst úrovně, kdy nejvyšší hodnoty se pohybují okolo 55 %. Z hlediska postavení jednotlivých států je patrný odlišný vývoj úrovně rozvodovosti v Řecku, případně Bulharsku a v ostatních státech. Mezi státy s poměrně vysokou úrovní rozvodovosti po celé sledované období můžeme zařadit Českou republiku, Rakousko a především Švédsko. Všechny tři jmenované země zaznamenaly během sledovaného období nárůst úrovně rozvodovosti a v případě Švédska jsou vidět na křivce také legislativní změny. Vznik výrazného vrcholu kolem roku 1975 je přisuzován liberalizaci rozvodové legislativy. Největší vliv na vzrůstající úroveň rozvodovosti měla v té době skupina bezdětných žen. V 80. letech se pak na zvýšení úrovně rozvodovosti podílely spíše matky (Andersson, 2004). V případě Rakouska se jednalo o kontinuální nárůst a v současné době dochází taktéž k stabilizaci na poněkud nižší úrovni než v případě Švédska. Co se týká Bulharska, je trend podobný, tedy vzrůstající. Rozdíl je pouze v úrovni, kdy Bulharsko zaznamenává po celé sledované období mnohem nižší úroveň. Až v současné době se na rozdíl od států severní a západní Evropy zdá, že bude křivka rozvodovosti nadále růst. Nejnižší úroveň rozvodovosti vykazuje po celé období Řecko. Tato skutečnost je zřejmě způsobena postoji tamního obyvatelstva a také již zmíněnými legislativními opatřeními.

Postavení České republiky se poněkud vymyká postavení, které Česká republika zaujala při zobrazení ostatních demografických procesů. Česká republika patří již dlouhodobě k evropským zemím s nejvyšší intenzitou rozvodovosti a rozvodová legislativa na území České republiky měla tendenci k liberalizaci a k zjednodušení soudních předpisů (Bardoňová et al., 2007). Na vysokou úroveň rozvodovosti měl po dlouhá léta vliv také nízký sňatkový věk (Kučera, 1994).

Graf 10–Vývoj úrovně rozvodovosti ve vybraných státech Evropské unie

Zdroj: c), (i), (m), (l)

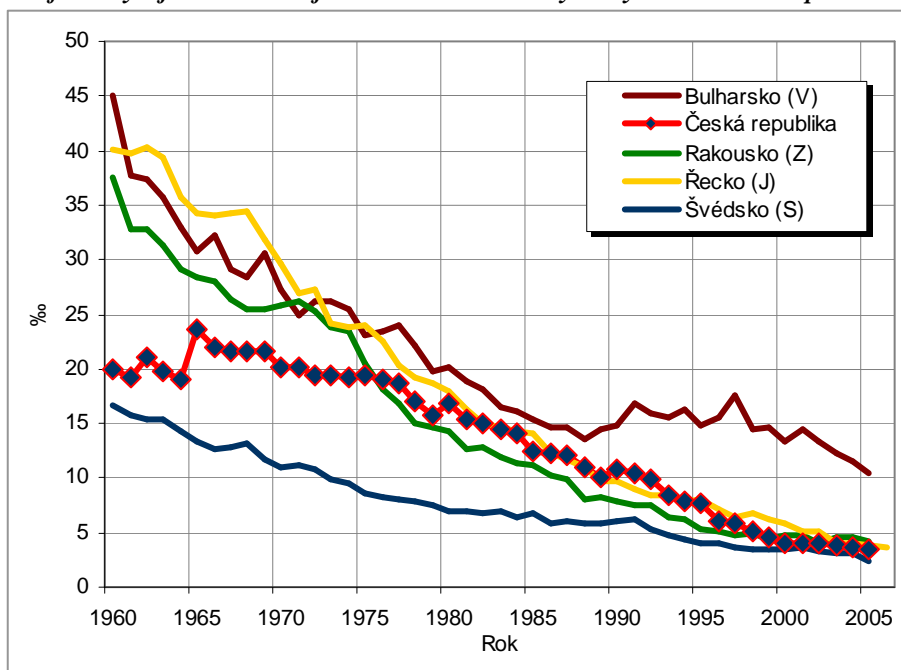
7. 2. 4 Úmrtnost

Velmi významnou komponentou demografického vývoje je proces úmrtnosti. Úmrtnost je jeden z nevyhnutelných demografických procesů, který je podmíněn geneticky, biologicky ale také řadou vlivů společenské povahy (způsob života, úroveň zdravotní péče, stav životního prostředí apod.) (Langhamrová, Fiala, 1996). Pro měření úrovně úmrtnosti byl použit kvocient kojenecké úmrtnosti a naděje dožití odděleně podle pohlaví.

7. 2. 4. 1 Kojenecká úmrtnost

Kojenecká úmrtnost je významným indikátorem sociální vyspělosti státu a ukazatel sociálního rozvrstvení společnosti. Výše kojenecké úmrtnosti závisí také na kulturní úrovni společnosti. Z hlediska hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti byla Evropa již na počátku 60. let diferenciována a to nejen ve směru východ–západ, sever, ale také i východ/jih–západ, sever, jak ostatně ukazuje graf č. 11. Trend vývoje kvocientu kojenecké úmrtnosti je pro všechny státy shodný, liší se však výší hodnoty kvocientu. Odlišné je taky tempo poklesu kvocientu.

Graf 11–Vývoj kvocientu kojenecké úmrtnosti ve vybraných státech Evropské unie

Zdroj: c), (i)

Křivka Bulharska ukazuje, že úroveň úmrtnosti, resp. hodnota kvocientu kojenecké úmrtnosti je v této zemi poměrně vysoká a pro Bulharsko se stává významným problémem (National demographic strategy, 2007). Na začátku sledovaného období je vidět prudký pokles hodnot, který se však od poloviny 60. let zmírnil a od konce 80. let zaznamenala křivka stagnaci. V roce 1990 zaznamenala úroveň kojenecké úmrtnosti v Bulharsku nejnižší hodnoty. V dalších letech došlo k opětovnému nárůstu. To ale souviselo mimo jiné změnou registrace kojeneckých úmrtí (Philipov, 2000). K mírnému zlepšení, tedy poklesu hodnot dochází až v posledních sledovaných letech. Nutno ovšem podotknout, že se úroveň kvocientu kojenecké úmrtnosti drží v porovnání s ostatními státy na vysoké úrovni.

Dalším státem, který měl téměř po celé sledované období vysoké hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti je Řecko. Jeho křivka však má plynulý klesající průběh po celé sledované období. Přesto byly hodnoty kvocientu ještě v nedávných letech poměrně vysoké. Důvodem je poměrně vysoká úroveň úmrtnosti dětí do jednoho roku věku na infekční nemoci (Yfantopoulos). I když hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti jsou v současné době nízké a tedy příznivé, existují v samotném Řecku ještě nyní poměrně značné rozdíly. Jedná se především o město versus venkov, kde jsou i nyní hodnoty kvocientu podstatně vyšší.

Švédským hodnotám kvocientu kojenecké úmrtnosti se po celé období nepříblížil svými hodnotami ani jeden z vybraných zástupců. Až v posledních letech se situace změnila. Hodnoty kvocientu kojenecké úmrtnosti jsou po celé sledované období velmi nízké a přesto je vidět, že se ve Švédsku daří úroveň úmrtnosti dětí do jednoho roku věku nadále snižovat.

Také Česká republika nebyla po sledované období výjimkou a zaznamenával pokles hodnot kvocientu kojenecké úmrtnosti. Pokles však nebyl kontinuální. Na počátku 60. let byla úroveň kojenecké úmrtnosti v České republice na hranici 20 %, což byla úroveň nízká. K takovému

hodnotám však přispěly také změny definice narozeného dítěte, ke kterým docházelo v letech 1953–1964 a tím také k nadlepšování ukazatelů (Kučera, 1994). V roce 1965 však byla přijata mezinárodní definice, což způsobilo nárůst kvocientu kojenecké úmrtnosti. Úroveň kojenecké úmrtnosti se poté až do konce 80. let nedařilo příliš snižovat. Stagnace zlepšování hodnot tohoto ukazatele nastala především v důsledku izolace státu a s ním spjaté neúspěchy ve snižování endogenních příčin úmrtnosti dětí do jednoho roku věku (Rychtaříková, 1995). V současné době se však Česká republika přibližuje hodnotou kvocientu kojenecké úmrtnosti např. Švédsku.

7. 2. 4. 2 Naděje dožití

Druhým ukazatelem, který dobře charakterizuje mezinárodní situaci na poli úmrtnosti je naděje dožití. Pro ilustraci úrovně úmrtnosti byly použity ukazatele naděje dožití jak při narození, tak ve věku 65 let. Z hlediska naděje dožití při narození je situace obdobná jako v případě kojenecké úmrtnosti. Nejlepší postavení má opět Švédsko, naopak ostatní státy jsou si na počátku 60. let velmi podobné. Tato situace se změnila v následujících letech. Níže popisované změny jsou vidět také z grafu č.12 a 13.

Počátkem sledovaného období neukazovala křivka Bulharska výrazné změny, resp. spíše se jednalo o stagnaci hodnot (v případě žen) a pokles hodnot naděje dožití (v případě mužů). Můžeme konstatovat, že úroveň tohoto procesu je typická pro rozvojové země (National demographic strategy, 2007). Příčiny tohoto nepříznivého vývoje je třeba hledat v politické situaci, která podobně jako v ostatních zemích východní Evropy přispěla k tomuto nepříznivému trendu. V důsledku centrálně řízené ekonomiky, došlo ke zpomalení růstu ekonomiky a ke snížení životní úrovně obyvatel. To se poté odrazilo velmi výrazně na ukazatelích úmrtnosti, především naději dožití. Rozdíl v úrovni úmrtnosti mužů a žen byl dán nezdravým životním stylem, zvláště kouřením a nadměrnou konzumací různých nepříliš zdravých druhů potravin, což mělo vliv především na muže. I když hodnoty naděje dožití začaly po roce 1990 růst, jedná se o nárůst extrémně pomalý (National demographic strategy, 2007).

Naopak Řecko má velmi podobný trend vývoje jako např. Švédsko s výjimkou prvních sledovaných let, kdy jsou řecké úmrtnostní poměry pro obě pohlaví horší. Křivky hodnot naděje dožití v sobě zahrnují dva protichůdné trendy, jednak pokles úrovně kojenecké úmrtnosti a úmrtnosti na infekční nemoci ale zároveň také vzestup úrovně úmrtnosti v souvislosti s přebíráním západního životního stylu. Jedná se především o vzestup úrovně úmrtnosti na kardiovaskulární nemoci a novotvary (Yfantopoulos) I přes tyto negativní rysy docházelo však v Řecku ke zlepšování úmrtnostních poměrů jak u mužů tak u žen. V současné době však je patrný odklon od křivky Švédska ve smyslu zhoršení úrovně úmrtnosti v porovnání s touto zemí.

Švédsko opět dokazovalo po celé sledované období své příznivé postavení. Jak naděje dožití mužů tak naděje dožití žen po celé sledované období rostla a vývoj v současné době potvrzuje, že ostatní sledované státy „pouze“ Švédsko „dohání“. Důvodů, proč mají křivky naděje dožití pro obě pohlaví příznivý průběh, je několik. Jak pro muže tak pro ženy platí, že se změny v úrovni úmrtnosti ve smyslu pozitivního vývoje, týkaly všech věkových skupin (Chenet, 1996). Tato skutečnost je velmi důležitá, neboť např. v případě Bulharska se stále příliš nedaří snížit

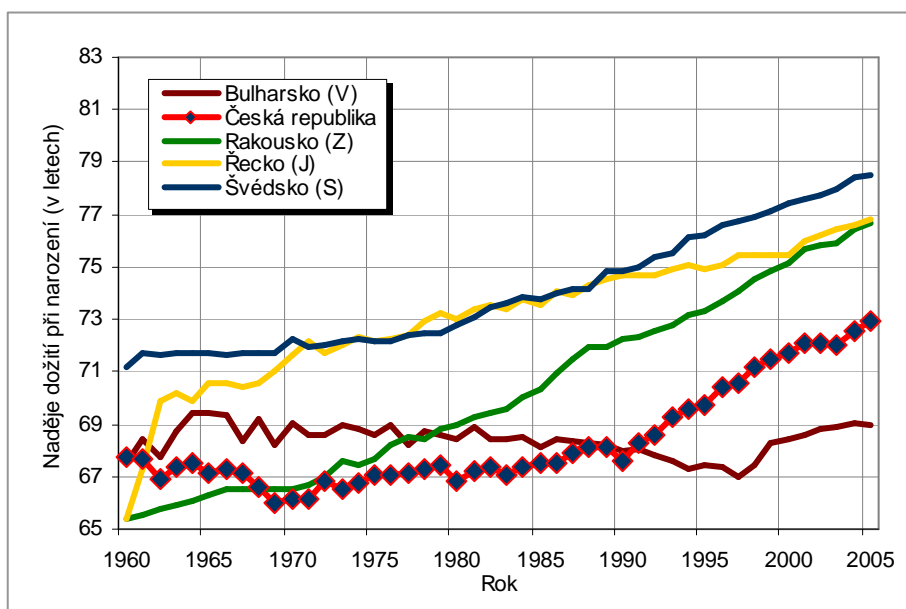

úmrtnost mužů ve věku 45 až 55 let. To se poté negativně projevuje v hodnotě naděje dožití. Dalšími důvody jsou např. snížení výskytu kouření nebo spotřeby alkoholu (Chenet, 1996).

Křivka Rakouska zaznamenala až na první poválečné roky až do 70. let stagnaci úrovně úmrtnosti, což je taktéž patrné z grafu č. 12, resp. 13. Je patrné, že stagnace se více dotkla úrovně úmrtnosti mužů než žen. Po tomto období však mají již obě křivky za Rakousko rostoucí trend a ročně se hodnota naděje dožití při narození zvyšovala asi o 0,28 let pro obě pohlaví. U mužů byl nárůst větší.

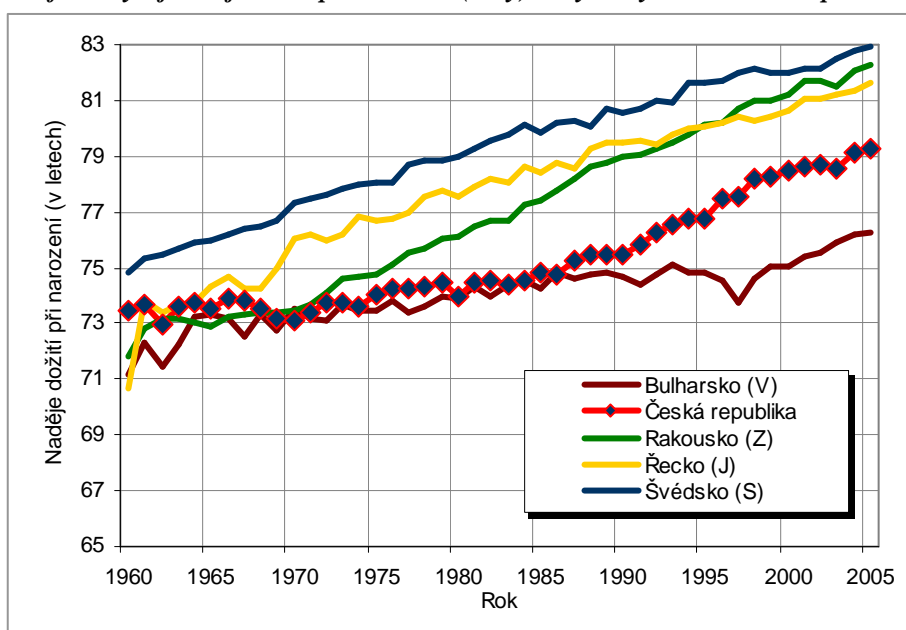
Co se týká postavení České republiky, platí pro ni až do konce 80. let totéž jako pro státy východní Evropy. Úmrtnost, resp. hodnoty naděje dožití byly ovlivněny jak oběma válkami, tak celkově se zhoršujícími úmrtnostními poměry. Ty se zhoršily ihned na počátku sledovaného období, kdy na začátku 60. let došlo k vyčerpání efektu koncepce zdravotní péče, která byla připravována ještě za války (Kučera, 1994). Dalšími příčinami byla zhoršující se zdravotní péče, která sice byla poskytována zdarma, nedosahovala však takové úrovně jako v západních státech. K celkově špatné úmrtnostní situaci se přidaly sociální problémy obyvatel. Výsledkem byl pokles hodnot naděje dožití u mužů a stagnace u žen, podobně jako v případě Bulharska. K mírnému zlepšení začalo docházet na konci 80. let. Po roce 1990 již docházelo v případě České republiky ke zlepšování úmrtnostních poměrů. Česká republika ale byla výjimkou, protože u většiny postkomunistických států docházelo těsně po politických změnách ke zhoršení úmrtnostních poměrů. Toto je možno vysvětlit skutečností, že sociální a ekonomické změny proběhly relativně klidně a nedošlo např. k naprostému zhroucení systému zdravotní péče (Mašková, Stašová, 2000). Po událostech ze začátku 90. let, resp. konce let 80. vykazuje křivka naděje dožití pro obě pohlaví růst.

Graf 12– Vývoj naděje dožití při narození (muži) ve vybraných státech Evropské unie

Zdroj: c), (h), (i)

Graf 13–Vývoj naděje dožití při narození (ženy) ve vybraných státech Evropské unie

Zdroj: c), (h), (i)

Velmi podobná situace z hlediska analýzy úmrtnostních poměrů je v případě naděje dožití ve věku 65 let odděleně podle pohlaví. Taktéž se již od počátku sledovaného období vyděluje Švédsko, které je následováno Řeckem a taktéž Rakouskem. Skutečnost, že např. Řecko má lepší tvar křivek naděje dožití ve věku 65 let než při narození je způsobeno vyšší kojeneckou úmrtností, která souvisí s horšími hygienickými podmínkami, na které jsou malé děti velmi citlivé. Naopak zlepšení úmrtnostních poměrů pro lidi staršího věku může souviset např. s lepšími stravovacími návyky Jihoevropanů. Naopak úmrtnostní poměry z pohledu naděje dožití ve věku 65 let zůstaly pro státy východní Evropy až do současnosti horší. Postavení České republiky taktéž kopíruje vývoj ukazatele naděje dožití při narození.

7. 2. 5 Nezaměstnanost

Nerovnováha na trhu práce je způsobena často protichůdnými směry vývoje v ekonomickém systému, což je úzce spojeno s demosociálními jevy jako např. nezaměstnanost (Ballesteros, 1993). Často se nezaměstnanost analyzuje podle věku a odděleně podle pohlaví. Pro účely této práce nám postačí rozdělení podle pohlaví. Ačkoliv data byla k dispozici až od roku 1980^{xxxvii}, můžeme díky literatuře zhodnotit stav tohoto ukazatele i před tímto rokem. První větší pozornost se nezaměstnanosti dostalo až v průběhu 70. let v době první ekonomické krize (1973–1974). Do té doby se míra nezaměstnanosti pohybovala okolo 3 % ve všech vyspělých státech. Ekonomická krize (1973–1974) způsobila pokles počtu pracovních míst, což způsobilo vzrůst míry nezaměstnanosti a taktéž hospodářské problémy. Protože se jednalo o ropnou krizi, dotkl se nárůst nezaměstnanosti především regionů, kde převládala zaměstnanost v primárním

^{xxxvii} Pro Bulharsko a Českou republiku byla data k dispozici až od roku 1990, resp. 1992.

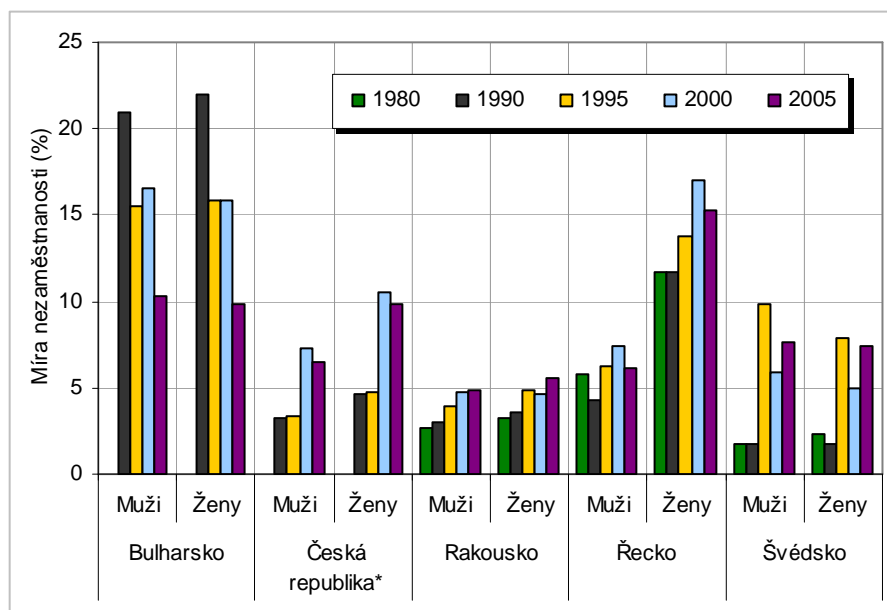
sektoru. Již v 80. letech ale začalo růst HDP, znovu se začala tvořit pracovní místa a následkem tohoto vývoje klesla také nezaměstnanost.

Rozdíly mezi státy Evropy stále přetrvávají, což je způsobeno mimo jiné rozdílnými ekonomickými a demografickými podmínkami, různou mírou participace žen na trhu práce a různými dalšími nerovnováhami ve struktuře trhu práce.

Co se týká rozdílu míry nezaměstnanosti podle pohlaví, nachází se obecně vyšší míra nezaměstnanosti u žen. Markantní je tento jev ve státech jižní Evropy, zvláště ve Španělsku, Itálii a Řecku, kde je pro ženu velmi těžké vůbec vstoupit a následně se udržet na trhu práce (Vandermotten, 1993).

Rozdíly mezi mírou nezaměstnanosti žen a mužů jsou poměrně výrazné. Tyto rozdíly jsou způsobeny jednak strukturou trhu práce ale také rozdíly v kulturních hodnotách jednotlivých evropských populací. Například irská vláda podporovala zaměstnanost mužů oproti zaměstnanosti žen. Míra nezaměstnanosti žen jsou v průměru o 5 procentních bodů vyšší než míra nezaměstnanosti mužů. Nejvyšší míra nezaměstnanosti žen se vyskytovala ve Španělsku, Francii a Belgii, tedy v regionech s vysokou mírou nezaměstnanosti v průmyslu (Ballesteros, 1993).

Graf 14–Vývoj úrovně nezaměstnanosti ve vybraných státech Evropské unie

Poznámky: * data k roku 1992, místo 1990

Zdroj: (h), (j), (k)

Popisované skutečnosti jsou od roku 1980 znázorněny taktéž v grafu č. 14. Na graf je ale třeba se dívat odděleně podle období. Do roku 1989 nezaměstnanost v socialistických státech Evropy prakticky neexistovala a objevila se až v 90. letech. I v počátcích se projevily rozdíly mezi muži a ženami. Jak u mužů tak u žen mělo největší problémy s vysokou nezaměstnaností Bulharsko, následováno od začátku 90. let Řeckem a Českou republikou. V současné době má nejvyšší míru nezaměstnanosti žen Řecko a u mužů Bulharsko.

Důvody nezaměstnanosti jsou částečně ekonomické (nerovnoměrnost ve výrobním systému), částečně demografické (migrace a nepravidelnosti ve věkové pyramidě) a částečně sociální (disproporce mezi požadavky pracovního trhu a schopnostmi uchazečů).

7. 2. 6 Zaměstnanost žen

Ještě na začátku 50. let pracovalo až 70 % žen v domácnosti a muži v zaměstnání, dnes je to jen 15 % a více jak 50 % žen má zaměstnání. K největšímu nárůstu míry ekonomické aktivity žen došlo v průběhu 70. let. Přesto byla ekonomická aktivita žen nižší než ekonomická aktivita mužů. Nezvýšila se pouze míra ekonomické aktivity žen jako takové, ale zvýšila se i poptávka po pracujících ženách.

Míra zaměstnanosti žen se odlišuje geograficky. Zaměstnanost žen v prostoru Středozevního moře je nižší než ve státech západní a střední Evropy. Tato odlišnost je způsobena kulturními a historickými rozdíly mezi těmito dvěma oblastmi a také postavením ženy na trhu práce.

Vstupem žen na trh práce se změnil cyklus jejich pracovního života. Byly to také ony, které chtěly budovat svou profesní kariéru. Postupem času se trendy zaměstnanosti žen začaly přibližovat trendům zaměstnanosti mužů—jak ženy tak muži vstupují na trh práce v mládí a opouštějí ho v důchodovém věku. Nárůst zaměstnanosti žen byl dříve spojován s poklesem plodnosti, dnes se ukazuje, že zaměstnanost žen není překážkou k realizaci založení rodiny a pokud je ženě nabídnuta možnost bezproblémového skloubení profesního života a mateřského života, drží se hodnoty plodnosti na poměrně vysoké úrovni, jako v případě Švédska. K vzrůstu zaměstnanosti žen přispěla také změna v sektorech hospodářství, došlo k rozmachu terciéru a byla poptávka po zaměstnancích ve službách, což bylo pro ženy ideální pracovní pozice. Stále však existují státy, kde se upřednostňuje tradiční role ženy před její profesní dráhou—toto se týká většiny jihoevropských států. Ve státech, kde je zaměstnanost žen běžná, má míra ekonomické aktivity dva vrcholy—před narozením dítěte a poté znovu při nástupu do zaměstnání po narození dítěte – v průměru v 35 letech ženy.

Poměrně vysoké procento zaměstnaných žen v Portugalsku ale i v Řecku souvisí jejich zaměstnaností v zemědělství. V Itálii je vysoké procento zaměstnaných žen na severu a nízké na jihu.

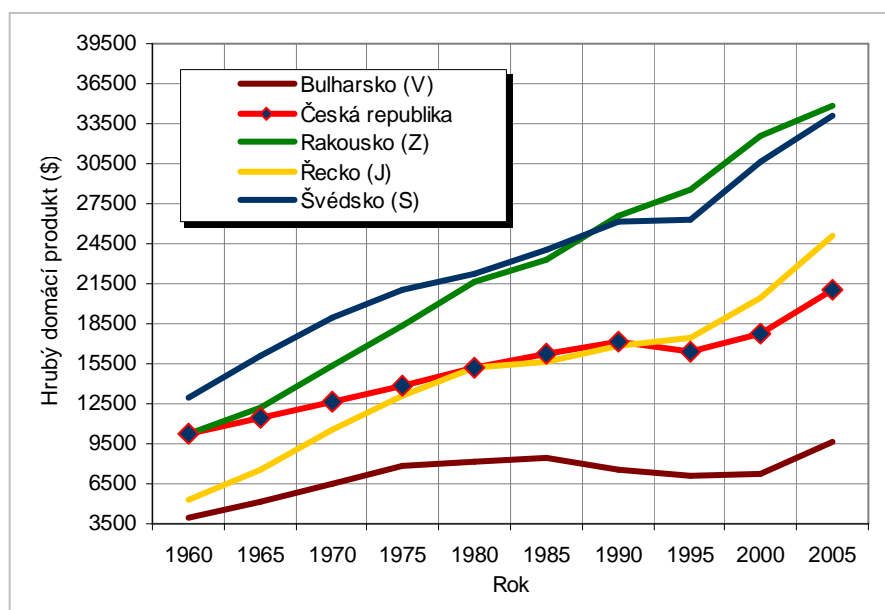
Pro analýzu byly použity údaje za poslední dvě sledovaná období. Můžeme konstatovat, že v současné době se nacházejí již všechny státy (ne jen vybraní zástupci) hodnotou měř zaměstnanosti žen na velmi podobné úrovni. Nižší úroveň míry zaměstnanosti bychom našli pouze v zemích s hlubokými náboženskými tradicemi. Mezi ně je možno zařadit také Řecko. Přesto i v těchto státech se hodnota ukazatele pohybovala kolem roku 2005 nad 60% hranicí. V případě bývalých socialistických států je na datech za poslední dvě období patrná sestupná tendence v případě zaměstnanosti žen. Přesto se pohybuje většinou nad 70 %.

7. 2. 7 Hospodářská situace

Hrubý domácí produkt je základním ukazatelem produkce národního hospodářství a zachycuje výsledky hospodářské činnosti na území daného státu (Diderot, 1999). Pro mezinárodní srovnání se používá jeho přepočtení na obyvatele, tak jak bylo použito také v této práci.

Křivky grafu č. 15 zachycující vývoj od začátku 60. let mají očekávatelný průběh vzhledem především k politické situaci států ve sledovaném období. Výrazně se již na začátku sledovaného období odklonila křivka Švédska a taktéž Rakouska. Oba státy měly a stále mají poměrně výrazný náskok před ostatními zeměmi. Zbylé tři státy mají hodnoty po celé období nižší. Postavení Řecka a České republiky bylo poněkud lepší než Bulharska, které vykazuje nejnižší hodnoty HDP po celé období. Zatímco se zdá, že se Česká republika spolu s Řeckem velmi pomalu přibližuje ke státům jako je Rakousko či Švédsko, není podobný trend v případě Bulharska znatelný. V posledních letech sice došlo podle grafu k vzestupu hodnoty HDP, jedná se však o posun velmi mírný a tudíž v globálním pohledu téměř zanedbatelný.

Graf 15–Vývoj hodnoty hrubého domácího produktu na hlavu ve vybraných státech Evropské unie

Zdroj: (d)

Kapitola 8

Závěr

Můžeme konstatovat, že státy Evropské unie nebyly po celé sledované období výraznějším homogenním celkem. Ve všech sledovaných obdobích docházelo „pouze“ více či méně k přiblížení jednotlivých demosociálních charakteristik. Při celkovém pohledu však je jasné, že se státy různí. Toto tvrzení platí pro všechna analyzovaná období.

Meziválečné období se vyznačovalo největší podobností mezi státy v rámci svých skupin, naopak jednotlivé skupiny si byly z hlediska zkoumaných charakteristik nejméně podobné. Došlo k výraznému oddělení zemí západní, resp. severní Evropy, ostatní státy nevytvořily skupiny, které by odpovídaly svému geografickému rozmístění.

Obdobím, které můžeme považovat za více homogenní se stal časový úsek kolem roku 1960. V této době se ještě nestačily projevit rozdíly, které byly „zhlazeny“ válečnými událostmi a většina států proto reagovala velmi podobně. V období kolem roku 1960 nebyla příliš patrná geografická diferenciací zemí. Právě tato geografická diferenciací byla v následných obdobích nejvýraznějším znakem. Pro sledované státy platí, že geografická pozice odpovídá do značné míry politické diferenciací, která se stala hybnou silou většiny demosociálních procesů.

80. léta znamenala již naprosto jasnou diferenciací na státy bývalého východního bloku a státy ostatní. Státy severní a západní Evropy pokračovaly ve svém přirozeném vývoji a dál docházelo k upevňování pozice států, které vždy byly nositeli hlavních změn. Naopak u skupiny států bývalého východního bloku došlo k prohloubení jejich izolace v důsledku tavných politických režimů. Je zřejmé, že tyto státy podobně jako v předchozím období netvořily homogenní celek, celkově však nastalo prohloubení rozdílů mezi státy východní Evropy a ostatními státy. Nutno podotknout, že státy jižní Evropy měly postavení poněkud optimističtější. Česká republika se svými charakteristikami přiklonila v 80. letech ke státům bývalého východního bloku.

Polovina 90. let přinesla první známky vývoje směřující k relativní homogenitě států. Tvrzení je platné především pro státy jižní Evropy. Ve státech východní Evropy nastaly na přelomu 80. a 90. let prudké politické změny, které se však ještě v polovině 90. let neodrazilo v demosociálních charakteristikách a nedošlo tak k změně postavení dotčených států. Opět ale platí, že se konvergence dotkla pouze některých ukazatelů a celkově je možné pouze konstatovat, že z hlediska vzájemného postavení států není výraznější homogenita patrná a stále přetrvávalo dědictví politického rozdělení Evropy.

Poslední analyzované období pouze potvrzuje výše uvedené. Státy sice směřují ke konvergenci, není však možno ani do budoucna předpokládat naprosto srovnatelné postavení a úroveň jednotlivých demosociálních, ekonomických ale také dalších procesů.

Podle mého názoru, nikdy „absolutní“ homogenita ve vzájemném postavení států nenastane. Státy se již v současné době homogenizují z hlediska charakteristik, u kterých je žádoucí jejich zlepšení a je patrné, co si pod pojmem zlepšení představit. Toto se týká např. úroveň úmrtnosti. U ostatních charakteristik je pojem optimum, zlepšení apod. značně nejasný a každý stát, i když je členem Evropské unie, bude nadále ovlivněn svými národními zájmy, postoji apod., protože ve státech Evropské unie existuje legislativní rámec na národní úrovni s nemožností vyšších orgánů vměšovat se do národních zájmů států (toto platí např. pro rozvodovou legislativu).

Na začátku práce byly formulovány tři hypotézy:

- Česká republika bude mít tendenci vrátit se na pozici, kterou zaujímal mezi státy na začátku 60. let
- Vstup méně vyspělého státu do evropských struktur se po určité době pozitivně projeví posunem mezi vyspělejší země
- Demosociální vývoj států Evropské unie směřuje k homogenitě

Pokud zhodnotíme první z nich, nemůžeme zatím konstatovat její platnost. Česká republika „začínala“ svůj vývoj ve 20. století na pomezí států západní a střední Evropy a v současné době se sice její charakteristiky vyvíjí shodným směrem jako v zemích západní Evropy, mají ještě stále úroveň některých svých procesů poznamenány dlouhým vývojem v totalitním režimu. Bude ještě zřejmě trvat delší dobu, než se opět přiblíží státům západní Evropy.

Platnost zbývajících dvou hypotéz je relativní a první z nich není snadné prokázat. Pravdou je, že většina států Evropské unie měnila během sledovaného období své postavení. Otázkou však zůstává, zda se tak stalo v důsledku přistoupení do této organizace. Je známo, že předvstupní jednání a podmínky vstupu jsou natolik přísné, že samotný vstup na postavení států by již neměl mít zásadní vliv. Sledované demosociální charakteristiky nemají přímou vazbu na členství v evropských strukturách. Dá se však předpokládat, že demosociální procesy budou se zpožděním reagovat na změny vyvolané předvstupní a „povstupní“ situací v jednotlivých zemích.

Platnost poslední hypotézy byla již diskutována výše. Na tomto místě je možno konstatovat, že je platná. Nikdy však nebude její platnost absolutní. V současné době se však zdá, že státy Evropské unie opravdu k homogenizaci směřují.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ANDERSSON, G.: Demographic trends in Sweden: An update of childbearing and nuptiality up to 2002. Demographic research 11/2004, Max Planck Gesellschaft, Rostock, 2004, s. 95–110
- BALLESTEROS A., G.: Unemployment: Regional Variations in Age- and Sex – specific Rates. In NOIN, D.; WOODS, R. (ed.). *The changing population of Europe*, Oxford, Blackwell, 1993, 151 – 160 s. ISBN 0–631–17635–7
- BARTÁK, K.: Průvodce Evropskou unií, Praha: Distribuční středisko ministerstva zahraničních věcí, 1998, 88 s.
- BARTOŇOVÁ, D. et al: Populační vývoj České republiky 2007. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, 2008, 140 s. ISBN 976–80–86561–46–2
- CHENET, L. et al.: Changing life expectancy in the 1980s: Why was Denmark different from Sweden? *Journal of Epidemiology and Community Health*. 50(4), 1996, s. 404 – 407. [cit. 2009–07–16] Dostupné z:
<http://www.pubmedcentral.nih.gov/picrender.fcgi?artid=1060310&blobtype=pdf>
- CHESNAIS J., C.: The demographic transition, *Stages, Patterns, and Economic implications*, Clarendon , Oxford University Press Inc., New York, 1992, 633 s. ISBN 0–19–828659–7
- CHESNAIS J., C.: Demographic transition patterns and their impact on the age structure. *Population and Development review*. 16 (2), 1990, 327–336
- COLEMAN D., *Europe's population in the 1990*. New York, Oxford University Press Inc., 1996, 346 s. ISBN 0–19–828896–4
- EUROPA. EU v kostce. Evropa ve 12 lekcích. Lekce 12. [cit. 2007-12-8]. Dostupné z:
http://europa.eu/abc/12lessons/lesson_12/index_cs.htm
- FIALOVÁ, L.: Trendy ve sňatkovém chování obyvatelstva České republiky ve 20. století, *Demografie* 2/2006, Český statistický úřad, Praha, 2006, str. 97–108
- GANS, P., LIBERT, T.: Zweiter demographischer Wandel in den EU–15–Staaten, *Geographische Rundschau* 59 (2007) Heft 2
- GISSER, R.: Recent demographic trends in Austria until 2004. *Vienna Yearbook of Population Research* 2005, s. 237–242. [cit. 2009–07–20]. Dostupné z:
http://www.oeaw.ac.at/vid/download/Gisser_Recenttrendsinaustria2004_pp.237–242.pdf

- GONZÁLEZ, L., VIITANEN, K., T.: The effect of divorce laws on divorce rates in Europe, IZA Working Paper No. 2023, March 2006, European Economic Review
- HAUB, C.: Population change in the former Soviet republics, Population bulletin: A publication of the Population reference bureau, Inc, vol. 49, No. 4, Washington, 1994, 52 s. ISSN: 0032-468X
- HENDL, J.: Přehled statistických metod zpracování dat: Analýza a metaanalýza. Praha: nakladatelství Portál, 2004, 583 s. ISBN 80-7178-820-1
- HOEM, J., M.: Why does Sweden have such high fertility? Demographic research 13/2005, Max Planck Gesellschaft, Rostock, 2005, s. 559-572
- HONZÁK, F. a kol.: Evropa v proměnných staletí. Praha: Libri, 2001, 767 s. ISBN 80-7277-025-X
- CHLUDILOVÁ, I.: První a druhá demografická revoluce. Teorie pro všechny. [cit. 2009-07-29]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=121&lst=117>
- KIRK, D.: Europe's population in the interwar years, League of Nations Princeton University Press, 1946.
- KOCOURKOVÁ, J.: Populační vývoj východní a západní Evropy v letech 1950 – 1990, Demografie 4/1998, Český statistický úřad, Praha, 1998, s 247 – 252
- KOZŁOWSKA, E.: Demografické problémy Polské lidové republiky, s 101 – 104, Demografie 1959, Státní úřad statistický Praha
- KUČERA, M.: Populace České republiky 1918 – 1991. Praha: Česká demografická společnost a Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 1994, 197 s. ISBN 80-901674-7-0
- LANGHAMROVÁ, J., FIALA, T.: Přehled úmrtnosti v ČR a ve vybraných evropských zemích v letech 1950 – 1992, Statistika, Český statistický úřad, Praha, 1996, str. 200-209
- MAŠKOVÁ, M., STAŠOVÁ, L.: Population development in the Czech Republic in the 1990s. In KUČERA et al. *New demographic faces of Europe*, Berlín: Springer, 2000, 420 s. ISBN 3-540-67801-8
- MELOUN, M., MILITKÝ, J.: Kompendium statistického zpracování dat. Praha: Academia, 2002, 753 s. ISBN 80-200-1008-4
- National demographic strategy of the Republic of Bulgaria 2006-2020. Sofia: Ministry of labour policy et al., 2007, 70 s. ISBN 978-954-90826-6-1 [cit 2009-07-15]. Dostupné z: http://www.un-bg.bg/documents/unfpa_population_strategy06-20_en.pdf
- NOIN, D.: Spatial Inequalities in Mortality. In NOIN, D.; WOODS, R. (ed.). *The changing population of Europe*, Oxford, Blackwell, 1993, 38 – 48 s. ISBN 0-631-17635-7
- NOIN, D.: The European Community and its Population. In NOIN, D.; WOODS, R. (ed.). *The changing population of Europe*, Oxford, Blackwell, 1993, 1 – 5 s. ISBN 0-631-17635-7

- OGDEN, E., P.: Evolution of the Population: a Slow Growth. In NOIN, D.; WOODS, R. (ed.). *The changing population of Europe*, Oxford, Blackwell, 1993, 6 – 22 s. ISBN 0–631–17635–7
- OMRAN, A.R. 1971. The Epidemiologic Transition: A Theory of the Epidemiology of Population Change. *The Milbank Memorial Fund Quarterly*. 1971. vol. 49, no. 4, p. 509–538.
- ORT, A.: Evropa 20. století. Praha: nakladatelství Arista, 2000, 383 s. ISBN 80–86410–06–4
- Otevřená encyklopedie Wikipedie, [cit. 2009–05–28]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org>
- PAVLÍK, Z., RYCHTAŘÍKOVÁ, J., ŠUBRTOVÁ, A: Základy demografie. Praha: Academia, 1986, 732 s.
- PHILIPPOV, D.: Population development in Bulgaria. In KUČERA et al. *New demographic faces of Europe*, Berlín: Springer, 2000, 420 s. ISBN 3–540–67801–8
- POTŮČEK, J.: Nové konflikty v Evropě 90. let [online]. *E-polis.cz*, 23. duben 2006. [cit. 2009–07–28]. Dostupné z: <http://www.e-polis.cz/mezinarodni-bezpecnost/143-nove-konflikty-v-evrope-90-let.html>. ISSN 1801–1438.
- PRÉSENTATION DU THÈME : Transition démographique, Université Marc Bloch. Strasbourg. Licence mention Sciences Sociales . première année . semestre 2 – année 2006–2007. [cit. 2009–09–1]. Dostupné z: http://umb-www-01.ustrasbg.fr/lexis/1_mscs13b/transition/Transition_demographique_PRESENTATION.pdf
- ROSÉS, J., R., WOLF, N.: Prosperity and depression in the European economy during the interwar years (1913–1950): An introduction, Universidad Carlos III de Madrid, Departamento de historia económica e instituciones, June 2008, Working paper 08–10
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J.: Sňatečnost svobodných v České republice dříve a dnes, *Demografie* 3/1995, Český statistický úřad, Praha, 1995, str. 157–172
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J.: Trendy kojenecké úmrtnosti v zemích střední a východní Evropy, *Demografie* 2/1995, Český statistický úřad, Praha 1995, str. 113–125
- RŮŽIČKA, L.: Populační vývoj některých zemí socialistické soustavy, *Demografie* 1960, s. 301–317, Státní úřad statistický Praha
- SOLSONA i PAIRÓ,.: “The Second Demographic Transition from a Gender Perspective: The Case of Catalonia”, *Women and Families: Evolution of the Status of Women as Factor and Consequence of Changes in Family Dynamics*, Maria Eugenia COSIO–ZAVALA (ed), Paris, CICRED, Montserrat, 1997, pp. 171–190
- SPORTON, D.: Fertility: the Lowest Level in the World, In NOIN, D.; WOODS, R. (ed.). *The changing population of Europe*, Oxford, Blackwell, 1993, 49 – 61 s. ISBN 0–631–17635–7
- SUPAN, A., X.: Gesamtwirtschaftliche Folgen des demographischen Wandels, *Geographische Rundschau* 59 (2007) Heft 2

SYMEONIDOU, H.: Greek fertility surveys: 1983, 1997, 1999. Athens: National Centre for Social Research, 2000, 19 s. [cit. 2009–07–20]. Dostupné z:

<http://www.unece.org/pau/ffs/ffsconf.htm>

ŠUBRTOVÁ, A.: Malthusova doktrína jako zobecnění vztahu mezi populací a prostředky obživy. In *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií*, Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1989, 691 s.

van de KAA, D., J.: The idea of second demographic transition in industrialized countries, Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002, 34 s.

VANDERMOTTEN, CH.: The Geography of Employment. In NOIN, D.; WOODS, R. (ed.). *The changing population of Europe*, Oxford, Blackwell, 1993, 135 – 150 s. ISBN 0–631–17635–7

Všeobecná encyklopedie v osmí svazcích, 3 g/j, encyklopedie Diderot 1999, 473 s. ISBN 80–902555–5–8

WINTR, L.: Konvergence produktivity ČR a EU. Praha: Fsv UK, 2002, 70 s.

YFANTOPOULOS N., J.: Demographic trends and socio-economic indicators in EU and Greece, University of Athens, 14 s. [cit. 2009–07–17]. Dostupné z:

http://video.minpress.gr/wwwminpress/aboutgreece/aboutgreece_demographic.pdf

Datové zdroje:

- a) Council of Europe, dostupné z: www.coe.int [cit. 2009–03–01]
- b) European Health Expectancy Monitoring Unit (EHEMU), dostupné z: www.ehemu.eu [cit. 2009–05–25]
- c) Eurostat. Statistical Office of the European Communities. Dostupné z: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> [cit. 2009–03–28]
- d) Total economy database, Groningen Growth and Development Centre, dostupné z: www.ggdc.net [cit. 21.5. 2009].
- e) Rosset, E.: Demografický obraz současného Polska, *Demografie* 1962, s. 240 – 247
- f) The human mortality, dostupné z: www.mortality.org [cit. 2009–03–15]
- g) Trends in Europe and North America, United Nations, Statistical yearbook, New York and Geneva 2003, 324 s., ISBN: 92–1–116859–7
- h) United nations, dostupné z un.org [cit. 2009–03–09]
- i) Recent demographic developments in Europe 2001, Council of Europe, Belgium, ISBN 92–871–4011–1

- j) Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1998, Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1999, ISBN 80-224-0576-0
- k) Štatistická ročenka České republiky 2003, Praha: ČSÚ 2003, ISBN 80-250-0195-4, 739 s., nakladatelství SCIENTIA, Praha

Datové zdroje sloužící pro doplnění chybějících údajů:

- l) <http://family.jrank.org/pages/1282/Poland-Legislation-Applied-Marriage-Family-Working-Mothers.html> [cit. 2009-4-25].
- m) CASTIGLIONI, M. et al: Crisis or cultural change? Explaining the growing nonmarital fertility in Romania after 1989. 3 s. [cit. 2009-4-25]. Dostupné z: <http://epc2006.princeton.edu/download.aspx?submissionId=60546>
- n) Recent demographic developments in Europe. Strasbourg : Council of Europe Press. 1999. [cit. 2009-4-25]. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=PjizoLWf8nkC&pg=PA68&lpg=PA68&dq=total+divorce+rate+belgium+1965&source=bl&ots=TGvPM8jlvW&sig=Y1GIG4dq3uQrkhRIFeCR_pU7pKo&hl=cs&ei=PN_dScXgFsOOsAbRz9muDA&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1#PPA72,M1.
- o) Harvard health publications. Harvard medical school. Male life expectancy at 65 in selected countries. [cit. 2009-4-25] Dostupné z: https://www.health.harvard.edu/newsletters/Harvard_Health_Letter/2006/July/male_life_expectancy_at_65_in_selected_countries.
- p) http://www.gbe-bund.de/gbe10/abrechnung.prc_abr_test_logon?p_uid=gaste&p_aid=&p_knoten=FID&p_sprache=E&p_suchstring=9055::Life%20expectancy#T3 [cit. 2009-4-25].
- q) BARDET, J. P. et DUPAQUIER J.: Histoire des populations de l'Europe. 3., Les temps incertains 1914-1998. Paris: Fayard, 1999. 792 s. ISBN 2-213-59881-9
- r) DEMOGRAPHIC YEARBOOK 1959: New York: United Nations, Department of economic and social affairs. 1959. 719 s.

PŘÍLOHY